

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

**„Tuto zemi dám tvému potomstvu“
Gn 12,7:
Dar země jako téma Starého zákona**

Jaroslava Michnová, DiS.

Katedra Starého zákona
Vedoucí práce: Petr Sláma, Th.D.
Studijní program: Teologie M6141
Studijní obor: Evangelická teologie (jednooborová)

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem „*Tuto zemi dám tvému potomstvu*“ Gn 12,7: *Dar země jako téma Starého zákona* napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne

Jaroslava Michnová

Bibliografická citace

„Tuto zemi dám tvému potomstvu“ Gn 12,7: Dar země jako téma Starého zákona [rukopis]: diplomová práce / Jaroslava Michnová; vedoucí práce: Petr Sláma, Th.D. -- Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2011. -- s. 121

Anotace

Diplomová práce mapuje téma země v rámci hebrejského kánonu. Od základního rozdělení na jednotlivé významy slova spolu se stručnou charakteristikou a statistikou výskytů těchto jednotlivých významů v kánonu, přes podrobnější zaměření na jeden z významů slova, a to na Zemi zaslíbenou. Význam Země zaslíbené je v další části práce podrobněji rozpracován a zkoumán postupně po jednotlivých knihách hebrejského kánonu. Je sledován z hlediska obsahu a teologického významu s ohledem na dějovou linii textu. Pozornost je zaměřena na jednotlivé výskyty slova v hebrejském textu, na jejich specifika, ale i na spojovací prvky z perspektivy celého kánonu Hebrejské bible. Práce chce poukázat na fenomén země. Na jeho výskyty, proměny, ale i konstanty, tak jak se jeví při čtení rozmanitých textů Bible.

Klíčová slova

Země, přísaha, zaslíbení, dar, dědictví, potomstvo, biblistika

Summary

The theme of the essay – *"To your descendants I will give this land"* (Gen 12:7): *Topical study on the gift of the land in the Hebrew Bible* – is the mapping of the country/land theme in the Hebrew canon from the basic division of the individual word meanings along with brief characteristics and statistics of occurrences of each of these meanings in the canon, through a detailed focus on specific one – the Promised Land. The meaning of the Promised Land is developed in more detail in another part of the work and examined in various books sequentially after the Hebrew canon. It is monitored in terms of content and theological significance with regard to the storyline of the text. Attention is focused on individual occurrences of words in the Hebrew text and on their specifics, but also on combining elements from the perspective of the entire canon of the Hebrew Bible. The work intends to highlight the phenomenon of the Land on its occurrences, changes, but also constant, as it seems when reading various texts in the Bible.

Keywords

Land, swear, promise, donation, heritage, descendants, biblical studies

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce, Petru Slámovi, za trpělivost, odborné vedení, konzultace, cenné rady a připomínky, které mi byly při psaní diplomové práce přínosem. Dále pak svému manželovi, rodičům a rodině, za jejich všestrannou podporu, shovívavost a skvělé pracovní podmínky, které mi vytvářeli nejen po dobu tvorby, ale i během celého studia. Na závěr (ale ne v poslední řadě) děkuji tomu, který zemdlenému dává sílu a bezmocnému dostatek odvahy.

Motto:

וידעתם כי לא חנם עשיתי את כל־אשר־עשיתי בה
נאם אדני יהוה

*A poznáte, že ne bez příčiny jsem konal to všechno,
co jsem /v Jeruzalémě/ konal,
je výrok Hospodinův.
(Ez 14,23b, VP)*

Obsah

Úvod.....	7
1 Země – ארץ.....	9
1.1 Obecná charakteristika a rozdělení.....	9
1.2 Vlastní rozdělení ארץ dle významu.....	11
2 Čtyři významové okruhy země a jejich role v kánonu Hebrejské bible.13	
2.1 Země ve významu planety.....	13
2.2 Země v geografickém smyslu.....	19
2.3 Země ve smyslu půdy, zeminy.....	19
2.4 Země ve významu Země zaslíbené.....	20
2.5 Exkurz – אדמה.....	21
3 Země zaslíbená.....	23
3.1 Tóra – příslib a cesta k Zemi zaslíbené.....	24
3.1.1 Genesis.....	24
3.1.2 Exodus.....	35
3.1.3 Leviticus	42
3.1.4 Numeri	45
3.1.5 Deuteronomium.....	47
3.2 Proroci – získání i ztráta.....	51
3.2.1 Přední proroci.....	51
3.2.1.1 Jozue.....	52
3.2.1.2 Soudců.....	54
3.2.1.3 Knihy Samuelovy a Královské	56
3.2.2 Zadní proroci.....	58
3.3 Spisy – ohlasy země.....	67
3.3.1 Daniel.....	68
3.3.2 Žalmy.....	69
3.3.3 Sváteční svitky.....	73
3.3.3.1 Rút.....	73
3.3.3.2 Pláč Jeremjášův.....	74
3.3.4 Chronistické dílo.....	74
3.3.4.1 Ezdráš a Nehemjáš.....	74
3.3.4.2 Knihy Paralipomenon.....	76
4 Teologie země – „ze země do země“.....	79
Závěr	84
Seznam literatury.....	86
Rejstřík.....	90
Zkratky.....	115

Přílohy	116
Příloha č. 1 – Počty výskytů všech tvarů אָרץ.....	116
Příloha č. 2 – Grafy výskytů Země zaslíbené v částech kánonu.....	117
Příloha č. 3 – Odkazy k vybraným významným místům se vztahem k Zaslíbené zemi.....	119

Úvod

Ve své diplomové práci bych ráda představila motiv *země*, tak jak se s ním lze setkat v kánonu Hebrejské bible. Současná politická situace a neustávající zájem o dění na Blízkém východě ukazují, jak je téma Izraele, konkrétněji téma státu Izrael, živé a na mnoha stranách vyvolává bouřlivé reakce. Spojitost politiky s náboženskými otázkami v diskuzích často nedovoluje oddělit jedno od druhého. Tato práce však nemá být ani politickou studií ani religionistickým pokusem o podnět k mezináboženskému dialogu, ale spíše pokusem o oproštění se ode všech vnějších tlaků a obrácením se zpět k biblickému textu, který stojí na počátku událostí. Nebo přesněji do textu, který již sám je úžasným pokusem o reflexi událostí, které vedly k získání, ale i ke ztrátě země.

Jelikož se jedná o poměrně široké téma a je možné věnovat se mu z mnoha stran, zaměřila jsem se hlavně na práci s hebrejským textem, tak jak je předkládán v kritickém vydání *Biblia Hebraica Stuttgartensia*¹ a v databázi programu BibleWorks.² Zabývala jsem se čteně se vyskytujícím hebrejským výrazem pro *zemi* – ארץ. Jako cíl jsem si uložila prozkoumání biblických míst, která se k zemi vztahují.

Na začátku práce bych ráda poukázala na lingvistický význam slova a na z toho plynoucí možné rozdělení do skupin. U dělení bych se krátce zastavila a předložila charakteristiku jednotlivých významů s ohledem na jejich využití v knihách kánonu z hlediska statistiky i smyslu. Tím bych se ráda dostala k ústřednímu tématu své práce – totiž k hlavnímu zkoumanému smyslu ארץ – tedy k fenoménu Země zaslíbené. Téma *země*, které se jako dlouhá nit táhne Hebrejskou biblí. Země, jejíž kořeny pramení v zaslíbení daném Abrahamovi, jejíž ovoce uzrává s přechodem Jordánu a jejíž zkáza se začíná dřív, než by se dalo čekat.

Cesta za takto nedosažitelnou a touhu budící Zemí má být hlavní náplní druhé části práce, ve které se pokusím „projít“ hebrejský kánon a poukázat na místa týkající se zmiňovaného tématu.

Ještě před tím, než přistoupím k jednotlivým významům slova, ráda bych alespoň krátce představila metodu, se kterou jsem pracovala na samotném začátku příprav. Nejprve jsem si prošla všechny starozákonní verše, ve kterých se vyskytovaly jakékoli gramatické tvary slova. Výskyty jsem si třídila do pracovně navržených skupin a zaznamenávala jsem je do různých tabulek.

1 ELLIGER, K., RUDOLPH, W., *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, 5. vyd., Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997.

2 BibleWorks 6.0.005y [CD-ROM] Programmed by Michael S. Bushell and Michael D. Tan. BibleWorks, 2003.

Další fází práce bylo zpracování získaných dat – od statistických údajů přes rozmanitost gramatických tvarů až po vyřídění míst s výskytem אָרָא ve významu vztahujícímu se k tématu Zaslíbené země. Následovala analýza vyříděných veršů, srovnávání, hledání dalších slovních druhů a charakteristik vyskytujících se spolu s výrazem אָרָא. Následně jsem poznatky srovnávala se sekundární literaturou, jako jsou slovníková hesla. Např. *The Hebrew and Aramic Lexicon of the Old Testament* Vol. I.; *The analytical Hebrew and Chaldee lexicon; A Dictionary of Bible Hebrew (alef-taw)*. Lingvisticko-gramatickou stránku sekundární literatury pak doplnil pohled na samotnou teologii země, hlavně: BRUEGGEMANN, „*The Land*“; MARCHADOUR, *The Land, the Bible and History*, RENDTORFF, *The Canonical Hebrew Bible*, BOTTERWECK, *Theological Dictionary of the Old Testament*.

1 Země – ארץ

1.1 Obecná charakteristika a rozdělení

Podstatné jméno ארץ je ženského rodu a patří mezi nejčetněji se vyskytující substantiva Starého zákona.³ Jako každé jiné jméno i ארץ se může v textu vyskytovat v různých tvarech – kromě tvaru množného čísla ארצות také se členem ארצה, s tvary zájmenných sufixů, s proklitickými předložkami (ב, ל, מ, כ), s konzekutivním waw (ו), se směrovým hej (ה) na konci, popřípadě ve vzájemných kombinacích, a to celkem ve 48 různých tvarech v celkovém počtu 2507 všech výskytů.⁴ Nejpočetnější zastoupení (přes 900 výskytů) má „země“ základního tvaru se členem, následuje „země“ v základním tvaru (téměř 500 výskytů). Mnohokrát se lze setkat s tvarem s předložkou v/ve (ב) – až přes 400x. Ostatní tvary slova jsou zastoupeny ve výrazně nižším počtu (podrobněji viz Příloha č. 1). Samotná statistika výskytů však mnoho o slově samém nevyovídá. Je potřeba zaměřit se na jeho význam, který velmi záhy ukáže svoji širokou škálu použití.

Podobně jako v českém jazyce, může být slovo ארץ v hebrejštině užíváno v těchto několika základních významech:

1. *Země jako planeta.* V angličtině odpovídá slovu „Earth“, v němčině „die Erde“.
2. *Země určená svými hranicemi, ve smyslu obývaného území.* Termín pro geografické území. V anglické literatuře překládáno nejčastěji jako „land“ či „country“. V německé pak jako „das Land“.
3. *Země jako zemský povrch, podlaha, opak k vodní ploše a k nebesům.* Se stejnými cizojazyčnými překlady jako ve druhém významu.
4. *Země ve smyslu půdy, zeminy.* S anglickým ekvivalentem „ground“, „soil“ (v některých případech i „earth“) a s německým – „der Boden“.

Poslední ze zde uvedených základních významů má také důležité hebrejské synonymum, o kterém bude ještě zmínka, a to אדמה. V Septuagintě se setkáme nejčastěji s výrazem γη (γης, ή), a to většinou ve všech čtyřech uvedených významech. Podobně je to i s latinským ekvivalentem **terra** (-ae, f.) ve Vulgátě, jehož užití převažuje. Kromě terra, pak zejména pro čtvrtý výše uvedený význam, nalézáme výrazy solum (-ī, n.) nebo humus (-ī, f.).

3 Podle některých až čtvrté nejfrekventovanější substantivum SZ, tak např. KAISER, *The Promised Land: A Biblical-Historical view*, S. 302–311.

4 Podle vlastních statistik. HELLER, *Biblický slovník sedmi jazyků*, uvádí počet 2505; *The Hebrew and Aramic Lexicon of the Old Testament* Vol. I. uvádí okolo 2400 výskytů.

Výše uvedené rozdělení je jakýmsi základem, na kterém se shoduje většina slovníkových hesel. Zároveň jsem tohoto základu využila i já pro své vlastní dělení, které představím později. Neméně zajímavé jsou i další významy, které se za ארץ skrývají a kterých si autoři hesel všímají.

- Země ve významu vlastněného kousku země, pozemku (Gn 23,15; Ex 23,10).
- Země v plurálu, coby označení regionů; zahrnuje i vládce těch zemí.⁵
- Země jako prostor pro lidské pobývání.
- Země ve spojení s lidmi; označuje i obyvatele země.⁶
- Země jako svět – jeviště lidských dějin.⁷

Významový okruh „země“ je velmi podobný i v ostatních blízkovýchodních jazycích. V egyptské literatuře se objevuje rovněž jediný výraz pro zemi (t3) v kosmologickém významu, v územním významu zahrnujícím také obyvatelstvo, dále ve smyslu půdy a také jako opak nebes, v pozdějším období i vod. Sumersko-akkadská literatura naopak užívá termín pro zemi (ersetu) jen ve významu planety, podzemní oblasti a půdy. Pro označení území dává přednost jinému slovu (mātu). Podobně i v ugaritských textech zastupuje jedno slovo pro zemi (ars) pouze význam planety, půdy, oblast lidského žití a podsvětí. Ve významu země jakožto oblasti je doložen velmi zřídka.⁸

Z hlediska teologie Starého zákona je postačující rozdělit si význam „země“ na dva základní okruhy, a to na jedné straně významy 1.– 4., a na straně druhé význam teologický.⁹ Středem teologického zájmu se pak nejčastěji stává buď teologie Země coby stvořené planety, kde je hlavním tématem vztah Stvořitele (Bůh nebe a země, který je přijímán jako Bůh celé Země, Král a Soudce všeho) a stvoření (zejm. člověk a jeho přebývání a počínání na planetě Zemi a s tím související zkoumání jeho rolí a zodpovědnosti za jemu svěřené stvoření), anebo teologie země zaslíbené Abrahamovi a jeho potomstvu.¹⁰ V souladu s tím, co již bylo řečeno výše, zaměřuje se tato práce hlavně na druhý

5 Jako speciální kategorie významu takto odděluje např. KÖHLER, ארץ, in: *The Hebrew and Aramic Lexicon of the Old Testament*, S. 90–91.

6 Explicitní vyčlenění významu země dotýkající se lidské existence navrhuje KADDARI, ארץ, in: *A Dictionary of Bible Hebrew (Alef-tav)*, S. 71–72.

7 NOVOTNÝ, A., Země, in: *Biblický slovník*, díl II., S. 1297.

8 Srovnání s blízkovýchodní literaturou rozpracováno v *Theological Dictionary of the Old Testament*; K ugaritské kosmologii pak více STEHLÍK, *Ugaritské náboženské texty*, S. 66.

9 Tak např. WECK, ארץ, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, S. 388–405. Rozděluje oblast významu na 1) kosmologický 2) půdu 3) podzemí 4) území a na 5) teologický smysl země.

10 Zmíněným dvěma teologickým okruhů se věnuje VAN GEMEREN, ארץ, in: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, S. 518–524, soteriologickému aspektu pak ještě HAAG, H., Erde, in: *Bibel-Lexikon*, S. 408 – 413.

z uvedených okruhů. Proto nyní přistoupím k vlastnímu návrhu rozdělení „země“ podle významů, tak jak jsou užívány ve Starém zákoně. Rozdělení do skupin posloužilo jako dobrý způsob při snaze pořídit jakýsi soupis všech výskytů „země“ ve významu vztahujícímu se k tématu Země zaslíbené a zároveň umožnilo snazší „čtení“ statistických dat o výskytech různých významů v rámci kánonu. V neposlední řadě je třeba podotknout, že pro zkoumání jednotlivých výskytů v knihách Starého zákona jsem zvolila pořadí knih hebrejského kánonu – tzn. Tóra – Proroci – Spisy. Hebrejský text je kopírován z elektronického zdroje BibleWorks. Citace českého překladu biblických textů jsou uváděny podle Českého ekumenického překladu pod ustálenou zkratkou ČEP. Z ČEPu jsou rovněž převzaty i zkratky biblických knih. Překlady vlastní pak uvádím pod zkratkou VP (= vlastní překlad). Pro význam „země“, ve smyslu Zaslíbené země, jsem zvolila možnost psaní velkého písmena (Zaslíbená země/Země zaslíbená). Uvnitř textu, je-li třeba odlišit *zemi* tohoto smyslu od ostatních významů, zvýrazňuji kurzívou.

1.2 Vlastní rozdělení ארץ dle významu

Postupným procházením jednotlivých výskytů slova ארץ jsem dospěla k několika skupinám, do kterých je bylo možné podle jejich významu zařazovat. Nebylo vždy jednoduché jednoznačně určit, kam daný výraz patří, proto jsem zpočátku pracovala s větším počtem skupin. Poté, co jsem si blíže definovala způsob a kriteria pro rozdělování, zúžila jsem skupiny na konečné čtyři.

1. Země jako *planeta* (okolo 600 výskytů)
2. Země ve svém *geografickém smyslu* (více jak 700x)
3. Země coby *půda, zemina* (pod 300 výskytů)
4. *Země zaslíbená* (více jak 900x)

V jednotlivých verších se mohlo objevit i několik výrazů ארץ nejen v různých tvarech, ale i významech. Proto bylo nutné každý jednotlivý výskyt třídít zvlášť a zanášet jej do příslušné skupiny a do tabulky se statistikou. Třídění pouze podle veršů by bylo pro statistiku nepoužitelné. Výsledkem takového zpracování jsou nejen vydělené skupiny, ale i grafy zobrazující množství výskytů každého ze čtyř významů napříč knihami kánonu (vytvořená tabulka s jednotlivými výskyty byla převedena do grafů a je k dispozici v Příloze č. 2). Přesnost grafů je zaokrouhlena vždy k nejbližšímu násobku pěti (např. vyskytuje-li se slovo v konkrétním významu v knize Izajáš 23x, v grafu je uvedeno, že se jeho výskyt pohybuje okolo 25. Nebo máme-li

význam obsažen v některé z knih 27x, v tabulce je označen jako výraz s výskytem 30 atp.). Jedním z hlavních kritérií při výběru byl kontext, který častokrát určuje význam slova odlišněji, než kdyby byl tříděn podle smyslu své skupiny. Tzn. že se jedná o slovo, které je natolik ovlivněno kontextem, že je přiřazeno do jiné skupiny, než do které na první pohled patří. Širší kontext získává v mém třídění vždy přednost před základním významem. Např. Dt 2,31 kde se vyskytuje 2x slovo ארצו.

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי רְאֵה הִחַלְתִּי תַת לְפָנֶיךָ אֶת־סִיחֹן
וְאֶת־אֲרָצוֹ הִחַל רָשׁ לְרִשֹּׁת אֶת־אֲרָצוֹ

*Tu mi Hospodin řekl: „Hleď, už ti vydávám Síchon
a jeho zemi. Začni jeho zemi obsazovat.” (ČEP)*

Gramaticky jde o „jeho zemi“, podle smyslu náleží výrazy do 2. skupiny zahrnující geografické území – jde přece o Síchonovu zemi. Ovšem širší kontext ukazuje, že je to ta část území, kterou Hospodin dává svému lidu. Již brzy to bude část Zaslíbené země. Tento širší kontext určuje zařazení slov do skupiny 4. – do „Zaslíbené země“. Ilustrovaný postup jsem uplatňovala na třídění všech výrazů. Ovšem připouštím, že ne vždy lze význam jednoznačně určit a i přes veškerou snahu zůstávají mnohá místa, která jsou určována na základě subjektivního přiklonění k jedné z možností. Jisté potíže působí určování některých nejednoznačných významů Země coby planety a země jakožto půdy, která vydává plody. Dobrým příkladem může být popis stvoření v Gn 1,11.12, kde se píše o „zemi, která vydala stromoví, o zemi, která se zazelenala“. Za normálních předpokladů bych se klonila k zařazení slov do významu 3. – do „půdy“, neboť tráva i stromy vyrůstají z půdy, ovšem v tomto případě je řeč o stvoření, o tom, co se „objevilo“ na povrchu Země, na planetě, která získávala svoji tvář. Navíc verš 24 zmiňuje živočichy, které země vydala a těžko je mohla vydat z půdy. Obtížně se posuzují významy Země planety a země jako území ve výrazech typu „celá země“, kdy není úplně jasné, zda se myslí celá planeta nebo území Izraele (např. Jr 4,20 Izrael X Abk 2,20 celá země). Rovněž nejednoznačně se určují místa vyskytující se v apokalyptické literatuře, v prorockých vizích, Žalmech a podobně. To je dáno i tím, že motiv *země* se v jednotlivých knihách kánonu může lišit, jak se pokusím ukázat níže. Obecně lze říci, že ve verších sapientního a poetického charakteru jsem dala v nejednoznačných případech přednost zařazení ארץ do obecné kategorie (skupina 1), např. u Iz 26,1.

2 Čtyři významové okruhy země a jejich role v kánonu Hebrejské bible

2.1 Země ve významu planety

Tato první významová skupina v sobě skrývá „zemi“ ve svém obecném smyslu. Kromě významu kosmologického jsem se rozhodla zařadit do této kategorie i všechny ostatní výrazy, které nebylo možné zařadit jinam. Tedy kromě planety i protiklad k nebesům, protiklad k vodám (souš), dálavy země, končiny země, rodopisy země, „podsvětí“, různé básnické eufemismy (z. zapomnění, z. živých, z. širé smrti, z. soužení, žíznivá z., pustá z., z. stínů, útroby z., vymýtít někoho ze z., vyhladit z povrchu z.). Rovněž i obecné označení všeho a všech, kdo na zemi pobývají (národy z., svévolníci v z., království z., lid z., místodržitelé z., zemská zvěř), a to ve všech případech, nejednalo-li se o kontext Zaslíbené země. Slovo ארץ se často ve významu Země – planety váže s předložkou על („na zemi“), která může v některých sporných případech pomoci odlišit „zemi“ v obecném významu od „země“ coby území, pro kterou se, podobně jako v češtině, užívá spíše předložky ב – „v zemi“ (život *na* planetě Zemi X život *v* evropské zemi).¹¹ V biblické řeči se můžeme v souvislosti s touto skupinou setkat také s antropomorfními výpověďmi o ní. Země vystupuje jako živoucí organismus, což je patrné zejména v poetické řeči a u Proroků. Anebo země reaguje na různé události, např. země pláče (2S 15,23). Také se často popisují různá zachvění země, otřesy, zemětřesení apod. (2S 22,8). Protože Země jako planeta je jedním ze dvou hlavních teologických pohledů na „zemi“, budu se jí v rámci představování jednotlivých skupin věnovat trochu více než zbývajícím.

Z prvních pěti knih je to právě Genesis, ve které se nachází nejvíce významů „země“ z 1. skupiny. První z nich hned v 1. verši.¹² Po knize Žalmů je druhou nejpočetnější. Navíc valnou většinu všech výskytů knihy nalezneme v prvních 11 kapitolách (až 75 z celkových 85!). Zastoupení významů v knize Genesis zcela odpovídá charakteru textů, které se řadí k tzv. předvěku. Dvě zprávy o stvoření, zaznamenané v začátku knihy (Gn 1,1nn; 2,4bnn), jsou příběhem zrození prostoru pro život člověka. Základní výpovědi o stvořitelské akci Boha. Je to on, který stvořil nebesa a zemi (což je neustále připomínáno). Právě jemu

11 Pravidlo však rozhodně neplatí všude. Je pouze orientační. Bývá ovlivněno i slovesem, ke kterému se vztahuje a kontextem. Tak např. Jr 16,13 užívá על i v případě, že se jedná o území země.

12 בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ – „Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi.“ (Gn 1,1)

navždy náleží celý svět a veškeré stvoření v něm (Ž 89). Představy o světě se příliš neliší od představ okolních národů, přesto jsou první kapitoly Genese příběhem nejen o planetě, ale i o lidském pobytu člověka na tváři země a jeho vztahu se Stvořitelem. Jsou ukázkou vzrůstajícího se hříchu, který vede první lidský pár až za hranice Edenu. Pryč od původně plánované země. Základní úlohou člověka bylo panovat nad celou zemí (Gn 1,26), obdělávat a střežit zahradu (Gn 2,15). Vedle darů a požehnání (Gn 1,28) přišel i zákaz (2,17). Záhy s ním i pokušení a pád zakončený prvním vyhnáním ze „země“, tedy z místa, ve kterém se prochází sám Bůh (Gn 3,8), Bůh, se kterým lze hovořit tváří tvář bez hanby. Vyhnání do ciziny, do nového a vzdáleného, s úkolem obdělávat zemi (המזרע), ze které byl vzat (Gn 3,23). Tento archetypální vzorec pokračuje i v dalších kapitolách. V předvěku se s ním setkáme dále ještě 3x. Vedle vyhnání prvního páru pak ve vypuzení Kaina a obnově lidské linie skrze Šéta, ve zničující potopě a následném obnovení stvoření, v rozmnožení lidstva a rozehnutí při stavbě babylónské věže. Rytmus „požehnání spojeného s požadavkem na člověka – lidské selhání – trest v podobě vyhnání ze země“ – je motivem, který se skutečně táhne knihu za knihu. Zatím se nám představuje ve své univerzalistické podobě – na pozadí základního mýtu v rovině příběhu Země, aby se posléze vyjevil na zcela konkrétním člověku, který má odejít „ze země do země“, kterou mu Bůh ukáže. Tedy nejen postupná gradace hříchu („Jak se ze země požehnané stává země prokletá“)¹³ – od porušení zákazu k bratrovraždě, ale i postupný sestup z výšin planety Země ke zcela konkrétní zemi. Ale vždy je to země, která trpí za hřích člověka. Příběh Kaina a Ábela se ještě nese v duchu univerzální země. Je to území mimo Eden, ale stále nejde o konkrétní zemi. Jako trest za vraždu bratra je Kain proklet a stává se na zemi psancem a štvancem (Gn 4,12), je připraven o svůj domov. Musí přijít 3. syn Šét na místo Ábela, aby se začalo vzývání jména Hospodinova (v. 26). Šestá kapitola pokračuje ve vyprávění o zkaženosti země. Vznikaly na ní zrůdy (6,4), rozmnožila se na ní lidská zlovůle (6,5), před Bohem byla zkaženou zemí plnou násilí (6,11.13). Kvůli hříchu člověka se Bůh rozhodl skoncovat se zemí (6,13). Následující příběh o potopě je dalším „vyhnáním“ člověka a dalším utrpením pro Zemi, která se navrácí do původního chaosu před stvořením. Zachráněný Noe s rodinou a zvířaty jsou počátkem nového stvoření, nové etapy Země s novým požehnáním pro člověka (9,1 srov. Gn 6,18). Bůh dává novou zemi, nový prostor pro lid, aby se rozmnožil a naplnil ji. Obnovuje se původní záměr s Adamem. Vše je zpečetěno smlouvou (9,9). Ale ani tentokrát země nežije v pokoji. Lidstvo se začalo rozmnožovat, sílilo a hledalo vlastní prospěch. Příběh babylónské věže se stal symbolem pro nejednotu. Původně

13 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 10.

byla země jednotná v řeči i činech (11,1). Událost bábelu je začátkem prohlubujícího se zmatku po celé zemi.

Následující příběhy Genese se již nevztahují k původní jednotné zemi, ale získávají svoji osobitost a konkrétnost. Do středu zájmu se dostávají příběhy jednotlivých zemí, lidí v konkrétní zemi, pod správou vládců země, se službou různým bohům; zcela se mění jejich literární žánr.

Ve zbývajících kapitolách se setkáváme se slovem ארץ v obecném významu velmi zřídka, a to v podobě různých aklamací spojených s modlitbou či požehnáním odvolávajícím se na Boha, jemuž patří nebesa i země (Gn 14,19.22; 24,3) nebo když je nazýván Soudcem celé země (Gn 18,25) či v případě požehnání rozmnožení uprostřed země danému Josefovi (48,16). Důležitou roli hraje výskyt tohoto významu ve formulaci zaslíbení daného Abrahamovi – a to v 18,18.

וְאַבְרָהָם הָיוּ יְהוָה לְגוֹי גָּדוֹל וְעָצוּם וְנִבְרָכוּ בוֹ כָּל גּוֹי הָאָרֶץ
„Abraham se zajisté stane národem velikým a mocným
a požehnanými /se stanou/ v něm všechny pronárody země.“ (VP)

(Podobný verš také v 22,18). Znovu zde probleskuje budoucí univerzalita, která je cílem. Konkrétní příslib konkrétnímu člověku se jednou dotkne všech. To, co teď začíná na malém kousku země s jedním člověkem, má do budoucna velký význam pro všechny ostatní.

V knize Exodus se vyskytuje země významu 1. skupiny jen na několika místech. V 9. kapitole (v. 14,15,16,29). První tři jsou v Hospodinově řeči k Mojžíšovi.

„Hospodin řekl Mojžíšovi: Za časného jitra se postav před faraóna. Řekneš mu: Toto praví Hospodin, Bůh Hebrejů: Propust' můj lid, aby mi sloužil! Tentokrát zasáhnu do srdce všemi svými údery tebe i tvé služebníky a tvůj lid, abys poznal, že na CELÉ ZEMI NENÍ NIKDO JAKO JÁ. Vždyť už tehdy, když jsem vztáhl ruku, abych bil tebe i tvůj lid morem, mohl jsi BÝT VYHLAZEN ZE ZEMĚ. Avšak proto jsem tě zachoval, abych na tobě ukázal svou moc a aby se PO CELÉ ZEMI vypravovalo o mém jménu.“ (Ex 9,1316 ČEP)

Vyjadřuje se tu Hospodinova suverenita a moc nad celou zemí, která se má vyjevit skrze pohromu svolanou na faraónův lid. Hospodinův lid nemá nadále sloužit faraónovi, ale Hospodinu. I faraón má poznat, že to není on sám, kdo vládne. Kdykoli může být vyhlazen tím, který má skutečnou moc. *Hromobití přestane a krupobití skončí, abys poznal, že ZEMĚ JE HOSPODINOVA.* (v. 29)

Zbývající výskyty jsou odkazy na akt stvoření. Zejména v desateru (20,4.11), v ustanovení dne odpočinku (31,17) a nové smlouvy (34,10). Stejně tak i v opakování desatera v Dt 5.

Ve zbývajících knihách Tóry se pak většinou opakují slovní spojení typu „na nebi a na zemi“, tedy země ve významu protikladu k nebesům (zejména v Dt). Hospodin coby Pán nebes a země, dovolávání se svědectví nebes a země (Dt 30,19; 31,28), pronárody země, dálavy země apod.

Obdobné je to i u Předních proroků s jejich důrazem na Hospodina Pána nebes i celé země (Joz 2,11; 3,11.13; 1K 8,23.27.43; 2K 19,15), kterého mají poznat ostatní národy (1K 8,60; 2K 19,19// Iz 37,20).¹⁴ V Chanině chvalozpěvu se zmiňují pilíře země, na kterých Hospodin založil svět (1S 2,8). V důsledcích různých bojů se země chvěje.

V Zadních prorocích se změnou literárního žánru přichází i jakýsi návrat univerzálního významu země. Zejména u Izajáše (přes 80 výskytů, což je nejvíce ze všech). Více se této proměně budu věnovat v souvislosti se Zemí zaslíbenou. Charakter prorocké řeči s sebou přináší vlastní jazyk bohatý na obrazná vyjádření doprovázející prorocké vize (např. Iz 10,14). Mezi nimi se opět vyjevuje země ve svém nejobecnějším významu. Jak již bylo zmíněno, právě v prorockých textech bývá těžké odlišit, kdy prorok ještě hovoří o konkrétním území a kdy již přechází do univerzální mluvy (např. Za 14,9.10). Proroctví obracející se k budoucnosti naplněné Boží spravedlností už totiž nepočítají jen s konkrétními krajinami či s krajinou Izraele, ale směřují k obrácení se celého světa k Hospodinu (Iz 52,10). Očekává se celková obnova stvoření – *zemi naplní poznání Hospodina* (Iz 11,9b ČEP), opět bude stvořeno nové nebe a nová země (Iz 65,17). Proroci oslovují nebesa a zemi: „*Slyšte nebesa, naslouchej země, tak promluvil Hospodin.*“ (Iz 1,1a ČEP, podobně Iz 49,13; Jr 6,19). Zaznívají aklamace typu „...*celá země je plná jeho slávy.*“ (Iz 6,3b ČEP). Země je podnožím Hospodinových nohou (Iz 66,1), patří mu celá země (Iz 54,5; Jr 27,5). Prohlášení o pokorných v (celé) zemi doprovázejí výroky nesené v sociálním duchu (Iz 11,4). Mnohokrát se země vyskytuje v Izajášově „apokalypse“ (kap. 24–27), kde je líčen zánik celého světa. Země je opět zhanobena lidmi, a proto musí být zničena (24,5). Zás je to ona, která trpí za své nehodné obyvatele. Také kapitoly tzv. deuterioizajáše (kap. 40–55) jsou bohaté na zemi v pasážích připomínajících Stvořitele, který vše nejen stvořil, ale i nadále řídí.

¹⁴ Tato naděje, že všechen lid země (ve smyslu celého světa) bude s touhou vzhlížet k poznání jména Hospodinova jako jediného Boha, je společným rysem deuteronomistické literatury. (VON GEMER, *New International Dictionary of Old Testament theology and exegesis*, S. 520).

Ve dvanácti „Malých“ prorocích je tato 1. významová skupina zastoupena nepočetně. Jen občas se lze setkat „s třesoucí se zemí“, s nebeskými úkazy (Jl 2,10; 3,3; 4,16; Am 8,8; Ag 2,6 aj.), s Hospodinem jako Pánem země (Mi 4,13; Za 4,14; 6,5). Nejbohatším na tematiku země je Zacharjáš (kol. 10 výskytů), v jeho apokalyptickém očekávání příchodu četných pronárodů, které se přijdou klanět Hospodinu (8,20nn).

Ve třetí části Tenaku, ve Spisech, je kniha Žalmů nejbohatší na pojem „země“ této významové skupiny. Přestože mnohé žalmy rekapitulují události z dějin historie izraelské země a jsou jakousi lidskou „odpovědí“ na Boží záchrannou akci¹⁵ (např. Ž 77; 78; 79), tak vedle toho jasně vystupuje Hospodin Stvořitel, Vládce celé země (47), Panovník nad všemi pronárody (22,28.29), Vlastník země (23,1), jehož sláva je nad celou touto zemí (57; 66). Kniha Žalmů ve své různosti hodnotí události země izraelské i okolních národů, zároveň však jejich hranice překračuje a počítá s celým světem, neboť vládá Hospodinova nezná hranic.

Ovšem největší otevřenost tohoto typu nalezneme v knize Jóbově (téměř 50 výskytů země). Toto drama s mudroslovnými výroky, jehož paralely se nacházejí i mimo Bibli, je obecným vyprávěním. Bible zařazuje Jóba k obyvatelům východu, usazuje ho do země Uz, snad mezi Aramejce, tedy by se mohlo jednat o vzdáleného příbuzného Abrahama. Ovšem to, zda je či není Izraelita, není vůbec důležité. V příběhu jde o něco jiného. Zobrazuje se v něm univerzální zkušenost s utrpením v lidském životě. Příběh zkoušeného člověka, blízký komukoli, kdo si klade otázku po příčině utrpení. Je skutečně tak jednoduché říci, že příčinou všeho utrpení je lidský hřích? Stojí vždy za Božím hněvem lidská neposlušnost, nedodržení Zákona tak, jak to prezentuje předchozí (hlavně deuteronomistické) podání izraelských dějin vlastně už od předvěku až k blízké zkušenosti vyhnání ze země? Je to skutečně tak, že lidská přestoupení vyprovokují Boží hněv, který ztrestá člověka vyhnáním z ráje, potopou, nepustí jej do země, vyžene jej ze země? A naopak, pomůže lidská bezúhonnost spravedlivého Noeho, Abrahama, Jozua a dalších k tomu, že se Hospodin slituje nad těmi, kteří dodržují Zákon a jsou spravedliví? Což není Jób dostatečně spravedlivý? Dostane se vždy spravedlivému odměny a svévolníkovi trestu? Mudroslovná literatura to začíná vidět trochu jinak.

Jazykové prostředky a popisy scén skutečně odpovídají formě divadelního dramatu. Satan „prochází zemí“ (1,7; 2,2). Mudroslovné části si kladou otázky po smyslu života člověka na zemi (7,1; 8,9; 20,4), který jen těžko může být spravedlivý před Bohem (9,1–6), Stvořitelem země (26,7; 34,13; 38,4). Na zemi se dějí různé nepravosti, lidé jsou v zemi utištěni (24,4), země je

15 RENDTORFF, *Canonical Hebrew Bible*, S. 317 (cit. von Rad 1962, 366).

vykořisťována pro své zdroje (28,5). Výpovědi jsou vedené poetickou řečí plnou na básnická vyjádření (10,21 – země temnot, šeré smrti). Do textů vchází role Moudrosti, charakteristická pro celou biblickou mudroslovnou literaturu. Hospodinova moudrost převyšující zemi (11,8.9) je pro člověka těžko dosažitelná (28,12.13.21). Život člověka z mudroslovného pohledu je mnohem složitější. Země je chápána jako prostor pro život člověka, ve kterém platí jasně daná pravidla pochopitelná rozumem. Lidské chápání spravedlnosti je jiné, než to Boží. Boha odhadnout nelze, jeho přízeň si dobrým chováním člověk nezíská, svévolník není vždy potrestán, spravedlivý se odměny nedočká. To všechno je realita života člověka, pobývajícího na zemi, kterou Bůh stvořil a kterou podivuhodně spravuje. Mudroslovná literatura představuje protipól k ostatním knihám. Přináší nový prvek, nové otázky a postoje k životu na zemi. Lidská zkušenost, platná všude, se odráží v příslovích a v moudrosti Kazatelově. Otázky po smyslu života, hledání řádu světa, to vše je mudroslovné literatuře společné. Moudrost a bázeň před Bohem jsou trvalými hodnotami platnými pro život na této zemi.

Ve zbývajících knihách je země této skupiny zastoupena velmi málo. V knihách Rút a Píseň písní vůbec. Pláč Jeremjášův, Ester a Daniel mají okolo 1–2 míst. Ezdráš s Nehemjášem dohromady ani ne 10. Nejvíce výskytů je v chronistickém díle (obě knihy Paralipomenon mají celkem okolo 22 výskytů). Způsob užití je obdobný jako v knihách Královských. Hospodin je Stvořitel a Pán země (1Pa 29,11), jiného boha není, to on ze všech pronárodů na zemi si vyvolil Izraele (1Pa 17,20.21), všechny ostatní národy mají poznat jeho jméno (2Pa 6,33)... Závěrečné poselství knihy, kterou končí hebrejský kánon, vrcholí hlasem znějícím do exilu, hlasem perského krále Kýra, kterému byla dána od Hospodina všechna království země (2Pa 36,22.23), hlas nabádající k návratu do Jeruzaléma. Opět se potvrzuje, že je to Hospodin, který udílí vládu, pověřuje světského vladaře, skrze kterého jedná a tím má všechny národy země, všechny obyvatele země, zkrátka celou Zemi ve své moci.

Jednoznačným postojem vyplývajícím z knih Starého zákona k Zemi je uznání Boha jakožto jediného Stvořitele země, dárce života, svrchovaného vladaře nad stvořenou přírodou, zvířectvem. Nad nebem i zemí, veškerými vodami a vším, co k životu na zemi náleží. Tedy i všechna království země, obyvatelé v nich, králové, lidé spravedliví, svévolní, mocní i chudí, vdovy, sirotci, ti všichni jsou pod jeho vládou. To, jak se lze různými způsoby vyrovnávat s realitou života na zemi, se vším, co člověku přináší, mohou nejlépe ilustrovat dva naznačené základní přístupy člověka k životu na stvořené zemi – 1. přístup představený v první části Bible a zastupující tzv.

deuteronomistický pohled na výklad dějin, a 2. přístup, časově mladší, zastoupený v mudroslovné literatuře.

2.2 Země v geografickém smyslu

Tato druhá významová skupina v sobě zahrnuje všechny výskyty země coby ohraničeného území, správní celky, obyvatele a vladaře konkrétních zemí, které jsou buď blíže určené jménem (země Egyptská), a nebo se nacházejí bez jména, ale jednoznačně se k nějakému území vztahují (země, které vládl faraón, pronárody různých zemí). Nejčastěji je ארץ spojována s předložkami כ („v zemi“), מן („ze země“) a ל („do země“). Zahrnuta jsou i slovní spojení, která spadají do této skupiny na základě svého kontextu (země nepřátel Lv 26,36). Dále slovní spojení jako rodná z., východní z. (Za 8,7), z. utrpení (Gn 41,52), z. tvého původu, Severní z./Jižní z. (Za 6,6), zemští rádci, soudcové z., okolní z., mírumilovní v z. apod. Do skupiny nebyla zařazena geografie týkající se Země zaslíbené, ta byla ponechána ve skupině 4. Nejvíce geografického určení v kánonu je ve knihách Genesis a Jeremjáš, v každé až přes 100 výskytů. Četně se vyskytuje i v Exodu, Ezechielovi, Deuteronomiu a Izajášovi (cca 85–70–45–40). V ostatních knihách nepřekračuje 30 výskytů.

2.3 Země ve smyslu půdy, zeminy

Třetím základním významem slova ארץ je zemina, půda, prst, „materiál“ země, pozemek. Jeho hebrejským synonymem je אדמה, slovo, které je pro význam země, coby orné půdy, prsti či části pozemku specifitější a častější. Z אדמה je odvozeno i označení prvního člověka (אדם) – zemáka, uhněteného ze země (Gn 2,7). Oba výrazy jsou ambivalentní – tzn. že nejen אדמה zastupuje v některých případech ארץ ve smyslu teritoriálního území, ale platí to i opačně. To je zajímavé z pohledu Zaslíbené země a bude tomu ještě věnována pozornost (S. 21). Jiným příkladem může být ambivalence s významem 1. skupiny ve slovním spojení: „tvář země“ (פני הארץ) ve smyslu povrchu země (Ez 39,14) s možností פני האדמה ve stejném významu (Gn 6,1). Snad díky této synonymitě slov se země v tomto významu vyskytuje nejméně (cca 255x). Nejčastěji se vyskytuje v pasážích pojednávajících o zemědělské činnosti (úrodná/neúrodná z., úroda z., žirná z., pole, z. vydává hojnost, zemědělec – עבד אדמה). Půdy se také týkají šabatová ustanovení, kdy i pro zemi platí odpočinek (Ex 23,10nn; Lv 25,4nn), a svátek stánků, který se odehrává po skončení žní (Lv 23,39). Hospodinu náleží celá země, tudíž i úroda vzešlá z polí v podobě desátků (Lv 27,30). Země se také objevuje ve vyjádřeních typu

„prach z., slovo padá na z. (1S 3,19), vlas padá na z. (2S 14,11)“. Výrazy pro zničení – „srovnat se zemí“ (Pl 2,2), „svrhnout k zemi“ (Sd 20,21). Další významovou rovinou je vše, co souvisí s „podlahou“ (sedět na z., šlapat po z., spát na z. – 2S 12,16 – ležet na z. – Sd 3,25), ale i se zvířectvem, které se plazí po zemi (zeměplazi Lv 11,46). Také to, co se nalézá pod zemí (Ex 20,4), země pohlcuje (Nu 16,32–34; 26,10). Slovo se užívá také pro vyjádření proskyneze (klanět se k zemi, padnout tváří k zemi, Gn 24,52; 33,3 aj).

Úlohou půdy je plodit byliny (Gn 1,11). V hojnosti plodů závisí její úrodnost či neúrodnost. Lidskou úlohou je půdu obdělávat (Ex 23,10; Ž 104,14). Půda může být žírná a dobrá, ale také suchá, pouštní, bez života. Hospodin může proměňovat zemi (Ž 107,34.35; Iz 41,18). Na zemi dopadá déšť z nebe (Ex 9,33; Jb 5,10). Na stavu půdy se často odráží lidské počínání na zemi. Je patrné, že půda trpí v důsledku lidského hříchu, podobně, jako celá planeta Země (2Pa 36,21 – země si vynahrazuje své dny odpočinku, které jí byly upřeny; Iz 1,19 – dobré dary země podmíněny poslušností). Neúroda, rozvrácení a pustota jsou následky lidské neposlušnosti (Lv 26,20; Ag 1,10nn). Prolitá krev znečišťuje zemi (1Pa 22,8; Gn 4,10 – אדמה; // Nu 35,33 – ארץ). Naopak úrodná země je znakem požehnání a Hospodinovy přízně (Lv 26,4; Sd 18,10; Ž 67,7; Ez 34,27). Podobně jako požehnání rozmnožení potomstva Abrahamova, jehož má být jako prachu země (Gn 13,19 עפרה הארץ). Úrodnost půdy také hraje důležitou roli při výběru podmínek k životu (Nu 13,20.26) a v budoucím očekávání obnovy země (Ez 36,34nn; Oz 2,24nn; Za 8,12).

2.4 Země ve významu Země zaslíbené

Do této 4. skupiny byly zařazeny všechny výskyty slova ארץ, které se v kontextu jakýmkoli způsobem vztahovaly k *zemi*, kterou Hospodin zaslíbil dát Abrahamovu potomstvu (Gn 12,7). Vedle těchto „klíčových míst“, která se bezprostředně váží ke slovům příslibu a jeho postupnému naplňování, jsou zde zastoupeny i výrazy 2. i 3. skupiny, které se nějak váží k tématu *země*. V některých případech se jedná jen o nepatrnou zmínku o *zemi*. Přímě s termínem ארץ ישראל – země Izrael, se setkáme jen velmi zřídka. Snad právě proto, že ארץ označuje také oblast každého kmene. Proto je možné ve skupině nalézt místa zmiňující např. zemi Zabulón, Efraim či zemi Banjamínovu, neboť se právě jedná o území jednotlivých kmenů. Všechny těchto míst dotýkajících se země je přes 2500, z toho těch, které jsem vybrala za důležitá ve vztahu k Zaslíbené zemi, je okolo 270. Odkazy na ně jsou k dispozici v Příloze č. 3.

Pokud jde o statistiku, tak nejvíce se termín země ve významu 4. skupiny vyskytuje v knihách Deuteronomium (cca 120x), Jeremjáš (cca 100x) a Numeri

(cca 90). Jozue, Genesis a Ezechiel mají shodně okolo 80 výskytů, Izajáš a Leviticus okolo 40. Ostatní knihy kánonu pak méně. V následující kapitole věnované Zaslíbené zemi se pokusím získané údaje podrobněji představit a zhodnotit.

2.5 Exkurz – אדמה

Na závěr přehledu jednotlivých skupin bych ještě ráda alespoň krátce představila důležité synonymum slova země. S různými variantami ženského substantiva אדמה se setkáváme hlavně, jak již bylo zmíněno výše, v jeho základním významu – zemina, půda. Ovšem na některých místech a hlavně v některých knihách je možné setkat se s daným výrazem i ve významech jiných a pro tematiku Země zaslíbené zajímavých. Na některých místech zastupuje zemi v obecném významu, coby planetu, povrch země, tvář země (např. Gn 6,1.7; 7,4.23; 8,8.13.21; 9,2; 12,3; 28,14; Ex 32,12; 33,16; Nu 12,3; Dt 4,10; 6,15; 7,6; 14,2; 1S 20,15; 1Kr 9,7; 13,34; Ž 104,30; Iz 23,17; Jl 2,21; aj.). Výjimečně také zemi v geografickém smyslu (např. Gn 47,20 země Egyptská; Ž 137,4 cizí země). Pokud jde o geografická označení Zaslíbené země, pak i zde אדמה zastupuje ארץ. Např. Iz 19,17 – „země judská“, ale hlavně s výrazným počtem „země izraelská“ u Ezechiele (Ez 7,2; 11,17; 12,19.22; 13,9; 18,2; 20,38.42; 21,7.8; 25,3.6; 33,24; 36,6; 37,12; 38,18.19).

Všeobecně je zajímavé, že nejčastěji se אדמה vyskytuje v souvislosti se Zemí zaslíbenou, vedle zmíněného Ezechiele (28,25; 34,13; 36,24; 37,14; 37,21; 39,26.28;), v Deuteronomiu a v deuteronomisticko-dějepisném díle (Dt 4,40; 5,16; 11,9 – „*aby byla dlouho žít na zemi*“; Dt 7,13 – požehnání v darované zemi; Dt 11,17.21; 30,20; 31,13.20; 32,47 – dobrá země, kterou dá Hospodin; Dt 21,1; 25,15; 26,2 – tvá země; Joz 23,13.15; 1K 14,15; – dobrá země; 1K 8,40; 2K 21,8 – země otců; Dt 32,43; 2K 17,23; 25,21 – jeho země/svoji zemi; Dt 12,19; 21,23 – tvá země). Jako další významná místa tohoto okruhu lze uvést odkazy dotýkající se přímo obsazování země (Dt 28,21), ztráty země (Dt 28,63; 29,27; 30,18) a návratu do země (1K 8,34).

Mimo tento okruh pak např. místa: 2Pa 6,25; 6,31; 32,8; Jr 24,10; 25,5; 35,15 – země otců; Iz 14,2 – Hospodinova země (אדמת יהוה); Za 2,16 – svatá země (אדמת הקודש)¹⁶; Jr 16,15; 23,8; 27,10.11; 42,12; 52,27; Iz 1,7 – zpusťšená země; 2Pa 7,20; Iz 14,1; Am 7,11.17; 9,15.

¹⁶ Jedinečné označení země jako svaté půdy. Později přešlo do všeobecného užívání o Izraelské zemi – Svaté zemi.

Dalšími významnějšími místy pak jsou např.:

- Gn 28,15 „Hle, já jsem s tebou. Budu tě střežit všude, kam půjdeš, a zase tě přivedu do této země (אל־הארצה). Nikdy tě neopustím, ale učiním, co jsem ti slíbil.“ (ČEP).
- Ex 20,12 „Cti svého otce i matku, abys byl dlouho živ na zemi (על־הארצה), kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh.“ (ČEP)
- Nu 11,12 „Copak jsem všechn tento lid počal já? Copak jsem ho porodil já, že mi říkáš: Nes jej v náručí, jako chůva nemluvnátko, do země (על־הארצה), kterou jsi přísáhl dát jeho otcům?“ (ČEP)
- Nu 32,11 „Muži ve věku od dvaceti let výše, kteří vyšli z Egypta, neuvidí zemi (אר־הארצה), kterou jsem přisežně zaslíbil Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi, protože se mi cele neoddali.“ (ČEP)

Úrodnost půdy je součástí zaslíbení „dobré země“. Hospodin nedává „pouze“ zemi, co by územní celek, ale spolu s ní i úrodnou půdu zaručující život v dostatku. Synonymita se vztahuje na pozitivní i negativní výpovědi. Hovoří-li se o zpuštění (Ez 34,27; 36,34), tak se to týká celé země, tzn. i půdy. Trpí-li „geografická“ země, tak i půda, na kterou dopadají trosky i krev. To stejné platí i o Hospodinově slitování – země začíná rodit (Za 8,12).

Z uvedeného výčtu je patrné, že v některých případech může ארמה plně zastupovat obvyklejší ארצ. Jindy se dá chápat jako drobná nuance zvýrazňující zemi, jakožto dar plodného a životadárného prostoru. Později, se zkušeností exilu, snad také jako země, která je tou „domácí půdou“ pro své obyvatele, kteří v ní žili a kteří se na rodnou půdu touží vrátit.

3 Země zaslíbená

Pojem „zaslíbené země“ se již natolik vžil do běžné mluvy, že téměř každý ví, jaká země se za ním skrývá, ale už méně si je vědom toho, že příslušné slovní spojení, tak jak ho zná, v Bibli explicitně nenajde. Proč je to země zaslíbená? Kým vlastně a komu? Co vedlo k tomu, že se jí dostalo takového pojmenování? Jakou roli hraje právě toto pojetí „země“ v hebrejském kánonu? Na tyto a podobné otázky jsem se snažila najít odpověď v Hebrejské bibli.

Země zaslíbená je zpočátku představována velmi obecně. Geograficky nemá žádných jasně daných hranic. Nedožíváme se o ní téměř nic. Až postupně se charakteristika rozrůstá a představa o zemi nabývá jasnějších rozměrů. Zaměříme-li se postupně na jednotlivé pasáže týkající se země, rozevře se před námi příběh o Bohu, člověku a zemi ve své rozmanitosti a různosti podání, které dohromady vytváří kompaktní celek. Na počátku stojí slib, který dává Hospodin Abrahamovi. Cesta k jeho naplnění je však spletitá a nelehká. Na zemi nemají Izraelci vlastnické právo ihned. Země, co by naplnění Božího slibu, je jedním ze základních znaků izraelského sebeepochopení.¹⁷ Texty, které máme před sebou, jsou samy již ucelenou reflexí toho, co se událo. Jsou pokusem vysvětlit události, které přivedly lid ke ztrátě svého domova. Neboť obvykle si člověk začíná nejvíce vážit toho co má, až když to ztratil. Dějinné pozadí vzniku těchto textů plných příslibů získání země je proto kladeno do doby exilu, kdy lid postrádá zemi¹⁸ a klade si otázku, proč o ni přišel.

K biblickému textu jsem přistupovala s předpokladem, že se jedná o soubor textů různého stáří, které prošly postupně redakcemi různých škol. Držela jsem se obecně přijímaných datací předpokládaného vzniku¹⁹ (konečná redakce tedy někdy v době exilní či ranně poexilní). Při čtení textu jsem se snažila zohlednit některé základní poznatky plynoucí z Wellhausenovy teorie pramenů.²⁰ Cílem nebylo potvrdit či vyvrátit navrhovaná řešení rozdělení pramenů, ale na základě předpokladu plynoucího z této teorie se pokusit nalézt odchylky či shody v jednotlivých textech. Vědoma si toho, že teorie prodělala během let mnoho změn, nekladla jsem na zohlednění pramenů velký důraz. Spíše jsem se snažila poukázat na kánon jakožto celek,²¹ který má význam sám

17 RENDTORFF, *Canonical Hebrew Bible*, S. 457.

18 RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 181.

19 Datace např. dle RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*.

20 Tak jak je shrnuta v NOVOTNÝ, Pentateuch, *Biblický slovník*, S. 616–620.

21 V duchu kanonické kritiky, tak jak je uvedena ve své nejzákladnější charakteristice např. in: OEMING, M., *Úvod do biblické hermeneutiky*, S. 95–98. Tedy jako „přístup ze své podstaty 'holistický', tj. zaměřuje se na Bibli jako na celek. Metoda se nezajímá o jednotlivé

o sobě, tak jak je. Již dříve se ukázalo, že přesná rekonstrukce (stříháním textu) je nemožná a pro čtenáře ne příliš užitečná. Proto jsem přijala jen jakési povědomí o tom, že máme co do činění s textem zpracovaným z různých částí, s textem, ve kterém se zrcadlí více teologických přístupů. A právě o tyto odlišné přístupy mi šlo. Ukázalo se, že i v tematice *země* tyto jednotlivé směry probleskují a je možné jejich důrazy a specifika v textu rozeznat.

3.1 Tóra – příslib a cesta k Zemi zaslíbené

3.1.1 Genesis

Samotné dějiny Zaslíbené země se začínají až na konci 11. kapitoly Genese. Předcházející kapitoly se *zemí* v zásadě nespojují. Z jazykového hlediska v nich žádný výskyt „země“ ve významu 4. skupiny není. Ovšem z kanonického pohledu jsou i ony důležité. Lze je vnímat jako předehru. Jako již naznačenou cestu z univerzality k partikularitě. Předvěk zasazuje dějiny konkrétních zemí do skutečného světa, který musel být nejprve stvořen. V 11 kapitolách se postupně rodí planeta Země a na pozadí „prototypického příběhu biblické antropologie“²² i sám „člověk“. Postupem času vznikají první lidské územní celky a rozrůstá se jejich obyvatelstvo. Dějiny „nevisí“ někde ve vzduchu, ale mají svůj počátek (Gn 1,1). O tom nás přesvědčují četné rodopisy (charakteristické pro vrstvu textu Priesterschriftu – P), které udržují kontinuitu s postavami, kterých se zaslíbení země bezprostředně týká. Genese 12 je sice novým počátkem, ale Abraham „nepadá z nebe“ – je potomkem Šéma, který je potomkem Noeho, se kterým Hospodin již jednu smlouvu uzavřel (Gn 9,12), a Noeho kořeny zase sahají až k Adamovi (Gn 5,1nn). Na počátku tedy stojí Stvořitel a jeho rozhodnutí stvořit nebe, zemi a člověka.

Události, které se začínají Gn 12 jsou pokračováním toho, co již kdysi dávno začalo, jen se změnil literární žánr vyprávění. Poslední verše 11. kapitoly ve velké zkratce popisují příběh rodiny Terachovy, která vykračuje z Kaldejského Uru směrem ke Kenaanu. Děj se začíná. V. 31 je první narativní větou. Vyprávění se rozbíhá hned několika aktivními slovesy, které dohromady vytvářejí zajímavou stavbu téměř totožnou s Gn 12,5. Terach vzal (לקח), vyšel (יצא), vešel (בוא) a usadil se (ישב). Terach s rodinou se usadil v mezopotámském Cháranu, kde také zemřel. Směr cesty byl naznačen – je jím

izolované texty, nýbrž chce vysvětlovat strukturu výstavby skupin textů, knih (...) a nakonec i strukturu kánonu jako celku. (...) Kantonický výklad Písma dále ukazuje, že význam textu lze pochopit na základě jeho postavení v určitém kontextu.“

22 Kap. Gn 2,4–4,26 (PRUDKÝ, M., Jdi ze země své..., S. 220).

země Kanaan. Cháran cílem cesty nebyl. Po nějakém čase je i Terachův syn Abram vyzván Hospodinem (Gn 12,1):

„Hled' jít ze země své a z rodiště svého (וּמְבוֹלְדֶהָךְ)²³ a z domu otce svého do země té, kterou ti ukážu“ (VP).

Abram je vyzván (לְךָ־לְךָ dativus ethicus!), aby opustil místo, ve kterém se s otcem usadili. Líčení je úsporné, za to důrazné. Abramova absolutní poslušnost je vyjádřena 12. veršem – vzal (לקח), vyšel (יצא) a vešel (בוא) do země kenaanské.²⁴ Verš zaznívá jako refrén toho, co začal už jeho otec. Celkem 3x v těchto dvou paralelních verších jako ozvěna zaznívá ארצה כנען „do země Kanaan, do země Kanaan, do země Kanaan.“

Gn 11,31:	Gn 12,5:
וַיִּקַּח תְּרַח אֶת־אַבְרָם בְּנוֹ <i>I vzal Terach Abrama, svého syna</i>	וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת־שָׂרַי אִשְׁתּוֹ <i>I vzal Abram Sáráj, svoji ženu</i>
וְאֶת־לוֹט בֶּן־הָרָן בֶּן־בְּנוֹ וְאֶת שָׂרַי כַּלְתּוֹ אִשְׁתׁ אַבְרָם בְּנוֹ <i>a Lota, syna Háránova, syna jeho syna, a Sáráj, snachu svoji, ženu Abrama, svého syna.</i>	וְאֶת־לוֹט בֶּן־אָחִיו וְאֶת־כָּל־רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכָשׁוּ וְאֶת־הַנְּפֹשׁ אֲשֶׁר־עָשׂוּ בְּחָרָן <i>a Lota, syna svého bratra a všechno své jmění, které nabyli, a duše, které získali v Cháranu.</i>
וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּר כַּשְׂדִּים <i>A vyšli spolu z Uru Kaldejského,</i>	וַיֵּצְאוּ <i>A vyšli,</i>
לְלַכֵּת אֶרֶץ כְּנַעַן <i>aby šli do země kenaanské.</i>	לְלַכֵּת אֶרֶץ כְּנַעַן <i>aby šli do země kenaanské.</i>
וַיָּבֹאוּ עַד־חָרָן <i>A přišli do Cháranu.</i>	וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ כְּנַעַן <i>A přišli do země kenaanské</i>
וַיֵּשְׁבוּ שָׁם <i>A usadili se tam.</i>	---

23 מולדת – domovina, rodiště, příbuzenstvo (PÍPAL, B., *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, S. 68) Tzn. Abram má vyjít ze svého rodiště, a nebo také od svého příbuzenstva, z rodiny (v tom spočívá i další riskantnost Abramova rozhodnutí odejít – přijde o rodové záruky, PRUDKÝ, M., *Jdi ze země své...*, S. 225).

24 Vyjdi! ... I vyšel... (PRUDKÝ, M., *Jdi ze země své...*, S. 224).

Doposud pohanská země je cílem, kam Hospodin míní přivést svůj lid. Za označením země Kanaan nelze spatřovat jen geografický údaj, ale také údaj o místním náboženství, které do oblasti náleží.²⁵ Verš pátý končí vejtitím Abrama do země Kanaan, ale o usazení není zatím žádná řeč. V následujícím verši Abram, dosud neusazen, prochází (עבר) zemí, ve které sídlí Kenaanci. Projde zem, do které vešel, a vtom ho zastavuje Hospodin slovy: „*Tvému potomstvu (זרע) dám (נתן) tuto zemi*“ (VP). Oznamuje mu, že toto je ta země, o které řekl, že mu ji ukáže (ראה). Zde se má zastavit, protože došel k cíli. Ukazuje se mu nejen země, ale sám Hospodin (ראה). Šekem, božiště Móre, se stává prvním místem v zemi, kde se Hospodin ukáže Abramovi a zaslubuje mu dar potomstva i země. Líčení událostí je stále velmi úsporné. Co věta, to nová informace, stejně tak i Abramova reakce na událost: „*A vystavěl (בנה) tam oltář Hospodinu*“ (VP). Cesta poslušnosti, na kterou nastoupil se svou rodinou, včetně své neplodné ženy Saraj (tato informace o neplodnosti už v Gn 11,30!),²⁶ pokračuje. Stále nejsou v zemi usazení, naopak ji musí opustit kvůli hladu (Gn 12,10). Odchod do Egypta je první z několika dalších odboček na cestě do země. Po nějakém čase se Abram navrácí zpět do Kanaanu. Rozrůstá se jeho rodina i majetek, který získal. Až roztržka s Lotem přivede Abrama k usazení (ישב) se v zemi (Gn 13,12). Ta ale stále náleží Kenaancům a Perizejcům (13,7). V podobě nového a navíc rozšířeného ujištění od Hospodina je Abramovo počínání schváleno. „*Neboť celou tuto zemi (כל הארץ), kterou vidíš, tu dám (נתן) tobě a tvému potomstvu (זרע) na věky (עד עולם)*“ (VP). Bude to celá země, kterou dá jemu i jeho potomstvu a to až na věky. Abram má vstát a projít si tu zemi, kterou mu dává. Touto „prohlídkou“ darované země končí čistě výpravná část charakteristická postupně se rozrůstající a gradující stavbou. Poslušnost otců je až zarážející. Bez zbytečných detailů jsou představeni jako poutníci postupně směřující k cíli. Není to jejich cesta, kterou se vydávají, ale je to Hospodin, který je krok po kroku vede. Je to Terach, který vykročí jako první směrem do Kanaanu, ale nedojde tam. To stejné učiní po jeho smrti Abram, jeho syn. Pokračuje ve směru na Kanaan. Nikoli z vlastní vůle, ale z vůle Hospodinovy směřuje neznámo kam. Uposlechně a jde, dokud ho Hospodin nezastaví a znovu neutvrdí ve správnosti jeho cesty, která už není jen jeho cestou, ale dotýká se i jeho budoucího potomstva. Přes různé události, které nastanou, je Abram stále veden. Není to on, kdo si vybírá místo k usídlení, o to se postará Lot svou vlastní volbou pro zemi lákavou (13,10.11).

25 Viz BÍČ et al., *Výklady k Starému zákonu, I. Zákon*, S. 75.

26 וְהָיָה שָׂרַי עֲקָרָה אֵין לָהּ וְלֹד – „*A byla Saraj neplodná. Neměla dítě.*“ Zdůraznění této skutečnosti spočívá ve zdvojené výpovědi. PRUDKÝ, M., *Jdi ze země své...*, S. 223. V jednom verši, dvě věty a každá tvrdí to stejné.

Kenaanská země, která na něho zbyla, se ukázala být tou správnou zemí pro něj, pro jeho potomstvo až na věky.

Následné kapitoly, zejména 15. a 17., na první pohled mění styl vyprávění. Lze souhlasit s tím, že hlavní výpravná (Jahvistova – J) část skončila a přichází něco jako teologická reflexe. Tradičně náleží 15. kapitola k prameni Elohisty – E, a 17. kapitola ke Kněžskému kodexu – P. Že se asi skutečně jedná o dvě odlišné tradice, lze postřehnout i zde v kontextu ústředních veršů vztahujících se k zemi.²⁷

Gn 15 – v 7. verši se Hospodin hlásí ke svému vedení. To, co se ve vyprávění (J) dalo číst „mezi řádky“, je zde oznámeno explicitně a za pomoci formule „vyvedení“ (//Ex 20,2 E):

„Já /jsem/ Hospodin, který jsem tě vyvedl (אני הי) z Uru Kaldejského, abych dal (נתן) tobě tuto zemi, abys ji obdržel za dědictví (שיר).“ (VP)

Účelovými infinitivy vysvětluje Hospodin, že to byl on, kdo stál na počátku Terachovy cesty, a proč vlastně vyvedl Teracha, potažmo i Abrama, z Uru. Z hlediska jazyka je zachováno spojení „dát zemi“ ve stejném užití, jako v předchozích verších. Poprvé se ale vyskytuje sloveso „vyvést“ v hif. a hlavně sloveso ירש ve významu obdržet dědictví, ale i obsadit či vlastnit (synonymem je časté נחל). Na potvrzení všech událostí je uzavřena (ברת) první smlouva (Gn 15,18) mezi Hospodinem a Abramem. Poprvé zaznívá nějaká přesnější lokace země (od egyptské řeky k Eufratu). Nakolik se skutečně jedná o přesné geografické vymezení, je sporné. Důležité je, že jde o zemi mimo Egypt a mimo Mezopotámii. O území zcela jedinečné a samostatné.²⁸ Tato země je zemí, kterou Hospodin dává Abramovu potomstvu.

Všechny ty přísliby, teď již zpečetěné smlouvou, jsou krásné, ale z pohledu Abrama nedosažitelné. Jak potvrzuje 16. kapitola navazující na (J) výpravný celek. 10 let jsou usazeni v zemi (16,3), ve které sídlí jiné národy (15,19), takže země stále není jejich, a navíc stále nemají žádné děti, protože Sára je od začátku žena neplodná. Dosažení země a věčného vlastnictví pro potomstvo na věky zní jako utopie. Přesto Abram uvěřil a bylo mu to připočteno jako spravedlnost (15,6). To, jak se Sára snažila zajistit potomstvo, je příběh známý (16,3). V 15. kapitole je důležité si všimnout motivu smlouvy, který několikrát prochází (už od předvěku) kánonem. Smlouva zde je

27 BOTTERWECK, ארן, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, S. 402–403. Považuje kapitoly 15 a 17 za centrální, ostatní narážky na tato zaslíbení pak jako sekundární. Formulí „Jdi ze své země...“ připisuje vlastní verzi Jahvistově odlišující se od centrálních kapitol. Zásadní rozdíl mezi Gn 15 a 17 spatřuje v příslibu potomstva, které obdrží celou zemi Kanaan (Gn 17) a v příslibu potomstva, které obdrží zemi až ve 4. generaci (Gn 15,16).

28 BIČ at al., *Výklady k Starému zákonu, I. Zákon*, S. 87.

charakteristická kultickým rozpůlením zvířat při aktu uzavírání. Jinak tomu bude v kapitole 17.

Gn 17 – působí jako druhá teologická vložka do vyprávění. Znovu je zaznamenána, ale s jinými důrazy a v odlišném stylu, smlouva Hospodina s Abramem. Důraz je kladen na jména: vyjevení Hospodinova jména, změna jmen Abrama na Abrahama a Sáráj na Sárú. Uzavření smlouvy nedoprovází kultické zabíjení, ale znamením uzavřené smlouvy je obřízka. Hospodin není jen ten, který vyvedl otce z Uru, ale je Bohem, který bude s ním i s jeho potomstvem, které velmi rozmnoží. Jeho smlouva je věčná a vlastnictví země je rovněž věčné. Odlišnost od Gn 15 je nejen ve věčných důzazech, ale i v jazyce. Zaznívají zde (17,7.8) úplně nová spojení לאחזת עולם – „jako věčné vlastnictví“ (srov. Gn 48,4 P) a לזרעך אחרוך „potomstvu tvému po tobě“²⁹ (srov. Gn 35,12; 48,4), výrazy typické i pro další texty P. Domnívám se, že se tím zdůrazňuje mnohem hlubší dosah do budoucnosti. Ex 17,8 (VP):

וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזָרְעֶךָ אַחֲרָיִךְ אֶת אֶרֶץ מִצְרָיִם	<i>A dám tobě a tvému potomstvu po tobě zemi tvého dočasného bydlíště.</i>
אֶת כָּל־אֶרֶץ כְּנָעַן לְאֶחְזַת עוֹלָם	<i>Celou zemi Kenaan, jako vlastnictví věčné.</i>
וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים	<i>A budu jim Bohem.</i>

Země je zatím pro Abrahama jen dočasným bydlíštěm (מגור), je v ní pouhým hostem (ČEP), není jeho vlastnictvím a to se s jeho potomky má změnit. Pro vlastnictví země se objevuje poprvé výraz אחזה.³⁰ Získávání země, alespoň v náznaku, ale přece jen, probleskuje v dalším (P) celku – ve 23. kapitole v příběhu nákupu pozemku v kenaanské zemi (zde země ve významu malého území, pole) vhodného pro Sářin hrob (23,19). Narození Izáka (Gn 21) a pochování Sárú do odkoupené půdy v kenaanské zemi jsou první střípky na cestě k naplnění získání Zaslíbené země a rozmnožení potomstva.

V Izákově příběhu zaznívá z Abrahamových úst připomínka Božího vyvedení z Uru při příležitosti hledání nevěsty. Vyslaný služebník pochybuje, zda bude žena ochotná odejít za Izákem z Abrahamovy rodné země do

29 BKR: „semeni tvému po tobě“. Stejně tak doslovně překládá i LXX: „τῶ σπέρματί σου μετὰ σέ“.

30 Od slovesa אחז – držet, podržet, mít něco za své. Od toho pak subst. država, vlastnictví (blízké k ירש), vlastnění nějakého kusu země, ale i děti přistěhovalců narozené ve vlastněné zemi se stávají vlastnictvím obyvatel (viz Lv 15,45).

Kenaanu. Abraham ví, že by to byla cesta zpět. Opět projevuje svoji víru v Hospodinovu věc, když připomíná služebníkovi, že (Gn 24,5–7):

„Hospodin, Bůh nebes, který mě vzal (׀קל) z domu mého otce a ze země mého narození, /ten/, který mluvil ke mně a který mi přísahal (עבש) řka: potomstvu tvému dám tuto zemi. On pošle posla svého před tebou, abys odtamtud vzal (׀קל) ženu pro mého syna.“ (VP)

Víra v Boží zaslíbení. Izák, jeho potomek, má obdržet zemi. Hospodin to řekl, dokonce přísahal,³¹ tak je nutné mu důvěřovat. Stejně, jako dokázal „vzít“ Abrahama z rodné země, tak může „vzít“ i Izákovu nevěstu z její země a přivést ji do Země zaslíbené.

Spolu s 26. kapitolou se navrácí vypravěčská (J) linie. Nyní se vypráví příběh praotce Izáka. Obdobné motivy, stejný výpravný rámeček charakteristický „putujícím“ stylem s různými odbočkami. Opět hlad, který nutí rodinu opustit zemi (//Gn 12,10). Jen tentokrát to není Egypt, ale pelišťský Gerar, který se má stát součástí Zaslíbené země. Hospodinovo zaslíbení se zase o něco víc začíná naplňovat. Důležité je, že Izák do Geraru neodchází z vlastní vůle, ale na Hospodinovu výzvu, velmi se podobající té, kterou adresoval Terachovi i Abramovi:

„A ukázal se mu Hospodin a řekl: nesešstupuj do Egypta, přebývej (׀כש) v zemi, o které ti řeknu.“ Gn 26,2 (VP).

Hospodin se opět ukazuje (//Gn 12,7) a posílá někoho do neznámé země (//Gn 12,1). S výzvou je spojen příslib a nové utvrzení, tentokrát pro samotného Izáka:

„Pobývej (׀ג) v této zemi, a budu s tebou. A požehnám ti (׀בר), protože tobě a tvému potomstvu dám všechny tyto země. I splním tu přísahu, kterou jsem přísahal (עבש) Abrahamovi, otci tvému: rozmnožím (׀בר) tvé potomstvo jako hvězdy nebeské a dám tvému potomstvu všechny tyto země. Dojdou požehnání (׀בר) ve tvém potomstvu všechny pronárody země.“ Gn 26,3.4 (VP)

Hospodin se přiznává k Izákovi, bude s ním v zemi, do které ho posílá. Všechny tyto země³² mu dá. Bude s ním, neboť je vázán přísahou, kterou dal

31 První výskyt slovesa עבש v kontextu zaslíbení země. Abraham se „odvolává“ na události Gn 15,7.18. Tedy na uzavřenou smlouvu s Hospodinem, že dá zemi potomstvu = přísaha. Další důležité slovo z terminologie země. Právě ze země, kterou Hospodin přísahal, že dá, se stala Země přislíbená – zaslíbená. A tady je začátek. Obdobnost s Gn 15 je i v důrazu na vyvaděčskou činnost Hospodinovu. Motiv přísahy však ve své největší důraznosti zaznívá v knize Deuteronomium.

32 Jeden z mála výskytů země v plurálu. Podle některých země v plurálu téměř vždy

jeho otci. Tím, že mu bude žehnat, začne se naplňovat budoucí požehnání všech pronárodů vzešlých z Abrahamových potomků.

Dějová linka příběhů praotců má podobnou strukturu, na kterou bych ráda upozornila. Nápadné jsou nejen sestupy do zemí v období hladu, ale zejména opakující se sekvence, kdy po klidové části příběhu následuje postupná gradace. Vrchol děje pak bývá „ozdoben“ složitější teologickou výpovědí, reflektující či shrnující předchozí děj. Po vrcholu přichází utišení situace v podobě konstatování, že „život“ některého z otců „plynul“ dál (viz tabulka dějového rámce S. 34). Podle tohoto vzoru tvoří jakýsi vrchol Abrahamovského cyklu kapitoly 15. a 17. U Izáka se pak jeví 26,2 jako obdoba Gn 12 a 13 (postupné rozšiřování informací o zemi a důvodech Hospodinova jednání). Tentokrát je to Izák, který pokračuje v cestě do *země*. Jde ve stopách svých předchůdců.³³ Společným znakem je prvotní reakce víry na výzvu k odchodu do neznáma. Vrcholem Izákova příběhu je 26,3.4. 26,12 uklidňuje situaci konstatováním, že Izák začal síť v gedarské zemi a že mu Hospodin skutečně požehnal, jak zaslíbil (//16,3 – Abram sídlí 10 let v zemi), nejen úrodou, ale i vhodnými podmínkami pro život jeho potomstva (26,22).

Požehnání a příslib země, je předáván další generaci. V Gn 28,4 žehná Izák Jákobovi. Přeje si, aby i on a jeho potomstvo získali Abrahamovo požehnání. Aby to byl on, kdo obdrží zemi, která je mu zatím jen dočasným bydlištěm. Poněkud úsporný příběh Izákův je vystřídán o mnoho bohatším příběhem praotce Jákoba. V Bét-elu je přání Jákobova otce splněno – Hospodin se mu dává poznat. Poprvé se představuje jako Bůh otce Abrahama a Izáka. Snad aby nebylo pochyb, že Jákob pokračuje v linii svých otců, v linii, která se začala Abrahamem a ke které se hlásí sám Hospodin. „*Já /jsem/ Hospodin, Bůh Abrahama, tvého otce a Bůh Izáka. Tu zemi, na které ležíš, tobě ji dám i tvému potomstvu.*“ Gn 28,13 (VP). Jákob se tímto stává dalším praotcem v řadě. Bét-elská událost je vrcholem jeho vyprávění. Poklidná část je zastoupena dlouhou Jákobovou službou u Lášana. Zároveň je to další místo mimo *zemi*, další „odbočka“ (Egypt – Gadar – nyní Cháran), která však přinese upevnění hranic a další krok vpřed směrem k vlastnictví země. Po dlouhé službě, na Hospodinovu výzvu (31,3), navrací se Jákob i se svou rodinou zpět do Kenaanu, do země svých otců אַבְרָהָם. Poprvé se objevuje jedna z předních

znamenají země pohané (tak např. BÍČ at al., *Výklady k Starému zákonu, I. Zákon*, S. 123). Později, v čase odchodu do exilu, vystupuje plurál zemí jako kontrast k jednotě jediné Zaslíbené země oproti mnohosti zemí, do kterých má být lid vyhnán. Singularita a pluralita tak získává nový rozměr odkazující na klad celistvosti a zápor roztroušenosti (hl. Jr a Ez).

33 1) Nejprve se odchází z nějaké země do země, kterou Hospodin určí. Tedy neznámo kam.

2) Přichází utvrzení, že to je správná cesta do země, protože se jedná o zemi, kterou Hospodin daruje.

charakteristik Zaslíbené země, rovněž poprvé je Země zaslíbená označena za rodiště (מולדת). Jákob touží odejít do svého místa (אל מקומי), do své země לארצי (Gn 30,25). Poprvé zazní slovo návratu (שוב).³⁴ Hospodin upomíná Jákoba na události z Bét-elu, na slib, kterým se mu Jákob zavázal. Vyzývá ho podobně jako kdysi jeho praotce: „*Vstaň nyní, vyjdi z této země a vrať se...*“ 31,13 (VP). Uposlechne a potají uteče. Je pronásledován, ale útěk se zdaří a vše končí uzavřením smlouvy na Hospodinův příkaz na hoře Gileád (31,23). Navršená hromada kamení, vyskládaná při příležitosti uzavření smlouvy, se stává symbolem hranic mezi Izraelem a Aramejci. Země zaslíbená začíná získávat své hranice. Jákob je na cestě do svého rodiště. Má strach z reakce svého bratra Ezaua, kvůli kterému před tím vlastně odešel ze své domoviny, ale navrací se. Modlí se k Hospodinu (32,10). Oslovuje jej jako Boha svého otce Abrahama a Boha svého otce Izáka. V modlitbě připomíná Hospodinova slova, kterými ho pobídl k návratu: „*Navrať se do své země a svého rodiště*“ a sám přidává slova: „*a budu činit dobré s tebou*“ (VP dosl.). Potřebuje se upokojit před setkáním se svým bratrem, které se skončí smířlivě. Význam události návratu má podtrhnout stavba oltáře v Šekemu. Tato krátká tříveršová vsuvka (33,18–20 E?) je opět další vsuvkou teologickou. Jákob je zpět ve své zemi, v Kenaanu, kde kupuje pole (//Gn 23,19 P). Na tomto svém vlastním pozemku, na závdavku získané země, zakládá stánek pro Hospodina, pro Boha Izraele. 34. kapitolou se vyprávění navrácí. Ukazuje se, jak probíhal život Jákobovy rodiny v zemi. Stále byli součástí země, kterou obývali Kenaanci a Perizejci (34,30) a vládli jí knížata země (34,2). Všechno to přinášelo nemnohé problémy. Jasným příkladem je příhoda s Jákobovou dcerou Dínou a šekemskými (Gn 34). Právě z jejich strany dostává Jákob nabídku, aby se v zemi usadili (ישב) a získali tak zemi do vlastnictví (אחז). Jákob rozpozná nebezpečí tohoto pokušení a ob stojí. Nikdo jiný než Hospodin *zemi* darovat nemůže. Reaguje lstí, vyplní město a vědom si toho, že jeho počínání ponесou Kenaanci a Perizejci nelibě, odchází na pokyn Hospodinův (35,1) do Bét-elu, kde vystaví oltář. Správnost jeho konání je opět potvrzena Hospodinovým požehnáním, doprovázeným změnou jména (//32,29) z Jákoba na Izraele.

Po Bét-elu druhým vrcholem Jákobova cyklu, který potvrzuje Jákobovi Hospodinovu přízeň a který teologicky doplňuje popsání události, je úsek 35,10–12. Zdá se být jazykově i teologicky blízký tradici Gn 17 (P). Událost doprovázená změnou jména, důraz na rozmnožení potomstva s charakteristickým (P) slovním spojením 17,8 (לזרעך אהרירך).

34 Sloveso návratu ještě získá na závažnosti v době exilu. Ale těm, kteří exil zažili a navíc, jsou-li stále ještě mimo zemi, rezonuje v uších již nyní.

„a tu zemi, kterou jsem dal Abrahamovi a Izákovi, tu dám tobě. I tvému potomstvu po tobě dám tu zemi“ (VP).

V rámci Jákobovského cyklu je to už několikáté příslibení země; působí tak trochu přebytečně. Zdá se tedy, že i zde jsou patrné dva základní teologické okruhy, jejichž výpovědi jsou vkládány do výpravného celku. Kapitoly 36–37,1 uzavírají Jákobův hlavní příběh. Ezau opouští Kanaan (36,6) a Jákob se usazuje (ישב) – Gn 37,1. Přání jeho otce se splnilo (srov. Gn 28,4 a Gn 17,8). V dalších verších začíná nový příběh o dalším z otců: Josefovská novela.

I u Josefova cyklu je uplatňován obdobný literární rámec jako v příbězích jeho předchůdců. Hrozným činem svých bratrů se dostává do Egypta. Ztratí svůj domov. Sám říká, že byl „ukraden z hebrejské země“ (מארץ הערבים).³⁵ Postupem času se ukáže, že i tento sestup do Egypta měl svůj význam. Nejvýstižněji celý Boží záměr shrnuje sám Josef ve své promluvě k bratrům:

„A poslal mě Bůh před vámi, abych vám založil ostatek (שארית) v zemi a abych vás zachoval při životě k velikému osvobození.“ 45,7 (VP).

Díky postavení, které mezitím v Egyptě Josef nabyl, může zachránit svoji rodinu před smrtí hladem, který nastal po celé zemi. Zachová Abrahamovo potomstvo. Pozůstatek lidu bude zachráněn.³⁶ Anaforicky se předznamenává očekávané vysvobození a návrat zpět. Nejprve ale musí rodina sestoupit do Egypta (46,6). Na Josefovou přímluvu se celá rodina, kromě těch, kteří v zemi zemřeli (46,12 P), usazuje v Egyptě. Usazení to není jen tak ledajaké, protože se usídlí v zemi Gošenu. Tato krajina v Dolním Egyptě je mimořádně úrodná. Jákob a synové ji získávají do vlastnictví (אחזה). Zajímavé je, že to je právě Josef, který na rozkaz (צוה) faraóna dává (נתן) zemi a usazuje (ישב hif.) v ní svoji rodinu. Boží zaslíbení daru země se děje skrze Josefa a hlavně mimo Kanaan. Zemí, která se jim stává domovem,³⁷ není země Kanaan, ale na určitý čas Egypt.

35 Neobvyklé označení pro Zaslíbenou zemi. Užívali ho neizraelité (srov. 1S 13,19; 14,11 aj.) s nádechem opovržení anebo sami Izraelité tak mluvili o své zemi s okolními národy. (NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, S. 198; RENDTORFF, *Hebrejská Bible a dějiny*, S. 33).

36 Většinou jde právě o pozůstatek lidu, který Hospodin zachraňuje. Přes různé zkoušky či tresty zůstává pozůstatek lidu (jako naděje pro budoucí generace), který si sám Hospodin zachovává a povolává. Slovo charakteristické zejména pro proroky, nejvíce u Jeremjáše (Jr 6,9; 23,3; 24,8; 31,7; 40,11; 40,15; 42,15; 43,5 aj.), ale také v Iz 6,13 „pahýl“ – símě svaté.

37 Jákob se syny původně přišli k faraonovi s prosbou o azyl. Přišli jako hosté (Gn 47,4). Získali nejen azyl, ale i trvalé vlastnictví v nejlepší části země.

Gn 47,11 (VP):

וַיּוֹשֶׁב יוֹסֵף אֶת־אָבִיו וְאֶת־אֶחָיו	<i>I usadil Josef svého otce a své bratry.</i>
וַיִּתֵּן לָהֶם אַחְזָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמֵיטֵב הָאֶרֶץ בְּאֶרֶץ רַעַמְסֵס	<i>A dal jim vlastnictví v zemi egyptské, v nejlepší /části/ té země, v zemi Ramesesu,</i>
כַּאֲשֶׁר צִוָּה פַּרְעֹה	<i>/tak/ jak přikázal faraon.</i>

Konstatováním, že se Izrael usadil (יָשַׁב), přijal tu zemi za vlastnictví (אָחַז nif.), rozplodil se (פָּרָה) a rozmnožil (רָבָה), končí další výpravný celek (srov. 26,12 a 37,1), který je, jak jsme již viděli dříve, opět zakončen teologickou výpovědí a opět jazykově blízkou P s charakteristickým לְזֶרַעךָ אַחֲרָיִךְ – potomstvu tvému po tobě (//Gn 17,8 //Gn 35,11.12). Izrael se stává národem. Gn 48,4 (VP):

וַיֹּאמֶר אֵלַי	<i>A řekl mi:</i>
הֲנִי מְפָרֵךְ וְהִרְבִּיתִּיךָ וְנָתַתִּיךָ לְקָהָל עַמִּים	<i>„Hle rozplodím tě a rozmnožím tě a učiním tě /dám ti být/ společenstvím lidí/národů</i>
וְנָתַתִּי אֶת־הָאֶרֶץ הַזֹּאת לְזֶרַעךָ אַחֲרָיִךְ אַחֲזָה עוֹלָם	<i>a dám tuto zemi potomstvu tvému po tobě, jako věčné vlastnictví.“</i>

Výpověď stvrzuje událost naplnění Bet-elského příslibu daného Jákobovi. Usazení se v Egyptě zvláštním způsobem naplňuje příslib rozplodění, rozmnožení a získání vlastnictví země. V Egyptě se z rodiny Izraelovy stává početný národ. Ale už od začátku má být jasné, že v Egyptě cesta nekončí a že je potřeba vrátit se (שׁוּב) zpět do země otců, jak připomíná umírající Izrael Josefovi. A je to Bůh, před nímž ustavičně chodívali otcové Abraham a Izák, Bůh Pastýř, který vodí od počátku až po dnes a který je přivede zpět do země jejich otců (45,16.21 אַבְרָהָם). Jákob je pohřben svými příbuznými v kenaanské zemi, v jeskyni na poli, které koupil již Abraham pro sebe, jako první vlastnictví ze Země zaslíbené (Gn 23,16nn). Po čase umírá i Josef, jako Egyptan je nabalzamován a pohřben. Před tím však jeho poslední slova synům Izraele zakončují knihu Genesis s příslibem vyvedení ze země. Izrael nezůstane v egyptské zemi, přestože se mu zatím ještě dobře vede. Jistotně Bůh navštíví svůj lid a vyvede jej zpět. Se stejnou vidinou, jako jeho otcové, umírá i Josef toužící, aby jeho ostatky byly vyneseny spolu s celým národem do země, kterou Hospodin přísahal, že dá otcům. Závěr kapitoly tak s sebou nese naději na návrat. Vyhlídku na další putování, na další odchod *ze země, do země* (Gn 12,1). Gn 50,24 (VP):

וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אֶחָיו	<i>I řekl Josef svým bratrům:</i>
אֲנֹכִי מוֹת וְאֱלֹהִים פָּקֹד יִפְקֹד אֶתְכֶם	<i>„Já umírám, a Bůh vás jistě navštíví</i>
וְהֵעֵלָה אֶתְכֶם מִן־הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶל־הָאָרֶץ	<i>a vyvede vás z této země do země,</i>
אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב	<i>kteou přísahal Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi.“</i>

Země Abrahamova, Izákova a Jákobova. Na konci knihy je její „otcovská“ charakteristika kompletní. Země, která je postupně zaslíbená jednomu po druhém nabývá svých obrysů.

Na poněkud obsáhlejším úvodu ke genesi Země zaslíbené jsem chtěla poukázat na to, jak moc je tato země otců zakořeněna již od počátku Bible. Jsou to pevné kořeny, ze kterých vyrůstají další zmínky o *zemi*. Abraham, Izák a Jákob jsou skutečnou základnou, na které stojí teologie Zaslíbené země. Právě zde, v I. Mojžíšově knize, získáváme odpověď na to, proč se jednou pro vždy stala zemí otců, zemí zaslíbenou, zemí darovanou. Zemí, do které se putuje, která je cílem. Země, do které se lid vrací a po níž touží. Z uvedených veršů jednoznačně vyplývá, že to je Hospodin, který dává přísahu (שבע), zaslubuje, že daruje (נתן) potomstvo a pro něj i zemi. Je to jeho rozhodnutí, podobně jako rozhodnutí stvořit svět. Ze stvoření ברא je darování נתן.

Tabulka dějového rámce Genesis 11,26–50:

Terach – Kald. Ur (יֶצָא) → Cháran (יִשָּׁב)				
Abraham – Cháran (!לדן) → Kanaan (בוֹא) ↓			↑ Kanaan (יִשָּׁב) +	Vložka E: kap. 15 smlouva I
			(יִרְד) Egypt	Vložka P: kap. 17 smlouva II
Izák – Kanaan	Kanaan	↓	↑ Kanaan	
			Gerar (שֹׁכֵן) stane se zaslíbenou zemí	
Jákob – Kanaan	Kanaan	↓	↑ Kanaan (יִשָּׁב) ↓	↑ † Kanaan
			Cháran (!שׁוֹב)	Egypt + Vložka P 48,4
Josef – Kanaan	Kanaan	↓		↑ † Kanaan
			(יִרְד) Egypt _____ Vložka P 48,4	____ † -----

Na opakujících se motivech praotců (výzva k odchodu, výzva na cestu, příslib, odbočka ze směru, návrat na cestu apod.), které jsem se pokusila ve zjednodušené podobě zanást do tabulky, lze spatřit snahu zdůraznit

Hospodinovu iniciativu jako vůli prosazující se v jednotlivých životech praotců, kteří se stávají neoddělitelnou složkou charakteristiky země. Země, která se má stát trvalým vlastnictvím (הרזה). Země, do které Hospodin vede i přes různé okliky, aby ji nakonec daroval (נהג).

Po jazykové stránce je děj nesen, jak již bylo naznačeno, výpravnou stránkou Jahvistovou (s přídávky E). Jde především o dějovou linku obsahující jazykově jednodušší přísliby země typu „tuto zemi dám tvému potomstvu“. Složitější výpovědi se snaží být jakousi teologickou reflexí, která děj doplňuje a dovykládá teologickým jazykem (zejména celky P, místy E). Symetričnost jednotlivých příběhů, jak je patrné z tabulky, předpokládá promyšlenou systematickou redakci jednotlivých vyprávění o praotcích se snahou spojit je v jeden navazující celek sjednocený pod základní myšlenkou postupného naplňování Hospodinova zaslíbení (neustále se opakující příslib země: Gn 12,7.13.15.17; 15,17.18; 17,8; 24,7; 26,3; 28,13; 35,12; 48,4; 50,24). Konec příběhu praotců je neodmyslitelně spjat s výhledem na pokračování Hospodinova plánu. Usazením se v Egyptě a smrtí posledního z otců cesta do země nekončí, ale vlastně teprve začíná. Tento nový začátek cesty otevírá II. knihu Mojžíšova zákona.

3.1.2 Exodus

Hospodinův plán se v knize Exodus začíná uskutečňovat na lidu, který se velmi rozmohl (1,9); podle zaslíbení se rozmnožil.³⁸ Z potomstva Abrahamova se stal početný lid, jehož přítomnost v Egyptě je představována jako nežádoucí. Vzbuzovali žárlivost a strach. Přece jen, byli to cizinci. Jejich život v Egyptě je líčen jako těžká služba pod nadvládou. Je potřeba vydat se opět na cestu a vyjít z této země do země, která byla slíbena otcům. Boží záchranná akce v podobě zázračného vyvedení lidu skrze Mojžíše je událostí natolik závažnou, že má být každoročně připomínána (svátek Pesach; Ex 13,3. Přípomínky napříč kánonem např. Ex 13,9.14.16; 29,46; 32,4; 22,33; Dt 1,27; Sd 2,12; 1S 8,8; 2S 7,6; 1K 8,16; 2K 7,17; 1Pa 17,5; Jr 2,7; Ez 20,9; Da 9,15; Oz 12,14; Am 2,10; Mi 6,4; aj.). Vykupitelský akt se dostal do charakteristiky samotného Boha. Od té chvíle je to Hospodin, Bůh, který vyvedl lid z Egyptské země (Ex 20,2; Lv 11,45; 19,36; 25,38; Dt 5,6).

Boží záchrana je ohlášena v 3,8 při příležitosti Mojžíšova setkání s Hospodinem v hořícím keři.

³⁸ První, kdo poukazuje na to, že se naplnil tento Hospodinův příslib, je faraon. (MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 21).

וַאֲרַד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם	„I sestoupil jsem, abych ho /lid/ vysvobodil z ruky Egypta
וּלְהַעֲלִיתוֹ מִן־הָאָרֶץ הַהִוא	a abych ho vyvedl z této země
אֶל־אָרֶץ טוֹבָה וְרַחֲבָה אֶל־אָרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ	do země dobré a prostorné, do země oplývající mlékem a medem,
אֶל־מְקוֹם הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי וְהַיְבֻסִי	na místo Kenaanců, Chetejců, Emorejců, Perizejců, Chivejců a Jebúsejců.“

Sám Hospodin sestupuje (ירד), tedy obrazně řečeno, ujímá se přímé aktivity. Tak jak Josef zaslíbil, že Hospodin navštíví svůj lid (Gn 50,24), tak se tak právě děje.³⁹ Hospodin, Bůh Abrahamův, Izákův a Jákobův (Ex 3,6), ten stejný Bůh opět vyvádí (עלה) ze země a uvádí do země (מן ארץ – אל ארץ) – viz Gn 12,1; 31,13; 50,24). Již ne jednoho praotce, ale celý lid.⁴⁰ Cílem je země, ve které zatím sídlí její původní obyvatelstvo,⁴¹ ale i přesto jde o zemi prostornou (רחבה),⁴² kde najde potomstvem požehnaný lid své místo. Také je to země dobrá. Poprvé zde získává tento svůj přívlastek טובה, který je následně hojně využíván zejména v knize Deuteronomium (Nu 14,7; Dt 1,25; 1,35; 4,22; 8,7; 9,6; Joz 23,13.15.16; 1K 14,15;). Dobrota země spočívá nejen v její úrodnosti, krásě či bohatství, ale i v plnosti požehnaní.⁴³ Podobně tak i slovní spojení charakterizující zemi jako oplývající/přetékající mlékem a medem (זבת חלב ודבש), jež zastupuje ustálenou charakteristiku bohaté, úrodné a krásné země plné blahobytu⁴⁴ (Ex 3,17; 13,5; 33,3; Lv 20,24; Nu 13,27; 14,8; Dt 6,3;

39 Boží aktivita opět zdůrazněna slovesy. „Hospodin sestoupil (ירד), aby svému lidu dal vystoupit do země (עלה)... učinil tak tím, že poslal (שלח) Mojžíše ... aby nechal lid vyjít (יצא).“ (DEURLOO, K., A., *Exodus a Exil*, S. 69).

40 Boží lid je vybrán samotným Hospodinem. Stávají se jím lidé „bez lidských předpokladů a zásluh. Hospodin nenavazoval na nic minulého a pomíjívého, ale vše bylo dílem jeho vyvolení a milosti.“ (HELLER, J., PRUDKÝ, M., *Obtížné oddíly knih Mojžíšových*, S. 22). Vyvolení se projevuje zaslíbením, daným Abrahamovi (Gn 12,2; 18,18), účinnosti nabývá skrze smlouvu (Gn 17,1–15). (VON ALLMEN, J., J., Lid, in: *Biblický slovník*, S. 135).

41 Na jejich místo (מקום) bude Izrael přiveden. Nejen na geografické území jejich bydliště, ale i mezi jejich zvyklosti a náboženství, které dodržují, protože místo je obrazem pro náboženské středisko obecně (BIČ at al., *Výklady k Starému zákonu, I. Zákon*, S. 76).

42 Výraz nepoukazuje tolik na hranice území, ale na svobodu a prosperitu ve světle nomádského pohledu na život (BOTTERWECK, ארץ, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, S. 403).

43 BOTTERWECK, ארץ, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, S. 403.

44 Mléko a med může symbolizovat opis pro ráj, znamení mesiášského věku (BIČ at al., *Výklady k Starému zákonu, I. Zákon*, S. 214; BOTTERWECK, ארץ, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, S.403). Srov. Nu 16,13 – reptající lid užije stejné označení i na Egypt.

11,9; 26,9; 26,15; 27,3; 31,20; Joz 5,6; Jr 11,5; 32,22; Ez 20,6.15. Obdobná charakteristika: Dt 11,11nn; 32,13; 33,28 země obilí a moštu). Kontinuita s Hospodinem, s Bohem otců, je zřejmá nejen v jeho první promluvě s Mojžíšem, ale i v té druhé v zásadním odvolání se na smlouvu (ברית) uzavřenou s otcí. Ex 6,4.8 (VP):

v. 4	וְגַם הִקְמַתִּי אֶת־בְּרִיתִי אִתְּם	<i>A také jsem ustanovil svoji smlouvu s nimi,</i>
	לָתֵת לָהֶם אֶת־אֶרֶץ כְּנָעַן אֵת אֶרֶץ מְגֻרֵיהֶם אֲשֶׁר־גָּרוּ בָּהּ	<i>že jim dám zemi kenaanskou, zemi jejich dočasného bydliště, ve které sídlí.</i>
v. 8	וְהִבֵּאתִי אִתְּכֶם אֶל־הָאָרֶץ	<i>A přivedu vás do země,</i>
	אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת־יָדַי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב	<i>o které jsem přísahal,* že ji dám Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi.</i>
	וְנָתַתִּי אֹתָהּ לְכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי יְהוָה	<i>I dám vám ji do vlastnictví. Já /jsem/ Hospodin.</i>

*dosl. pozvedl ruku svoji

Takto formulovaná připomínka smlouvy má blíže k okruhu Gn 17 než k předchozím zmínekám o *zemi*. Přestože terminologie přesně neodpovídá,⁴⁵ opět zde probleskuje tradice spjatá se smlouvou Hospodina s jeho lidem. Vyvedení lidu z Egypta je uskutečňováno na základě již dříve uskutečněného slibu. Rovněž zde figuruje (P) motiv věrnosti a vztahu Hospodina s lidem – oni budou jeho lid (Ex 6,7 využívá motivu manželství mezi Hospodinem a jeho lidem *וּלְקַחְתִּי אִתְּכֶם לִי לְעָם* – *A vezmu si vás za lid*“) a on bude jejich Bůh (srov. // Gn 17,7.8).⁴⁶

Také 12. kapitola tradičně náleží do stejné (P) teologické tradice. V kontextu vyprávění pozastavuje vložený příběh o nařízení hodů beránka děj. Na první pohled je patrné, že jde o vložený celek ustanovující pravidla oslav pro lid již usazený v zemi. Bohoslužebný ráz textu poprvé v rozsáhlejší celku odhaluje teologický postoj P k Zemi zaslíbené. Konečně je motiv smlouvy a vztahu mezi Hospodinem a lidem více konkretizován. Ukazuje se to hlavní: smlouva má svá pravidla, která je třeba dodržovat, aby byl vztah mezi Hospodinem a lidem zachován (Ex 19,5; Lv 20,22). Veškeré dění v zemi,

45 Společná je fráze *וְנָתַתִּי לָהֶם אֶת־אֶרֶץ כְּנָעַן* v Ex 6,4 a *וְנָתַתִּי לָךְ וּלְזֶרְעֶךָ אֶת־אֶרֶץ מְגֻרֵיךָ* v Gn 17,8 s důrazem na zemi jejich dočasného bydliště. Naopak novými výrazy v Ex 6,4.8 jsou *קוּם* v hif. pro uzavření smlouvy (srov. Gn 9,17), pozvednout ruku jako opis pro přísahu (*שָׁבַע*) a jiný termín pro dědické vlastnictví *מורשה* (od *ירש*) typický hl. pro Ezechiele (jinak častěji spíše *אחווה*).

46 Tak i v jiných textech (P): Ex 29,45; Lv 11,45; 22,33; 25,38; 26,12; 26,45; Nu 15,41 aj.

kteřou Hospodin pŕisahal dát, má svůj pŕesně daný řád. A proto je zapotřebí ještě pŕed vstupem do země ustanovit pravidla. Proto tak četná (P) fráze: „Až pŕijdete do země...“ כִּי תָבֹאוּ אֶל-אֶרֶץ (Lv 14,34; 19,23; 23,10; 25,2; Nu 15,2), která uvozuje jednotlivé pŕíkazy pro život v zemi i v dalších textech (P). Až skutečně vejdou, jejich povinností je bohoslužba (עֲבַד), na kterou je nutné dbát (שָׁמַר).⁴⁷

Ex 12,25 (VP):

וְהָיָה כִּי-תָבֹאוּ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר יָתַן יְהוָה לָכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר	„A bude /to tak/, že když pŕijdete do té země, kteřou vám Hospodin dá, jak řekl,
דִּבַּר וּשְׁמַרְתֶּם אֹתָהּ עֲבַדְתָּהּ הַזֹּאת	tak budete dbát na tuto /boho/službu.“

V poněkud méně výpravné kompozici knihy Exodus (z hlediska veršů s výskyty *země*) se vedle již zmíněné tradice P a výpravného rámce zdůrazňujícího zemi oplývající mlékem a medem, zemi s jejími původními obyvateli, zemi, do které bude lid uveden Hospodinem (בּוֹא hif.) podle pŕisahy dané otcům (שָׁבַע),⁴⁸ objevuje ještě další celek, tradičně zařazovaný pod pramen E. Ten je zde zastoupen, kromě Desatera, v tzv. Knize smlouvy (kap. 21–23) a v příhodě se zlatým teletem (kap. 32). Všechny spadají pod tzv. Sinajskou perikopu (Ex 19 – Nu 10).⁴⁹ Kniha smlouvy obsahuje ustanovení pro život v jejich zemi („ve tvé zemi“ – בְּאֶרֶץ). Právě zájmeno 2. osoby, ať už v plurálu či singuláru, se velmi často vyskytuje v textech charakteru zákonů platných v Zaslíbené zemi. Podobně a velmi četně s ním zachází i P ve svých obětních a obřadních řádech (Lv 19,33; 22,24; 23,22; 25,7.9; 25,45; 26,1.5; 26,6.33; Nu 10,9 aj.). Přivlastnění „tvá země“ či „vaše země“ se zdá být pŕíznačné pro zdůraznění norem, na které má lid dohlížet, které jsou pod jeho správou v jeho zemi, již dostal. Nic se však nemění na tom, že země je Hospodinova (Lv 25,23).

Důležitou informací je (E) údaj o postupném vypuzení původních obyvatel ze země. Argumentem je pŕíprava země na nové obyvatelstvo. Čas na

47 // Ex 12,17; 12,24; 19,5; 31,14; Lv 8,35; 18,5; 18,26; 18,30; 19,37; 20,8; 20,22; 22,31; aj.

48 Společná terminologie velmi si podobných veršů Ex 3,8; 3,17; 13,5; 13,11; 33,1.3.

49 Sinajská perikopa zabírá velkou část Tóry. Je významným místem navždy spjatým s darem Zákona a ustanovením smlouvy. Stává se tak středem mezi Egyptem (zemí smrti) a Zaslíbenou zemí (zemí života). Pochod pouští má pak vedle obvyklých symbolik chaosu blízkému době pŕed stvořením (Dt 32,10; Ž 107,40) i pozitivní smysl – je místem, kde Bůh je blízko. MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 21–22,28.

rozmnožení se izraelského lidu, až bude natolik početný, aby byl schopen převzít celé území země. Pak Hospodin vydá v pravý čas obyvatele do jejich rukou. Od té chvíle již zemi obývat nebudou, aby svou modloslužbou nesvedly lid (Ex 23,29–33). Tento „výklad“ situace obsazení země je v přímém rozporu s pokyny v Nu 33,51–56, kde se přikazuje vyhnání obyvatel ihned po překročení Jordánu. Toto napětí v postoji k dobývání země je nápadné a vysvětlitelné jedině jako střet různých tradic. Na postupné vyhnání obyvatelstva je možno nahlížet jako na dodatečné teologické zdůvodnění, proč Izraelci žili nějaký čas bok po boku s původním obyvatelstvem v zemi. Tato teologická výpověď chce chápat skutečnost soužití pragmaticky, jako Boží plán vyčkat, až se lid ještě více rozmnoží a tím posílí vojsko k vyhnání obyvatel.⁵⁰ Opačný názor, v souladu se svou teologií zaměřenou na neustálé pády a neposlušnost lidu vůči Hospodinovým příkazům s následkem Božího trestu, pak spatřuje požadavek okamžitého vyhnání obyvatel jako Boží příkaz, který nebyl ze strany Izraele dodržen a nutně vedl ke ztrátě země (viz již naznačený deuteronomistický výklad dějin). Ostatně už v závěru Exodu probleskuje v P tradici příslib vyhnání pronárodů ze země spolu s rozšířením celého území (34,24). Ovšem za předpokladu jistých předem daných pravidel (např. ukázat se 3x v roce před Hospodinem). Získání země do vlastnictví je podmíněno dodržováním smlouvy a z ní plynoucích ustanovení. Tento příklad může sloužit jako dobrá ilustrace střídání jednotlivých látek různého teologického zaměření. Doposud jsem upozornila na dvě, zatím snad nejvýraznější. V řeči teorie pramenů to jsou okruhy P a E. Na knize Exodus však vedle podobného střídání výpravnějšího celku (J+E) s přesnějšími teologickými formulacemi je ještě navíc snadno patrná redakce další, mohli bychom říci redakce zastřešující celkovou kompozici. Coby ilustrace může posloužit postava anděla vystupujícího v 32,34 a 33,2. Postava, kterou posílá Hospodin, aby šla před Mojžíšem a vedla lid. Stejný posel pak zařídí vypuzení lidu. Je to reprezentant samotného Boha. Jakýsi fantom, který je „propašován“ do textu, ve kterém reprezentuje teologii zastřešující redakce, která hlásá Hospodina opatrujícího Izraele, Hospodina, který vede lid. Zdůrazňuje jeho iniciativu, přivádí nazpět svůj lid do země otců.⁵¹ Podobnou iniciativu vytváří Boží posel už v Gn 24,7, kdy přivádí do země Izákovu nevěstu.

Ve 32. kapitole, tradičně spojované opět s pramenem E, se znovu objevují verše odkazující k událostem otců. Motiv potomstva početného jako hvězd na nebi a darování celé země potomstvu až na věky je zařazen do Mojžíšovy přímluvné modlitby po příhodě se zlatým teletem.

50 BIČ at al., *Výklady k Starému zákonu, I. Zákon*, S. 292–293.

51 RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 188n.

Modlitba uvozená זָכַר – „rozpomeň se“, se odvolává na Hospodinovu přísahu danou otcům v Gn 15,5; 22,17 a 26,4 (okruhy E). Kvůli tomuto slibu se má Hospodin slitovat nad lidem a neskoncovat s ním. Ex 32,13 (VP):

זָכַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עַבְדֵיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּדָד	Rozpomeň se na Abrahama, Izáka a Izraele, své služebníky, kterým jsi přísahal při sobě
וַתְּדַבֵּר אֲלֵהֶם אֲרָבָה אֶת־זֶרְעֶכֶם כְּכּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם	a řekl jsi jim: „Rozmnožím vaše potomstvo jako hvězdy nebeské,
וְכָל־הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֶתֶן לְזֶרְעֶכֶם וְנָחְלוּ לָעֲלָם	a celou tuto zemi, jak jsem řekl, dám tvému potomstvu a získají /ji/ za dědictví na věky.“

Již na cestě do země si Izrael počíná nezodpovědně, zapomíná na svého Boha, který jej vyvedl z Egypta, utíká se k jiným bohům. Hospodin se však dal pohnout k litoosti (Ex 32,14). Cesta lidu přes různé překážky pokračuje dál s Mojžíšem (a Hospodinovým poslem) v čele.

Z výpravnějších celků vztahujících se k *zemi*, dříve než započne dlouhý celek P, do nějž spadá celá následující kniha, zbývají zmínit kapitoly 33–34,23. Opětovná výzva k vydání se na cestu (ze země do země) v 1. verši 33. kapitoly posouvá děj a vytváří výpravný rámec (3,8; 3,17; – 33,1) započatý na začátku knihy. Tentokrát je to Hospodin, který připomíná přísahu danou otcům (X 32,13) v jedné z úplně prvních formulací o daru země z Gn.

Ex 33,1	לֵאמֹר לְזֶרְעֶךָ אֶתְנֶנָּה	...řka: „Tvému potomstvu ji dám.“ /zemi/
Gn 12,7	וַיֹּאמֶר לְזֶרְעֶךָ אֶתֶן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת	A řekl: „Tvému potomstvu dám tuto zemi.“

Do země oplývající mlékem a medem půjdou vedeni Mojžíšem a poslem. Sám Hospodin nebude uprostřed nich, aby je nevyhubil kvůli „jejich tvrdé šíji“. Mojžíš se opět přimlouvá za tvrdošíjný lid a prosí o Boží přítomnost mezi nimi (34,9). Hospodin s nimi uzavírá novou smlouvu בְּרִית בְּרִית אֲנֹכִי (v. 10). Bedlivě mají dbát na Boží přikázání (שמר), přísně se jim zakazuje uzavírat smlouvu (כרה ברית) s obyvateli země, do které vejdou (34,12.15), aby neupadli do pokušení, kterému již na poušti podlehli, do pokušení modloslužby. Jedna smlouva stačí.

Výpravných látek v knize Exodus je mnohem méně. Její stavba působí nejednotným dojmem. Obsahuje větší celky (Kniha smlouvy 21–23 E, Kněžský zákoník 25–31/35–40) a krátké dějové vstupy. Vedle klasického rozdělení látky,⁵² ji můžeme rozdělit s ohledem na kontext cesty do země poměrně symetricky na základní dějové rámce a teologické vsuvky podobně jako v Genesi.

Tabulka dějového rámce knihy Exodus:

1a) děj	Ohlášení aktu spásy, směr cesty, charakteristika země – mléko a med (3,8; 3,17)
2b)	Připomínka ustanovení smlouvy (P), odvolání se na otce, hod beránka (6,4.8; 12)
3a) děj	Vyprávění pokračuje, prvorození, přechod přes moře, reptání, mana (13–16)
4c)	Kniha smlouvy (E), smlouva, zlaté tele, rozpomenutí se, přísaha (21–23; 32)
5a) děj	Nové vybidnutí k cestě, mléko a med, zákaz uzavírání smlouvy (33,1.3; 34,15)
6d)	Hospodin slibuje vyhnání původních obyvatel, pravidla pro život (P) (34nn)

Části a) jsou charakteristické výpravností, obsahují charakteristiku země (mléko a med), vyjmenovávají původní obyvatelstvo. Odkazují na přísahu danou otcům. Část b) připomíná smlouvu blízkou okruhu Gn 17, zastavuje děj, vkládá ustanovení hodu beránka. Zdůrazňuje zemi, jako místo putování otců. Část c) je Knihou smlouvy vrcholící smlouvou ve 24. kapitole. Určuje řády pro pobyt v zemi. Poslední část d) jako půda pro následující knihu Lv. Důraz je na Hospodinovu akci, při které slibuje vyhnání obyvatel ze země ve prospěch svého lidu, který je zavázán dodržováním jeho příkázání.

Kniha jako celek chce být jasným pokračováním předchozího dění. Zřetelně odkazuje na hlavní události. Hlásí se k praotcům a Hospodinu, který podle příslibu shlédl na svůj porobený lid a rozhodl se ho vyvést ze země do země, kterou přisahal,⁵³ že jim dá.⁵⁴ Cílem se stává země, která je představována jako země dobrá, rozlehlá, bohatá, oplývající mlékem a medem, ale také jako země, ve které sídlí četné cizí obyvatelstvo. Je nutné vykročit směrem k ní. Již nyní, krátce po odchodu z Egypta, má být jasné, že získání země je Božím darem. Vztah mezi Hospodinem a lidem je upevněn na základě přísahy dané otcům, na základě uzavřené smlouvy. Pobyt v zemi, do které směřují, aby ji přijali jako své dědictví, má Hospodinem jasně daná pravidla.

52 I. 1–15 vyjití z Egypta, II. 15,22–18,27 znovu-vydání se na cestu, III. 19–Nu 10,10 Sinajská perikopa (RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 185–189).

53 5x שבע ve stěžejních textech 6,8; 12,25; 13,5; 13,11; 16,35.

54 8x נתן ve stěžejních textech 6,4.8; 12,25; 13,5.11; 23,31; 32,13; 33,1.

3.1.3 Leviticus

„Mluv k synům Izraele a řekni jim...“ (Lv 1,2). Počátek knihy Leviticus otevírá souhrnně zformulované „kultické zákonodárství“(P).⁵⁵ Pokračují události na Sinaji. Přímo se navazuje na závěrečné kapitoly Exodu. Pravidla již předpokládají život v zemi, ve které se uskutečňuje správná bohoslužba. Hlavním motivem je tedy upřesnění, co činit a co nečinit „až vejdou do kenaanské země“ (14,34; 19,23; 23,10). Darovaná země je představována jako něco skutečně výjimečného. Není ani jako Egypt, ani jako původní Kanaan (// Dt 11,10–17). Nic z toho, čeho se dopouštělo původní obyvatelstvo, si nesmí vzít Izrael za své (Lv 18,3). To je základní podmínka pro pobyt v zemi. Pohled P, charakteristický kultickým jazykem, nevyjímá z bohoslužby ani oblast, ve které Izrael bude pobývat. Naopak, klade na ni vysoký nárok čistoty. Proto časté antropomorfizace země či půdy, která trpěla pod předešlým obyvatelstvem. Byla znečištěna (טמא) jejich hříchem a zvyklostmi, a proto lid vyvrhla (קיא) ven (Lv 18,25). Je to opět země, která nese trest za nepravosti svých obyvatel (18,25).

Na tomto místě bych ráda připomenula již v první kapitole naznačenou ekvivalenci půdy a země v případech Země zaslíbené. Zejména v textech charakteru podobného knize Leviticus vystupuje půda jako živoucí organismus. Hospodin zaslubuje dar *půdy* (Lv 20,24) jakožto vlastnictví pro lid. Jeho požehnání zemi se vztahuje i na ni, protože je součástí přísahy dané otcům (Dt 26,15 „*půda, kterou jsi nám dal*“; 28,11). Stejně tak i při tragické události vyhnání ze země přichází Izrael o svoji půdu (Dt 29,27).

Izraeli je připomínáno, že ne kvůli nějaké jejich čistotě a pro zásluhy dostávají do vlastnictví tuto zemi, nýbrž proto, že ji předchozí národy znečistily. Jejich vyvržení jim má být výstrahou. Varováním, aby nedopadli stejně. Lv 20,22 (VP):

וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־כָּל־חֻקֹּתַי וְאֶת־כָּל־מִשְׁפָּטַי	A budete dodržovat všechna moje nařízení a všechna moje práva.
וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם	A budete /podle/ nich konat.
וְלֹא־תִקֵּא אֶתְכֶם הָאָרֶץ	A nevyvrhne vás ta země,
אֲשֶׁר אֲנִי מְבִיא אֶתְכֶם שָׁמָּה לְשֹׁבֵת בָּהּ	do které já vás vedu, abyste se v ní usadili.

⁵⁵ RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 190.

Proto tak důkladné předpisy pro správnou bohoslužbu. V zemi musí panovat řád založený na Božím příkazu. Protože život předchozího obyvatelstva byl neřádný, svévolný. Jejich úrodná půda (אדמה) se má stát vlastnictvím Izraele. Zvláštního lidu, jehož Bohem je Hospodin (20,24), který si svůj lid oddělil (בדל).⁵⁶ Izraelci jsou tedy „čistý“ lid oddělený od nečistého a podle toho se také mají chovat. Jejich Bůh je svatý a od něj, jakožto od jeho lidu, je vyžadováno totéž (20,26). Lv 20,24 (VP):

וְאָמַר לְכֶם אַתֶּם חִירְשׁוּ אֶת־אֲדָמְתְּכֶם	A řekl jsem vám: „Vy obdržíte jejich půdu.“
וְאֲנִי אֶתְּנֶנָּה לְכֶם לְרֵשֶׁת אֶתְּהָ אֶרֶץ זֹבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ	A já vám ji dám, abyste ji obdrželi, /tu/ zemi oplývající mlékem a medem.
אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר־הִבְדַּלְתִּי אֶתְכֶם מִן־הָעַמִּים	Já /jsem/ Hospodin váš Bůh, který si vás oddělil z národů.“

Vedle nařízení týkajících se obětí (1–5), kněží (6–20), čistého a nečistého (11–15), jsou zde i řády pro každodenní život (19–20); pro sváteční dny (23–25). Tresty za různá provinění (20). Důležitý je i sociální aspekt chudých v zemi (zákaz paběrkovat 19,9; 23,22), hostů, kterým se nemá škodit (19,33). Ovšem nemilosrdně je nutné zasáhnout vůči hostu, který nerespektuje jeden ze zásadních zákazů, a to zákaz dětské oběti (20,2). Pravidla mají na zřeteli také život zvířat, kterým náleží úroda země k obživě (25,7). Pravidla pro život v zemi zastřešují veškerý život člověka. Vždyť je to jejich země (22,24; 23,22; 25,7.9.45; 26,1.5.6 aj.), kterou dostanou a ve které mají hospodařit. Hospodařit podle Božího řádu. Přestože zemi získávají do svého vlastnictví, nesmějí s ní svévolně zacházet. Nelze ji prodávat bez možnosti koupit ji zpět. Nelze se „zbavit“ dědičného vlastnictví, které od Hospodina získali. V tomto smyslu jsou stále jen hosty ve Stvořitelově zemi. Lv 25,23 (ČEP):

„Země nesmí být prodávána bez práva na zpětnou koupi, neboť země je má (כִּי־לִי הָאָרֶץ). Vy jste u mne jen hosté a přistěhovalci.“

S tím úzce souvisí i Hospodinovo přikázání dodržování šabatu. Právě jeho ustanovení je třeba vnímat ve světle Božího nároku na zemi jako nárok vlastníka.⁵⁷ Vše je zakončeno sérií požehnání a zlořečení při dodržení/nedodržení Zákona. Hlavním argumentem všech požadavků je

56 Sloveso značící oddělení se od něčeho v kultickém významu čistoty, v tomto významu převážně v textech P (Lv 20,25; 20,26; Nu 8,14; 16,21). Podobně i v knihách Ezdráš, Nehemjáš (Ezd 6,21; 9,1; 10,11; 10,16; Neh 9,2; 10,29).

57 BOTTERWECK, ארץ, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, S. 388–405.

zvláštní postavení lidu vůči Hospodinu, který se opět představuje jako ten, který je jejich Bohem a který jej vyvedl z Egypta (Lv 25,38). Pro žádné jiné bůžky, sochy ani sloupy není v zemi místa (26,1). Je jen jedna Hospodinova svatyně (26,2). Dodržování nařízení zaručí pokojné žití v zemi, úrodu, bezpečí, plodnost a dostatek všeho (26,1–6).

Lv 26,3 (VP)	אִם־בְּחֻקֹּתַי תֵּלְכוּ וְאֶת־מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וְעִשִּׂיתֶם אֹתָם	<i>Jestliže v nařízeních mých budete chodit a přikázání moje střežit a konat /podle/ nich,</i>
Lv 26,4 (VP)	וְנָתַתִּי גֶשֶׁמִּיכֶם בְּעֵתָם וְנָתַתָּה הָאָרֶץ יְבוּלָהּ וְעֵץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פְּרִיֹו	<i>i dám vám déšť včas a dá země úrodu a polní stromoví vydá své ovoce.</i>

Ovšem, nebudou-li dodržovat tato přikázání a poruší smlouvu, země nevydá své plody, bude zpustošena, usadí se v ní jejich nepřátelé a oni budou rozptýleni mezi pronárody (26,14–39). Bude to období, kdy si země konečně odpočine, vynahradí si zanedbávané dny odpočínutí (26,34) a lid bude rozehnan mezi cizí lid (26,33), aby tam odpykal svá provinění (26,41). Ale pokud vyzná svoje hříchy a uzná, že opustil Hospodina, rozpomene se (זכר) on na svoji smlouvu s otci. 26,42 (VP):

וְזָכַרְתִּי אֶת־בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶף אֶת־בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶף אֶת־בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזַכֵּר	<i>A rozpomenu se na svoji smlouvu /s/ Jákobem a také na svoji smlouvu /s/ Izákem a také na svoji smlouvu /s/ Abrahamem vzpomenu,</i>
וְהָאָרֶץ אֲזַכֵּר	<i>i na tu zemi vzpomenu.</i>

Tři otcové, tři Hospodinovy smlouvy a tři rozpomenutí jsou dostatečně silným ujištěním v jednom verši, že Hospodin je skutečně věrný své smlouvě uzavřené s otci a nezapomíná na ni. Nezapomíná na smlouvu ani na zemi, kterou zaslíbil, že ji dá Abrahamovu potomstvu. Tento signál, posílaný po zkušenosti exilu, vybízí lid k dodržování všech řádů a nařízení, neboť jediné skrze službu je možné udržet si zemi a žít v ní v míru. Situace exilu je hodnocena jako trest za nedodržování Zákona. Selhání lidu jako možná odpověď na otázku, proč lid přišel o svoji zemi. Znovuzískání země bude možné zase jediné skrze naplnění Zákona. Vedle zlořečení slibujících trest exilu mezi nepřáteli tu jsou přece i požehnání a vždy trvající smlouva, na kterou se Hospodin rozpomene, budou-li si exulanti dostatečně vědomi svých provinění a budou-li se chtít navrátit zpět do země svého vlastnictví.

3.1.4 Numeri

Po sečtení lidu, na podobné řády (P) navazuje i kniha Numeri ve svých zákonných oddílech v první části i v dodatcích k Zákonu za výpravnou částí. Opětovná fráze „Až vejdete do země, kterou vám dávám“ (15,2.18; podob. 33,51; 34,2; 35,10) uvozuje další různá ustanovení. V závěru knihy, zejména v tzv. „itineráři cesty“,⁵⁸ je opět zdůrazněna nutnost očisty získané země od modloslužby původních obyvatel. Povinnost vyhnat a zničit je je zdůrazněna ve „zkráceném“ slově požehnání a zlořečení.⁵⁹

„Nevyženete-li však obyvatele té země před sebou, tedy ti, které z nich zanecháte, budou vám trnem v očích a bodcem v boku, budou vás sužovat v té zemi, ve které se usadíte. A jak jsem zamýšlel učinit jim, učiním vám.“ (33,55.56 ČEP)

Po očištění země má ona zůstat čistou, nemá být poskvrňována žádným hříchem (//Lv), prolitá krev ji znečišťuje. Země má být udržena čistá také proto, že v ní přebývá sám Hospodin uprostřed lidu (Nu 35,33.34). Proto je nutné dbát na všechna ustanovení platná pro život v zemi.

Ve výpravných částech, podle Hospodinem daných řádů, se vydává lid dál ze Sinaje směrem k zemi. Cesta je opět poznamenána novým reptáním, vzpourami a touhou po návratu do Egypta (Nu 11; 12; 14; 16; 17; 20). Ve 13. kapitole se začíná důležitý celek o vyslání zvědě k prozkoumání (תור) země, kterou jim Hospodin dává (13,2). Cílem je zjistit, jaká je země, zda dobrá či špatná, jaký a jak početný lid je v ní (13,18.19).

Za vysláním zvědě můžeme spatřovat určitý projev nedůvěry v okamžité vstoupení do země. Vždyť přece už od vyjití z Egypta směřují k zemi dobré. Lid zvolil možnost zemi před svým příchodem prozkoumat. Jaká asi bude? Bude se nám líbit? – Úvahy tohoto typu musí dopředu počítat s možností, že se lidu darovaná země líbit nebude. Což se také po návratu zvědě stalo. Příznávají a dosvědčují na přineseném ovoci, že země je skutečně mlékem a medem oplývající, ale lid v ní v nich vzbuzuje hrůzu (13,27.28.32). Opravdu v ní sídlí Chetejci, Jebúsejci, Emorejci a Kenaanci. Přitom se naplňuje Boží cíl avizovaný v Ex 3,8 – vysvobození z Egypta, uvedení do země oplývající mlékem a medem, do země, kde jsou Kenaanci, Chetejci, Emorejci, Perizejci, Chivejci a Jebúsejci. Jakoby lid neviděl, že se naplňuje to, co přísahal Hospodin jejich otcům. Oni se ještě ptají „Proč nás Hospodin vede do této

58 Konec knihy Numeri je poznamenán deuteronomistickým rázem. Což ukazuje na dodatečné propojení předešlé látky s následným deuteronomistickým dílem, tedy na práci zastřešující redakce (RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 195).

59 Srov. Dt 7,2 – Hospodin pronárody předá lidu do rukou.

země?... Nebylo by lépe vrátit se (שוב) do Egypta?“(14,3 VP).⁶⁰ Naštěstí ne všichni zvědové vypovídají negativně. Najdou se dva – Káleb a Jozue – kteří oponují (14,7nn) tím, že země je nejen „dobrá“ (טובה), ale dokonce „velmi dobrá“ (טובה מאד). Obyvatelstvo je nevyděsilo. Uklidňují ostatní (אל תיראם – nebojte se jich!), pro Hospodina to bude snadná kořist. Obyvatelé, kteří požívají své lidi (13,32), budou sami snědzeni jako chleba (14,9), bude-li to Hospodin chtít. Oni jejich utěšování nepřijali a chtěli je kamenovat (14,10). Výsledkem nedůvěry a všech předchozích reptání byl Hospodinův hněv. I na Mojžíšovu přímmluvu byl jeho trest nevyhnutelný. Žádný z reptalů nespátí zemi, zaslíbenou jejich otcům (14,23). Jen Jozue a Káleb s potomky do ni vejdou (14,24). A taky skutečně všichni na poušti zahynuli. Všichni, kteří byli sečteni pro vstup do země (Nu 1), padli do rukou Amálekovců a Kenaanců. Celá jedna generace musela dospět, aby pod vedením Jozua dosáhla Zaslíbené země. Takový byl trest za nedůvěru v Boží přísahu a v Boží smlouvu, že jim skutečně tu zemi daruje. Hospodinův trest se později nevyhnul ani trpělivému přímmluvci Mojžíšovi s Áronem (Nu 20). Ani jeden neuvede lid do země, kterou jim Hospodin dá (20,12). Po Áronově smrti pokračuje cesta do Zajordání, první porážení králové (21), ale i první případy modloslužby převzaté z okolních národů (25). S blížícím se vstupem do země probíhá nové sčítání lidu (26) a vznikají pravidla pro přidělování země losem do dědictví (נחלה) jednotlivým pokolením. S termínem נחל se setkáváme v kánonu mnohokrát. Ve všech důležitých případech je tento termín spojen právě se *zemí*. Jde o teologicky-právní termín vyjadřující skutečnost, že země je dána Izraeli k užívání, ale stále je v Božím vlastnictví. Je prostorem, ve kterém lze Hospodina uctívat (1Sa 26,19). Termín je vztahován i na Boží lid, který je nazýván Hospodinovým dědictvím (Dt 4,20; 9,26; 1Kr 8,51; Iz 47,6; Ž 28,9). Bůh si ho sám za dědictví vybral.⁶¹

První území jsou přidělena Rúbenovcům, Gádovcům a polovině kmene Manases ještě v zajordánské oblasti (32). Stávají se pokušením i pro ostatní. Nechtějí přejít Jordán až do samotné *země*, podobně jako již mrtvá generace na poušti (32,6). Přesto svoje vlastnictví po dohodě o vojenské pomoci ostatním kmenům při dobývání Zajordání získají. Důrazně se připomíná, že ten, kdo dává zemi k obsazení, je Hospodin (32,52; 33,53). Nu 33,53 (VP):

60 Srov. Gn 48,21 – Jákobův slib Josefovi, že Hospodin lid přivede zpátky (שוב) do země otců.

Oni teď touží po návratu, ale na druhou stranu.

61 RENDTORFF, *Canonical Hebrew Bible*, S. 458–460.

וְהוֹרַשְׁתֶּם אֶת־הָאָרֶץ וּשְׁבַתְתֶּם־בָּהּ	<i>A obsad'te tu zemi a usad'te se v ní.</i>
כִּי לָכֵם נָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ לְרִשְׁתָּ אֹתָהּ	<i>Protože vám jsem dal tu zemi, abyste ji obsadili.</i>

Popis hranic *země* pak potvrzuje skutečnost, hmatatelnost darovaného území. Vymezení hranice činí zemi konkrétním a skutečným darem, dědictvím, které losem připadne synům Izraele. Stává se územím plně ohraničeným (הארץ לגבלתיה). Ze Země zaslíbené je země v geografickém smyslu (34,2.12; podobně také v Dt 34,1 – celá země: Gileád až po Dan).

3.1.5 Deuteronomium

Důraz na Hospodina, jediného dárce *země*, který si vyvolil Izraele a dodržel svoji přísahu danou otcům, je rozvíjen v teologicky pojatém spise Deuteronomia. Stylizace Mojžíšovy řeči pronesené před jeho smrtí a před samotným vstupem do Kenaanu podtrhuje závažnost jednotlivých, dobře formulovaných důrazů, častokrát jen znovu opakujících to hlavní, co již o zemi oplývající mlékem a medem (Dt 6,3) a jejím dárci zaznělo předtím. Opakuje se termín יהוה אלהינו – Hospodin Bůh náš/tvůj/váš/můj (1,25; 2,29; 3,18.20; 4,5.21.25; 5,33; 6,1.10; 7,1 a.) s důrazem na motiv Boha otců, který je vyučuje (למד) svým přikázáním, která mají být v zemi dodržována. Dodržování těchto přikázání je nezbytné k tomu, aby o ni nepřišli.⁶² Před vstupem do Kenaanu musí Hospodinova přikázání zaznít opět, aby s nimi byla nová generace seznámena. S výzvou k obsazení zaznívá i opakování mnohých zásadních událostí z dlouhé cesty lidu. Dt 1,8 (VP):

רָאָה נָתַתִּי לְפָנֵיכֶם אֶת־הָאָרֶץ	<i>Hle, dal jsem vám (dosl. před vás) zemi.</i>
בָּאוּ וּרְשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ	<i>Jděte a obsad'te tu zemi,</i>
אֲשֶׁר נִשְׁבַע יְהוָה לְאַבְרָהָם לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב	<i>kterou přísahal Hospodin vašim otcům Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi,</i>
לְתַתּ לָהֶם וּלְזֶרְעָם אַחֲרֵיהֶם	<i>že dá jim a potomstvu po nich.⁶³</i>

62 Mnoho přikázání je svázáno přímo se zemí a se životem v ní. Lze to rozpoznat i podle společných formulací a úvodů (Dt 15,1nn; 16,18–20; 17,14nn; 18,9nn; 19,1nn; 19,14; 21,1nn; 21,22nn; 24,1–4; 25,13–16). MILLER, P. D., *The Gift of God: The Deuteronomic Theology of the Land, Interpretation* 23 (1969): 454, (cit. in KAISER, *The Promised Land: A Biblical-Historical view*, S. 312).

63 // לזרעך אחריך Gn 17,8; 35,12.

Oni jsou to potomstvo po otcích, nemají se bát ani děsit (Dt 1,21), na nich se uskutečňuje naplnění slibu. Země před nimi je ta přísahaná země. A Hospodin je Bůh jejich otců. Vyslechnou si historii svých otců, kterak reptali na poušti a naposled uvěřili zvěsti zvědů a báli se vejít. Oni se bát nemají. Mají uposlechnout Hospodina, který jim vydá do rukou obyvatele země. Nebojují oni, ale Hospodin. Je to Hospodin, který je vyvedl z Egypta a pak zahnal (נשל) silné početné pronárody z kenaanské země, která byla původně jejich (4,38) zemí (ארצם), a dal jejich území Izraeli – jako dědictví (נחלה) v tzv. svaté válce. Aktivní je Bůh sám, když vyvádí, uvádí a dává na základě toho, že přísahal (6,23). Uvaluje strach na protivníky, takže se proti Izraeli nepostaví (11,25), vypleňuje (כרת) pronárody (12,29). Až se lid usadí, dostane se mu odpočinutí (נוח) ode všech nepřátel (12,10).

Před vstupem do země přicházejí na řadu další pravidla pro život v ní, kterým se má lid učit (למד). Tentokrát jsou uvozená obdobně se opakujícím slovním spojením obsahujícím: *nařízení* (קק), *práva* (משפט) a *přikázání* (מצוה).⁶⁴ Až stereotypně se opakuje podmínka, že je nutné všechna tato nařízení a práva dodržovat, aby (účel = למען) lid zůstal v té zemi na živu (5,33), aby se rozmnožil a aby se mu dobře vedlo (6,3).⁶⁵ Dt 4,1 (VP):

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שְׁמַע אֱלֹהִים וְאֵלֵי הַמְּשַׁפְּטִים	<i>A nyní Izraeli slyš nařízení a práva,</i>
אֲשֶׁר אֲנִי מְלַמֵּד אֹתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תְּחִיּוּ	<i>která já vás učím konat, abyste žili,</i>
וּבְאֵתָם וּיְרַשְׁתֶּם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם נָתַן לָכֶם	<i>a vejdete a obsadíte tu zemi, kterou Hospodin Bůh vašich otců vám dal.</i>

Protože, nebudou-li všechna nařízení a práva dodržovat (עשה), o zemi přijdou. A skutečně je o co přijít, neboť Dt se „rozplývá“ nad krásou země. Je nejenže dobrá a mlékem a medem oplývající, ale i krásná a hodná dobrořečení za to, že v ní mohou žít (charakteristika rajske země plné pramenů, vína a fíkoví v Dt 8,7–10).

Je to zvláštní země, není jako Egypt. Hospodin o ni pečuje (דרש), dívá se na ni, zavlažuje ji (Dt 11,11–17)... Opět je zde formulována zpětná reflexe událostí exilu. Možná až tesklivý povzdech po krásách té země. Neustálé opakování, co vše hrozí nedodržováním práv a nařízení, je odpovědí na to, proč přišli o tak dobrou, krásnou, darovanou zemi. Byli varováni ještě před vstupem

64 30,16; 16,20; 12,1; 11,8; 8,1; 6,1; 5,31.33; 4,1.5.14.

65 Život v zemi s představou dobrého živobytí již v Gn 32,10 u Jákoba. V Dt 6,18 až 3x טוב. Činit *dobré*, aby se jim *dobře* vedlo v *dobré* zemi.

do ní samé, že nebudou-li se chovat, jak mají, nebudou moci v ní žít. Princip střídavého požehnání a zlořečení je vygradován v závěru knihy v kapitolách 27 a 28 (podobně i 11,26–28). Předjímka toho, jak to špatně dopadne i s novou generací, zaznívá z Hospodinových úst směrem k Mojžíšovi (31,16n), když bez iluzí konstatuje, že po jeho smrti bude lid i tak smilnit s cizími bohy té země, kterou mají před sebou. Že se odvrátí od Hospodina a poruší smlouvu (עֲזַב בְּרִיתָהּ). Následující Mojžíšova píseň se má stát svědkem proti nim, až nastane ten čas, kdy smlouvu poruší (31,19). Ale i přesto, že Hospodin předem poznal mysl svého lidu, věděl o tom všem ještě dříve, než jim zemi daroval, přesto lid do té Země zaslíbené otcům dovede (31,20.21). Píseň jim to všechno připomene. Dopředu se myslí na budoucí generace. Deuteronomium mluví především k nim, vždyť všechna ta opakovaná přikázání má slyšet právě tato nová generace v exilu. Několikrát zmíněné כִּי־וַיִּזְכֹּר „jako dnes“ (4,20; 4,38; 8,18; 10,15; 29,27) je má utvrzovat v kontinuitě s otcí a v účasti na již dávno s nimi uzavřené přísaze, která je připomenuta hned několikrát (1,8; 4,31; 6,10.18.23; 7,8.12.13; 8,1.18; 9,5; 11,9.21; 19,8; 26,3; 28,9.11; 30,20; 31,7), a stává se tak významným prvkem knihy. Jsou stále jeho svatý lid a on je jejich Bohem (28,9; 29,12). Smlouva uzavřená s otcí se vztahuje i na ně. Mají mít na paměti, že kvůli této přísaze smí obsadit zemi. Jen a jen díky Hospodinově věrnosti a ne pro svoji spravedlnost. Znovu se důrazně opakuje, že pronárody jsou vyhnány kvůli svým hříchům a kvůli přísaze dané otcům (8,17; 9,4.5.6). Hospodin tak činí, aby (!) (לַמַּעַן) přísahu dodržel. Ovšem z jejich strany je nutné dodržování všech přikázání. Jestliže je budou oni dodržovat, bude přísahu dodržovat i Hospodin (7,12). Hlavním pokušením je modlářství; dopustit se ho znamená vyhlazení (4,25.26). Hospodin by „zavřel nebesa“, přestal by déšť, nic by se neurodilo, uhynuli by (11,17). Lid má jednat ohleduplně s potřebným (15,7nn), má usilovat o spravedlnost (16,20), dodržovat svátky, dávat desátky, přinášet prvotiny země, založit útočištná města, neutiskovat nádeníky, žít spořádaným životem, aby na zemi neuválili hřích. Má vzdorovat různým nebezpečím a pokušením.

Takovým, jako je například touha mít krále, podle vzoru sousedních národů. Problematika království se vyskytuje v celém deuteronomisticko-dějepisném díle. Ať už v tradici, která království zásadně odmítá (1Sa 8; Oz 8,4), nebo v té, která se snaží pozici krále usměrnit ne po vzoru okolních národů, ale postavit krále pod svrchovanou moc Hospodinovu. Z tohoto pohledu je formulován zákon pro krále v Dt 17,14–20, který počítá s tím, že až se Izrael usadí v zemi, bude chtít nad sebou krále ustanovit (17,4). Podmínkou však má být rozhodující slovo Hospodinovo, který si sám krále vyvolí. Ten pak nesmí být cizincem, nesmí mít příliš koní, ani bohatství, ani mnoho žen. Nesmí

se vypínat nad ostatní a především má dbát na Hospodinův zákon. Z této perspektivy je pak posuzován každý izraelský král.

Závěr knihy je nesen v duchu zlořečení, která se skutečně naplnila. Země byla zpustošena, Hospodin dopustil takovou zkázu. Odpověď na otázku, proč ji dopustil, je zřejmá – Dt 29,24 (VP):

וְאָמְרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת-בְּרִית יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתָם	A řeknou: „Protože opustili smlouvu Hospodina, Boha svých otců,
אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאֹו אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם	kteřou s nimi uzavřel, když je vyvedl ze země egyptské.“

Nechali se zlákat cizími bohy, klaněli se jim a proto vzplanul hněv Hospodinův v té zemi a uvedl na ni všechna ta zlořečení zapsaná v této knize... (v. 26)

a vyvrátil je z jejich půdy, וַיִּתְּשֵׁם יְהוָה מֵעַל אֲדָמָתָם
v hněvu a rozhořčením velikém בָּאָף וּבְחַמָּה וּבְקֶזֶף גָּדוֹל
a vyvrhl je do jiné země, וַיִּשְׁלַכְם אֶל-אֶרֶץ אַחֵרָת
jak tomu je /do/dnes.“ כִּי־יִּוֹם הַזֶּה (Dt 29,26.27 VP)

Ale vyhnáním to nekončí. Zaslíben je nový návrat, nové potomstvo, obnovení vztahu a znovuobsazení země. Dt 30,5 (VP):

וַיְבִיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-יָרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ	A uvede tě Hospodin, tvůj Bůh, do země, kteřou obdrželi za dědictví tvoji otcové.
וַיְרַשְׁתָּהּ וְהֵיטִבְךָ וְהִרְבֶּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ	A obdržíš ji a bude ti činit dobro a rozmnoží tě více než tvé otce.

Opětovnou podmínkou pro Boží požehnání je dodržování (שמר) jeho příkázání, nařízení a soudů (30,16).

Mojžíšovým pohledem na celou Zemi zaslíbenou končí první část Hebrejské bible. Smrtí toho, který do kenaanské země vstoupit nemohl, smrtí toho, po němž již nikdo podobný nepovstal (34,10). Konečný vstup do země je přenechán Jozuovi (31,23). Hospodin slibuje svoji přítomnost, ale již ne tváří v tvář. Překvapivě dílo nekončí vstupem do země, kterou Hospodin přísahal Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi, že ji dá jejich potomstvu. Otevřený závěr vzbuzoval mnohé dohady. Výsledkem byly různé hypotézy (hexateuch: Pentateuch + Jozue nebo možnost vynechaného závěru ve prospěch

deuteronomistického dějpravného díla).⁶⁶ Cesta k zemi je závěrem celé Tóry, která započala stvořením Adama a Evy – jejich vyhnáním z ráje. Zde, na konci Tóry, se ráj navrácí. Nová země je popisována jako skutečný ráj (Dt 8,7–10), do kterého smí lid vstoupit. To, co Adam neposlušností ztratil, smí Izrael poslušností získat zpět.⁶⁷ Co se děje týče, je přenecháním vůdcovské role Jozuovi vytvořen most pro další z knih z nového celku, ke knize Jozue otevírající II. část kánonu – Proroky.

3.2 Proroci – získání i ztráta

3.2.1 Přední proroci

Role Země zaslíbené v druhé části Hebrejské bible nabývá nových rozměrů. Vstup na její území a následné usazení je blízko. Přestává být jen vzdáleným příslibem a stává se realitou se svými radostmi i starostmi. Nejednoznačnost ve zprávě o získání země, rozpaky okolo správy země v podobě království – to vše probleskuje za Deuteronomiem v následujícím celku knih: Jozue, Soudců, v knihách Samuelových a Královských, označovaných jako deuteronomisticko-dějpravné dílo. Jazyková i teologická blízkost s Deuteronomiem vytváří most i hranici s poslední knihou Mojžíšovou.⁶⁸ Otevírá novou část dějin Izraele zcela ve svém deuteronomistickém stylu⁶⁹ nárokuje život v zemi, posuzovaný měřítkem přikázání: „Až vejдете do země...“.

66 RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 210. Např. A. Marchadour pracuje s tezí, že deuteronomisticky-dějpravné dílo skutečně vytváří koherentní celek vysvětlující, proč život v zemi skončil tak tragicky. Přičemž se domnívá, že v čase formování Pentateuchu byla kniha Deuteronomium z tohoto dějpravného celku vydělena. MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 31. Na charakter Dt jako metatextu, který krom toho, že zachovává věrnost předloze, uchopuje také látku svým vlastním způsobem, poukazuje BIERNOT, D., Deuteronomium jako metatext, S. 13–32. Z podání Dt je patrný předpoklad znalosti látky – „interpretace již existujícího materiálu“ (S. 17). Dt je jakýmsi „hermeneutickým klíčem k pochopení Mojžíšovy Tóry“ (S. 20).

67 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 29.

68 Ke kompozici a umístění knihy Dt v kánonu: RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S.234–239; RENDTORFF, *Canonical Hebrew Bible*, S. 94–95.

69 Na náboženské dějiny Izraele je nahlíženo pod zorným úhlem smlouvy, kterou sice lid často porušil, avšak Hospodin ji ze své strany ponechává v platnosti po celé generace. (CHALUPA, P., Aktualizace smlouvy v deuteronomistickém zpracování dějin, S. 29).

3.2.1.1 Jozue

V knize Jozue lid kráčí cestou do své země odpočinutí.⁷⁰ Hospodinovou výzvou: „*A nyní vstaň, přebrod' ten Jordán...*“ ועתה קום עבר את־הירדן הַזֶּה začíná další etapa cesty (1,2). Zásadní etapa. Přejít Jordán evokuje přechod Rudého moře.⁷¹

S příchodem na slibované území souvisí i nárůst rozličných geografických označení včetně etiologických názvů míst. Zmiňují se hranice země (15,2–12; 16,1–8; 17,7–11 aj.) a jednotlivé oblasti náležící kmenům Izraele. Geografické ani časové údaje nelze brát doslovně. Za několika vrstvami látek lze nalézt základní model vypovídající o tom, za jakých okolností byla země získána. Opět to nebyla vůle ani síla lidu, ale moc Hospodinova, který zemi dává; 10,42 (VP):

וְאֵת כָּל־הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה וְאֶת־אֲרָצָם לְכַד יְהוֹשֻׁעַ פְּעַם אֶחָת	<i>A všechny tyto krále a jejich země uchvátil Jozue napoprvé,</i>
כִּי יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל נָלָחַם לְיִשְׂרָאֵל	<i>neboť Hospodin Bůh Izraele bojoval za Izrael.</i>

Lid celkem poslušně a úspěšně vykračuje na svá území na Boží povel pod Jozuovým vedením. Jozue je tím, kdo rozdělí zemi do dědictví (נחל), a tím se naplní Hospodinova přísaha otcům (Joz 1,6) – synové Izraele od něho dostávají zemi. Joz 1,2 (VP):⁷²

מוֹשֶׁה עַבְדִּי מוֹת	<i>Můj služebník Mojžíš zemřel.</i>
וְעַתָּה קוּם עֲבַר אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה אִתָּה וְכָל־הָעָם הַזֶּה אֶל־הָאָרֶץ	<i>A nyní vstaň, přejdi ten Jordán, ty i všechen tento lid do země,</i>
אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָהֶם לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל	<i>kterou já dávám jim, synům Izraele.</i>

Líčení postupu získávání země i reakce lidu je celkem pozitivní a poklidná, bez větších zpronevřer či nedůvěry (zvědové přinášejí dobré zprávy, např. 2,24; 18,10). I po vstupu do země se zdá, že Zákon je zpočátku dodržován (obřízka, oslava hodu beránka) a lid je poslušný. Přesto se sem tam objeví i nějaké to přestoupení a porušení smlouvy (např. 7,10nn – Akán). Země vydává své plody (5,12) a nasycí své nové obyvatele.

70 Země odpočinutí – נוח – jedna z dalších charakteristik země (Dt 3,20; 12,10; 25,19; Joz 1,13.15; 21,44; 22,4; 23,1; aj.). Země, ve které naleznou pokoj, nebudou ohroženi od nepřátel. Stává se zemí odpočinutí (מנוחה) – Dt 12,9; 1Kr 8,56; Ž 132,8.

71 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 32.

72 Srov. podobné Hospodinovy výzvy Gn 12,1; 26,2.3; 31,3.13; Nu 27,12; 34,2; Dt 1,8.21; aj.

Vedle této celkem jasné struktury prosvítá již zmíněný rozpor ohledně získání celého území a podmanění obyvatelstva. Jeden pohled ukazuje „idylické“ dobytí slíbeného území a vyplenění všeho obyvatelstva, přesně podle Hospodinových požadavků, a druhý poukazuje na situaci soužití synů Izraele s nevymýceným obyvatelstvem a upozorňuje na z toho plynoucí rizika (zejm. pasáže 23. kap.). Získání celého území tu je pak (zcela v intenci Deuteronomia) závislé na tom, zda Izrael bude či nebude dodržovat Zákon.⁷³

V prvním líčení o získání celé země je to Jozue, kdo poslušně naplňuje Hospodinův příkaz (יְהוָה יְהוּדָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל) – „*jak přikázal Hospodin Bůh Izraele*“ (Joz 10,40⁷⁴): vyhubit všechny obyvatele jako klaté (viz Dt 20,16–18). Postupují od jihu k severu. Ideální výsledek je shrnut v 11,23, kde se konstatuje že (ČEP):

„Přesně, jak Hospodin řekl Mojžíšovi, tak zabral Jozue celou zemi a dal ji Izraeli za dědictví, podle toho, jak byli rozděleni na kmeny. A země žila v míru bez válek.“⁷⁵

Každý kmen získal svůj podíl v zemi, kromě kmene Léviho, protože jeho dědičným podílem, jakožto kněžského rodu, má být Hospodin sám (//Nu 18,20nn; Dt 18,1nn). S ukončením přidělování (חֶלֶק) země (19,51) končí hlavní výpravné celky a přichází na řadu směrnice pro život v zemi. Opět se zmiňuje dar celé země jakožto naplnění přísahy dané otcům. Verš je zajímavý i svou stavbou a terminologií. Vyskytují se v něm téměř všechna „výrazná“ slovesa spjatá se Zemí zaslíbenou. 21,43 (VP):

וַיִּתֵּן יְהוָה לְיִשְׂרָאֵל אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַחַת לְאֲבוֹתָם	<i>I dal Hospodin Izraeli celou tu zemi, kterou přísahal, že dá jejich otcům.</i>
וַיִּרְשׁוּהָ וַיֵּשְׁבוּ בָּהּ	<i>A obsadili ji/obdrželi ji za dědictví. A usadili se v ní.</i>

Soudě podle jasně zformulovaných výpovědí se shodnou terminologií vztahující se k fenoménu *země*, s ohledem na dějepravný kontext, kde jsou všechny kmeny usazeny na svých územích, spatřuji v tomto a v následujících verších 21. kapitoly možný vrchol vyprávění o příslibu otců započatý v Genesi. Toto místo je bodem naplnění všech Hospodinových příslibů. V tomto

⁷³ Dva pohledy = dvě deuteronomistické vrstvy (RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 215).

⁷⁴ Zabírá celou zemi // Joz. 10,40.42; 11,16.22.23; 21,43.

⁷⁵ Srov. pozdější chaos v Sd.

momentě se naplnil cíl cesty Abrahama a jeho potomstva. Vše ostatní, co následuje, je líčení postupného ztrácení toho, co bylo získáno zde.

„A dal jim Hospodin odpočínání ze všech stran, zcela tak, jak přísahal jejich otcům. A nepovstal muž proti nim ze všech jejich nepřátel, všechny jejich nepřátele vydal Hospodin do jejich rukou. Nepadlo /žádné/ slovo ze všech těch dobrých slov,⁷⁶ které promluvil Hospodin k domu izraelskému, všechna se naplnila.“ (21,44n VP)

Jozuova testamentální řeč (kap. 23 a 24) teologicky shrnuje Hospodinovu záchrannou akci, vázanost na otce, na smlouvu (24,2–13), na svobodný dar země (24,13). Vytváří tak spolu s 1. kapitolou teologický rámec knihy, když vyzývá k zachovávání (שמר) a činění (עשה) Mojžíšova zákona (בספר תורת משה), k milování Hospodina a k zavrnutí modlářství. Když neustále opakuje, že zemi, kterou dostali, si nijak sami nezasloužili a ani nevybojovali. Ale že za ně bojoval Hospodin (ישראל), kterému mají jedinému sloužit a jeho se bát. Nemají se nechat zlákat božstvy těch, kteří sídlili v zemi před nimi.

Právě s pokušením model úzce souvisí téma druhého vylíčení situace – v zemi jsou stále ještě nějakí původní obyvatelé, tedy ti, kteří nebyli bezesbytku vyhlazeni a stali se Izraeli pokušením. Proto zákazy smíšených sňatků (23,7.12) pod hrozbou, že pak už Hospodin za ně nebude bojovat, a tak zbylé pronárody už dovyhnány nebudou (23,13). Nebude-li dodržována smlouva, tak v duchu paralel požehnání a zlořečení bude na lidu vykonáno zlo stejně tak, jako bylo naplněno veškeré dobro (23,15) – lidu hrozí vyhlazení ze země. Ovšem budou-li na zákon dbát, zemi obsadí. Lid slibuje službu a poslušnost svému Bohu, což je také stvrzeno další smlouvou (24,24.25).

Věrnost a služba Hospodinu přetrvávala za Jozuova života a ještě chvíli po jeho smrti, dokud žili starší (זקנים), kteří pamatovali mnohé události (Joz 24,31).

3.2.1.2 Soudců

Jak vypadal život v zemi po smrti starších, ukazuje kniha Soudců. Jde o období, kdy je již Izrael delší dobu usazen. Období bez výrazného vůdce. Mnoha opakujícími se frázemi o neschopnosti vyhnat Kenaance („nebyli s to si podrobit“) vzniká dojem chaosu. Nabízí se poněkud odlišný obraz než v předchozí knize, ve které byl mnohem idyličtější a optimističtější. Nezdá se, že by se dodržovala příkázání, co vše se má činit „až vejdou do země...“. Opakováním se upozorňuje na to, že neudělali to, co měli. Nevyhnané obyvatelstvo se jim vskutku stalo osidlem (Joz 23,13). Neustálé ohrožování

76 // 23,14.

hranic ze strany sousedů přináší nejistotu. Země a lid v ní jsou v ohrožení a spolu s nimi i víra v Hospodina. Začátek 2. kapitoly coby teologická vsuvka jazykově spřízněná s P vysvětluje, proč musí lid neustále bojovat s pronárodý. Postava Božího posla⁷⁷ (מלאך) upomíná 2,1 (VP):

וַיֹּאמֶר אֵלֶיךָ אֲתָכֶם מִמִּצְרַיִם	<i>I řekl: „Vyvedl jsem vás z Egypta</i>
וַאֲבִיא אֲתָכֶם אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבֹתֵיכֶם	<i>a uvedl jsem vás do země, kterou jsem přísahal vašim otcům.</i>
וַאֲמַר לְאֶפְרַיִם בְּרִיתִי אֲתָכֶם לְעוֹלָם	<i>Řekl jsem: Na věky s vámi svoji smlouvu nezruším.“</i>

Smlouva s Hospodinem je navždy platná, lid ji má ctít a neuzavírat jiné smlouvy (Ex 23,32). Oni neuposlechli, a proto zůstalo obyvatelstvo nevypuzeno. Lid reaguje na andělova slova pláčem, stihla ho lítost... Obdobný příběh s prorokem, který připomíná podobné je v Sd 6,7–13.

Od té chvíle se neustále střídá koloběh nářků lidu k Hospodinu, který jej vyslyší a pošle mu na nějaký čas vůdce, který ho osvobodí a dá mu zažít chvíle pokoje a tolik vytouženého odpočinku. O pokoj v zemi se musí neustále zápasit. Pronárodý se stávají zkouškou, zda lid bude či nebude chodit po Hospodinově cestě (2,22.23) – tím se vysvětluje, proč Hospodin dopustil, že v zemi zůstaly pronárodý svádějící Izraele. Čas soudců tak získává charakter pedagogického období pro novou generaci po Jozuovi, která čas mocného vítězství Hospodinova nepoznala (3,2). Potřebují znovu připomenout, že to byl Hospodin, který dal původně jejich zemi jim (6,9). Období, které je odkázané na chvilkový pokoj. Pokoj, který udílí Hospodin skrze své soudce, osvoboditele. Ale jak docílit trvalého pokoje? Bylo by řešením mít svého krále jako okolní národý?

Období soudců bývá některými považováno za počátek postupné dekadence života lidu v získané zemi. Tato dekadence se postupně rozšiřuje právě v době královské a vrcholí schizmatem mezi severními a jižními kmeny země po smrti Šalomounově.⁷⁸

I Gedeon (8,22.23) a Jótamova bajka (9,8–15) hovoří jasně proti království. Gedeon argumentuje jedinou vládou Hospodinovou a bajka poukazuje na neúčinnost krále. Žádný hodnotný strom – hodnotný člověk – se králem stát nechce. Funkce se rád ujme trnitý keř, který se k ničemu

⁷⁷ Srov. posla v Ex 32,34 a 33,2 (P).

⁷⁸ Tak např. MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 32.

užitečnějšímu nehodí.⁷⁹

Avšak zdá se, že hlavní „dějová“ linie Sd jasně směřuje ke králi, jakožto nevyhnutelnému řešení situace v zemi. Současný chaos v ní, tak jak je prezentován, nutně krále potřebuje. Protože, když „Izrael neměl v těch dnech krále, dělal si každý, co uznal za správné“ (17,6; 18,1; 19,1; 21,25).

3.2.1.3 Knihy Samuelovy a Královské

Problém bezvládní je řešen v následujících knihách, v knihách Samueleových a Královských. Návaznost na knihu Soudců je zřejmá. Hospodin povolává dalšího ze soudců – Samuela, který vedle soudcovského úřadu vystupuje navíc jako prorok ustavující nejen prvního, ale hned i druhého krále Izraele. Přes Samuelova varovná slova (1S 8), království přece jen vzniklo. Pohled na něj je převážně pozitivní.⁸⁰ Pomazání Saula za krále je představováno jako Hospodinova odpověď na úpění lidu. Právě kající modlitby a výzvy, aby se lid obrátil k Hospodinu, doprovázené odstraněním model tvoří kontinuitu v celém deuteronomisticko-dějepravném díle. Saul, první král, je ohlašován jako vysvoboditel lidu. Je poslán proto, že Hospodin shlédl na svůj lid. Hospodin dal lidu krále, ale opět pod podmínkou dodržování Zákona (1S 12,13nn). Pomazání krále je zásahem samotného Hospodina, který se slitoval. 1S 9,16 (VP):

כַּעַת מִחֵר אֲשַׁלַּח אֵלֶיךָ אִישׁ מֵאֶרֶץ בִּנְיָמִן	Zítřa v tento čas pošlu k tobě muže z benjamínské země.
וּמִשְׁחַחְתּוֹ לְגִנְיֹד עַל-עַמִּי יִשְׂרָאֵל	A pomazeš ho za vládce nad mým izraelským lidem.
וְהוֹשִׁיעַ אֶת-עַמִּי מִיַּד פְּלִשְׁתִּימִים	I vysvobodí můj lid z ruky Pelištějců.
כִּי רָאִיתִי אֶת-עַמִּי כִּי בָּאָה צָעֲקָתוֹ אֵלַי	Neboť pohlédl jsem na svůj lid, protože pronikl /došel/ ke mně jeho pláč.

Další vyprávění se týkají celé Izraelské země (אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל),⁸¹ darované Hospodinem, tvořené z územních celků jednotlivých kmenů. Země je již přijata jako Hospodinovo dědictví (1Kr 8,36). Jsme svědky neustálého Božího slitovávání (1S 7,9; 11,13; 14,23; 2S 21,14; 24,25; 1Kr 8,36nn//2Pa 6,27nn; 1K 9,3 aj.) a pokračujících bojů Hospodinových (1S 17,46.47) s okolním

79 BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem*. Jozue, Soudců, Rút, S. 161.

80 Až na pár výjimek např. 1S 8; 1S 12, které mají pocházet snad z opozičních stran již tehdejší doby (BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem*. Jozue, Soudců, Rút, S. 220).

81 1S 13,19.

obyvatelstvem. Pozůstatky nevyhubeného původního obyvatelstva jsou za nejslavnější éry země podrobeny otrockým pracím (1Kr 9,20.21). Ostatní lid je podroben svému králi, který se ne vždy chová tak, jak by měl. A právě svévole králů, jejich nedodržování Zákona, se stanou příčinou ztroskotání království (Oz 10,3; 13,10; Mi 4,9 aj.). Kontinuita a existence krále je přece založena na dodržování (מצוה) nařízení, (הקד) příkázání a (משפט) práv (1Kr 2,3.4). Boží trest se nevyhýbá ani Davidovi, králi, který je vrcholnou postavou děje, králi, který získal vyvolené město (1Kr 8,48) Jeruzalém a se kterým jsou poměřováni všichni ostatní. Právě kvůli němu a kvůli Jeruzalému (1Kr 11,32) je Hospodin ochoten zachovávat svůj lid a ustanovovat panovníky. Město je středem celé země. Od této chvíle mnohdy reprezentuje celou zemi. Z hlediska rozmachu království zažívá země svůj vrchol za Šalomounovy vlády. Dostavba chrámu v jeho režii je vzpomínkou ožívající právě v historických knihách. „Historie“ chrámu má své počátky již v době putování do země. Stan na poušti reprezentoval prostor, ve kterém žije Bůh v blízkém vztahu se svým lidem. Už jeho výstavba nese podobné narativní prvky jako příběh stvoření.⁸² Příběhem dostavby prvního chrámu končí definitivně období putování a začíná tradice kultu centralizovaného. Tradice zvyrazňující svatost chrámu a města, která posvěcuje celou zemi. Není divu, že tato významná událost podtrhuje postavu moudrého krále Šalomouna. Ale ani Šalomounovi, uznávanému a modlicímu se králi, se nevyhýbá jeden z největších hříchů, kterých se mohl dopustit – přijímání cizích žen za manželky a přilnutí k jejich pohanství (1Kr 11,1.3). Po něm se země vrací zpět k chaosu a úpadku. Opět z perspektivy exilu sledujeme zoufalé pokusy o vládu nad Hospodinovou zemí a smutná hodnocení jednotlivých králů, na kterých se naplnila všechna předchozí varování („A přijde den, kdy budete úpět kvůli svému králi, kterého jste si vyvolili, ale Hospodin vám onoho dne neodpoví.“ 1S 8,18 ČEP). Lid opouští Hospodina a přichází o svoji zemi v souladu se všemi požehnáními i zlořečeními (např. 1Kr 9,4nn). Období vlády jednotlivých králů jsou teologicky zhodnocena podle měřítko dodržování či nedodržování Hospodinova Zákona. Jako největší z ohavností je hodnoceno modlářské smilstvo (1Kr 14,24), jehož vábení země podlehla. Osobní rozkoly a nemoudré vládnutí přispěly k rozdělení země na severní a jižní část. Hřích Izraele narůstal a pád Severního království s deportací byly trestem pro lid i jeho krále za nevěru (2Kr 17,7nn). Jižní království se díky Chizkijášovi, který „činil, co je správné v Hospodinových očích“ (2Kr 18,3), a reformátorovi Jóšijášovi (2Kr 23), který vymýtil z Judské země všechny modly a bůžky, udrželo o nějakou dobu déle. Přesto ani jejich další králové nechodili po

82 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 22.

Hospodinových cestách a tak se ani Jihu vpád cizích vojsk a následná deportace do Babylóna nevyhnula.

Hospodin byl ke svému lidu trpělivý. Ze země je nevyhnal hned, přestože měl mnoho důvodů tak učinit. Věrný svému lidu, který si vyvolil, věrný své přísaze otcům, věrný Davidovi a svému městu, se smilovával a očekával na konání dalších králů. I přes nalezení Zákona na Jóšijášově dvoře, kterým byl Zákon znovu připomenut, přišlo odpadnutí od Hospodina a ztráta země. Ztráta, která poznamenala všechno ostatní. Událost, která donutila lid opět se zamyslet nad sebou samým a nad Hospodinem. Upomenout se na slib daný Abrahamovi: „Tuto zemi dám tvému potomstvu“ a přemýšlet, proč už tuto zemi nemají. Formulace toho, co si teď mají počít, se vrací napříč celým kánonem. Volá se k rozpomenutí na Hospodina a na jeho smlouvu. Srdce se má obrátit k jedinému Bohu, který je vyvedl z Egypta do země, kterou zaslíbil dát. Obrátili se lid v cizí zemi zpět (שוב) k Hospodinu a bude-li prosit o smilování, smiluje se nad ním Hospodin a dojde slitování i u svých zajatců. Neboť jsou přece jeho lidem a dědictvím (Šalomounova modlitba⁸³ v 1Kr 8,46nn.).

3.2.2 Zadní proroci

Již prvním pohledem do části „Zadních“ proroků si lze všimnout, že s výrazem ארץ je zacházeno trochu odlišněji, než v předchozích látkách. Dříve jsme měli před očima hlavně příběhy lidu a jeho země. Země byla součástí vyprávění. Zpočátku byla objektem tužby, později se stávala stále aktivnější. Hrála svoji vlastní roli. Její charakteristika se rozrůstala postupně na pozadí ostatních událostí. Její nejzásadnější rysy pak byly vybarveny v teologicky formulovaných a častěji se opakujících tezích, které přetrvávají i nadále. Nyní, v Zadních prorocích, ve kterých je výpravná dějová linie zasunuta více do pozadí, vynořuje se země opět jakožto předmět. Stává se obětí. Snad nejvíce negativních výpovědí o ni nalezneme právě zde. Hovoří se o ní, vzpomíná a pláče. Popisuje se její utrpení, truchlení (např. Jr 12,4) a zkáza. Nejen proroci, ale i Hospodin sám nařiká nad tou zpusťšenou (שמה)⁸⁴ zemí (Jr 12,11 VP):

<p>שְׁמָהּ לְשִׁמְמָהּ אֲבָלָה עָלַי שְׁמָהּ</p>	<p>Učinili ji <i>zpusťšenou</i>, je neutěšená/smutná přede mnou, <i>zpusťšená</i>.</p>
<p>נִשְׁמָה כָּל־הָאָרֶץ כִּי אֵין אִישׁ שָׁם עַל־לֵב</p>	<p><i>Zpusťšená je celá země</i>, neboť není tam muž /který by si to bral/ k srdci.</p>

83 S dubletou v 2Pa 5,2 – 7,10.

84 Kořen označující něco, co je liduprázdné, zpusťšené, zpusťlé (PÍPAL, *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, S. 179).

Stále je tou zemí judskou, zemí Jákobovou s Jeruzalémem... Terminologie zůstává, zaměření se však posouvá ještě víc směrem k Jeruzalému (zejm. Ag, Za, Mal). Ten posvěcuje אדמת ישראל (půdu Izraele) na jedinečnou zemi – ארץ. „Posvěcení vychází z místa nejsvětějšího, jeruzalémského chrámu (...). S pojmem *svatá země*⁸⁵ je tedy nerozlučně spjata ústřední postavení Jeruzaléma – *svatého města*.“⁸⁶ Specificky prorocký jazyk, zejména pak v pasážích blízkých apokalyptické literatuře, navrácí pojmu země větší univerzalitu. Příslib obnovy země ztrácí na svém geografickém důrazu. Týká se celé země. Staré stvoření má být obnoveno v novém.⁸⁷ Proto ta častá nejednoznačnost v prorockých výpovědích mezi myšlenkou planety a Země zaslíbené. Kdy v prorockých vizích budoucnosti překračuje geografický smysl do smyslu symbolického. Vyhlíží se den, ve kterém budou všechny národy vzývat Hospodina v jeho svatém Jeruzalémě, všichni se budou ubírat tím směrem (např. Jr 3,17) a poznají, že on je Hospodin, Stvořitel a Pán vší země (Ez 38,23). Hospodin bude posvěcen před očima pronárodů (Ez 21,41). Před tím ale musí země i lid projít zubožením, půda nevydat hojnou úrodu, lid musí živořit (Iz 7,21). Země je obrazně líčena jako neúrodná, pustá, zarostlá bodláčím (Iz 7,24). Všude kolem jen samá temnota (Iz 8,22).

Vedle tohoto posunu směřujícího k celosvětovému poznání Hospodina je zároveň zachována i kontinuita s předchozími Hospodinovými skutky a zaslíbeními, které jsou připomínány (Jr 2,6; 7,22; 11,4; 32,21; Ez 20,9; Am 2,10; Mi 6,4 aj.). Země je stále vnímána jako dědictví (נחל) otcům (Jr 3,18) darované na věky věků (למני-עולם ועד-עולם) – Jr 7,7, jako země oplývající mlékem a medem, která je svázána s Hospodinovou přísahou (שבוע) – Jr 11,5; 32,22. Tato přísaha se jazykově navrácí ve své kultické formě (נשא ידי)⁸⁸ zejména u Ezechiele (Ez 20,15.28 negativně a 20,6 pozitivně). Země získává nový přívlastek – „je chloubou, okázalostí“. Zemí, kterou před tím sám Hospodin vyhlédl, prozkoumal – תור. Ez 20,6 (VP):

ביום ההוא נשאתי ידִי לָהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶל-אֶרֶץ אֲשֶׁר-תִּרְתִּי לָהֶם	<i>V ten den jsem k nim pozvedl svoji ruku /přísahal jim/, že je vyvedu ze země egyptské do země, kterou jsem pro ně vyhlédl/prozkoumal,</i>
זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ זַבִּי הִיא לְכָל-הָאֲרָצוֹת	<i>/do země/ oplývající mlékem a medem, která /je/ chloubou všem zemím.</i>

85 אדמת הקדש (jediné místo v Za 2,16).

86 SCHNEIDER, J., *Čím je židům a křesťanům „Svatá Země“?* S. 125.

87 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. xi.

88 „Pozvednout ruku svoji“. Srov. Ex 6,8 (P), ale i Neh 9,15.

Z toho, jak jsou následující události představovány, má být patrné, že vše má svůj důvod. Původním plánem bylo společenství lidu s Hospodinem v darované líbezné zemi (ארץ חמדה) – Jr 3,19. Země byla hojná, k životu nabízela dostatek všeho potřebného. A možná právě to se stalo jedním ze svodů lidu. Čím lépe se lidu v zemi vedlo, tím více investoval do modloslužby, kterou se nechal zlákat.⁸⁹ Krása a bohatství kenaanské země ho svedly a odvrátil se od Hospodina. Ten se přesto dlouho trpělivě slitovával, připomínal se lidu („*Vzchop se! Vzpamatuj!*“ Sf 2,1), volal jej k návratu (Jr 3,1 – שוב אלי „*navrat se ke mně*“; tak i Jr 6,8⁹⁰; Oz 14,2 aj.), a k nápravě („*Napravte své cesty a své skutky a nechám vás přebývat na tomto místě.*“ Jr 7,3 ČEP). Varoval už jejich otce, přesto neposlouchali (Jr 11,7). Připomínal lidu vzácnost darované země, kterou si oni sami znečišťují (Jr 7,7). Slova soudu zaznívala dokonce v předstihu, tedy v době zdánlivého pokoje a blahobytu (Oz). Avšak marně.

Ohlasy soudu a trestu se skrze lid dotýkají země. Popisy Božího hněvu počítají s úplnou přeměnou stvořeného pořádku v chaos. Hněv přesahuje hranice země, ale přesto je s ní úzce spojen skrze její lid. Přišel-li hřích do země skrze lid, který měl být požehnáním všem národům, vedlo to k celokosmickému efektu.⁹¹ Lidský hřích a násilí s ním spjaté ovlivňuje stav celého stvoření (Oz 5,1–3). Násilí spáchané kdekoli má své dozvuky i jinde.⁹² Hospodin k trestu užívá své stvoření. Vytrestá lid tím, že nechá „jejich cesty padnout na jejich hlavy“ (Ez 22,31).⁹³ Hospodin zamýšlel s lidem dobré. V často užívané metafoře dobrého manžela (Oz 2,19nn; 3,1n; Jl 2,1; Iz 54,5nn; Jr 31,32; Ez 16,8) a nevěrné ženy je on tím, kdo se o svoji lehkovážnou ženu stará a neustále se k ní sklání. Ona mu však odplácí stálou nevěrou. Poskvřňuje zemi, zohavuje dědictví (Jr 2,7; 3,2), „*cizoložili s kamenem i dřevem*“ (Jr 3,9 ČEP). Uzavírá smlouvy s jinými (Oz 10,4). Ze země se stává místo modloslužby, pověr a magie (Iz 8,19nn). Jákobův dům se naplnil pohanstvím. To v jeho zemi (ארצו) se rozmohly ohavnosti. A nejen to, zaplnila se země

89 BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem*, Dvanáct proroků, S. 52.

90 Jeremjášovo volání k návratu je tak naléhavé, že je ústředním prvkem jeho jazyka (RENTORFF, *Canonical Hebrew Bible*, S. 230), 12 „formulí návratu“ z celkových 26 výskytů ve SZ se najde právě zde. (KAISER, *The Promised Land: A Biblical-Historical view*, S. 309).

91 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 53.

92 Fretheim poukazuje na konkrétnost vztahu Boha s člověkem, když totiž tento vztah vyvýšil (Gn 1,28) a tím sám sebe omezil k používání moci. Jeho vlastní sebelimitace je nutná ke skutečně svobodnému vztahu. FRETHERIM, T. E., *I was only a little angry: Divine Violence in the Prophets*, S. 368–371.

93 Skutek – následek – soud. FRETHERIM, T. E., *I was only a little angry: Divine Violence in the Prophets*, S. 371.

násilím (Ez 8,17), smilstvem (Oz 1,2), ubožáci byli utlačováni (Ez 22,29). Nepravost zasahuje do všech oblastí lidského života. Proviňují se vůči bližnímu i vůči Bohu. Z tak krásné země se má stát země zpustošená (שממה), země plná cizáků (Iz 1,7; Ez 12,19) vzbuzující posměch a úděs (Jr 18,16). Přitom by vše mohlo být jinak, kdyby se lid obrátil zpět k Hospodinu. Země by opět byla úrodnou (Iz 1,19; Jr 40,12; 42,10), lid by byl početným (Jr 3,16 רבה a פרה//Gn 1,28) a Hospodin by mu žehnal. Hospodinova trpělivost už je ale u konce. Sestupuje (ירד – Mi 1,3), aby vedl soudní při s obyvateli země (Oz 4,1) a vynesl rozsudek (Sf 3,8). Jeho hněv propukl naplno (Ez 7,1–27).

Hospodinův trest je veden skrze cizí národy, které potupí lid (Iz 7,18nn) a zpustoší zemi. Nejprve Izrael („*Nebudou sídlit v Hospodinově zemi – ארץ יהודה. Efrajim se vrátí do Egypta, v Asýrii budou jíst poskvrněné věci.*“ ČEP) a potom i Judu („*Celé Judsko vydám do rukou babylónskému králi. On je přestěhuje do Babylóna a pobije mečem.*“ Jr 20,4). Důležité je, že tu jde o Hospodinův soud. Veškeré dění na zemi je pod jeho správou. Vpád cizích vojsk, pád Jeruzaléma není způsoben Hospodinovou slabostí.⁹⁴ Není to „prohra“ Boha Izraele, jak se mohlo okolí domnívat. Naopak, nic se neděje bez důvodu. Soud není totálním zničením, přestože hrozí, že země bude pustá a prázdná (Jr 4,23 // תהו ובהו – prvotní chaos před stvořením – Gn 1,2). Veškeré prostředky, které jsou k tomu použity jsou voleny Bohem. A tak i pronárody jsou vykonavateli trestu z Boží vůle (Iz 36,10; Ez 21,32; Am 6,14). Ničivý vpád Nabúkadnesara je vpádem služebníka Hospodinova (עבד) – Jr 25,9, stejně jako pozdější záchranná činnost Kýrova (Iz 44,28). Povolání Kýra – služebníka – je výrazem soudu i spásy zároveň. Bůh využívá násilí, aby zachránil Izrael před důsledky hříchu jiných lidí, ale i před následky hříchů jejich vlastních.⁹⁵ Což neznamená, že i na ně také za určitý čas nedojde. Ani oni neujdou svému trestu (Jr 25,15nn; 50,34; 51,7; Ez 28,24–29,16; 30,1–26; Jl 4,1nn; Abd 1,1–18; Za 1,15; 2,3.4 aj.). Stěžejním textem tohoto pohledu je Zacharjáš 1,7–17. Zde jsou odsouzeny národy, které to přehnalý, užily nepatřičné síly proti Izraeli. Bůh se nehněval zase až tak moc! Bůh vše prožívá. Jeho hněv je důkazem partnerství a je opakem lhostejnosti. Bůh je seriózním partnerem. A tak je jeho hněv odpovědí a ne božským atributem. Kdyby zde nebylo hříchu, nebylo by ani Božího hněvu. Vedle hněvu je nutné zmínit i Boží slzy a lítost. Boží soud není vykonáván s radostí, ale s bolestí.⁹⁶

Neustálý koloběh příslibu, pádu, trestu a milosti. Jako by se žádná z generací nepoučila a pak se jen s hrůzou ptala, proč byl na ně uvalen takový

94 RÖMER, T., *Skrytý Bůh*, S. 21–22.

95 FRETHEIM, T. E., *I was only a little angry: Divine Violence in the Prophets*, S. 372.

96 FRETHEIM, T. E., *I was only a little angry: Divine Violence in the Prophets*, S. 372.

trest? Dostane se jim přímé odpovědi zcela v deuteronomistickém stylu – Jr 5,19⁹⁷ (VP):

וְהָיָה כִּי תֹאמְרוּ	<i>A stane se, že se zeptáte:</i>
תֹּאמְרוּ תַּחַת מָה עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לָנוּ אֶת-כָּל-אֵלֵהּ	<i>„Proč nám učinil Hospodin, náš Bůh, to všechno?“</i>
וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כַּאֲשֶׁר עֲזַבְתֶּם אוֹתִי וַתַּעַבְדוּ אֱלֹהֵי נָכַר בְּאֶרְצְכֶם	<i>I řekneš jim: „Tak jako jste opustili mě a sloužili jste bohům cizím ve své zemi,</i>
כֵּן תַּעַבְדוּ זָרִים בְּאֶרֶץ לֹא לָכֶם	<i>tak budete sloužit cizákům v zemi, /která není/ vaše.“</i>

Služba cizím bohům se proměňuje ve službu cizím národům, které si lid podmanily (Jr 16,13). Utrpení Izraele se má stát výstrahou okolním národům (Ez 5,14n). Osud původních obyvatel Zaslíbené země, před kterým byl Izrael varován, potkává i vyvolený lid. Stejně jako před tím vyvrhla země je (Lv 18,25), protože už nemohla unést jejich smilstvo, tak volá i nyní po soudu nad novým obyvatelstvem (Ez 7,23). Hospodinu nezbývá nic jiného, než zemi „spálit“ a znovu připravit pro novou setbu a následnou úrodu.⁹⁸

Opuštění země se stává novým mezníkem na cestě Božího lidu. Událostí, na kterou se jen těžko dá zapomenout (Jr 9,28). Je to jedna z dalších cest „ze země do země“ – Jr 16,13a (VP):

וְהִטַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַל הָאָרֶץ הַזֹּאת עַל-הָאָרֶץ	<i>A uvrhnu vás z této země do země,</i>
אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתֶם אֹתָם וְאֲבוֹתֵיכֶם	<i>kterou jste nepoznali vy /ani/ vaši otcové.</i>

Nucený odchod je prezentován jako nejvyšší trest za modloslužbu. Jako Hospodinova odpověď na neposlušnost lidu. Jednoznačné porušení smlouvy. Znečištěna nebyla jen země, ale i Hospodinův chrám v ní (Ez 8,1–18). Je třeba vyhladit modloslužebná místa, strhnout oltáře a potrestat jejich stavaře (Ez 6,1–14; Oz 10,2; Mi 5,9–14). Odchodem ze země ztrácí lid své dědictví. Musí jej „uvolnit“ (Jr 17,4a ČEP „Budeš muset uvolnit své dědictví, které jsem ti dal. Dám tě tvým nepřátelům do otroctví v zemi, kterou neznáš.“).

Po naplnění všech hrozeb se s pláčem a vzpomínkami stává země novým objektem touhy, místem návratu, místem, ve kterém je dodržován Zákon

97 Podobně i Jr 9,11nn; 44,22; Ez 7,27. Srov. např. s Dt 29,24.

98 FRETHEIM, T. E., I was only a little angry: Divine Violence in the Prophets, S. 372.

Hospodinův, kde lze uléhat v bezpečí (Oz 2,20). Přes veškeré hrozby je ponechána naděje věčné smlouvy, pozůstatku lidu, který vše přečká a stane se novým počátkem (Iz 7,22; Ez 11,19; 20,40; 36,26; Oz 2,20; Am 9,12; Mi 2,12.13; Sf 5,6–8; 3,13 aj.). V časech, kdy se vše schyluje k plánovanému soudu, je stále tato naděje přítomná. Příkladem může být Jeremjášova koupě pole přesně v době před ztrátou země – Jr 32,8. Jeho koupené vlastnictví vzhlíží k budoucímu návratu zpět. Stává se předjímku znovuzískané země – Jr 32,15.43.44. Podobně jako Abrahamovo pole koupené v zemi, která ještě nebyla jeho (Gn 23,4nn). Předjímka opětovného dělení země. Budoucí obnovení hranic – Ez 47,15n ukončuje celek „Velkých“ proroků. Obnovení, které zas učiní zemi hmatatelnou a skutečnou, když opět

„jeden jako druhý obdržíte do dědictví zemi, o níž jsem zvedl ruku k přísaze, že ji dám vašim otcům.“ (Ez 47,14, ČEP).

O tom, že je to jedině Hospodin, který si z milosti vybírá svůj pozůstatek, který se stane základem další nové generace v zemi, mluví zejména Jeremjáš v podobenství o dvou koších fíků (Jr 24,1–10). Dobrými fíky jsou, k podivu některých, právě zajatci, kteří se v zajetí obrátili k Hospodinu. Oni se navrátí a stanou se novým lidem s novým srdcem. Naopak ti, kteří v zemi zůstali a domnívali se, že jsou spravedlivými, chtěli si pro sebe přivlastnit zemi (srov. Ez 11,15; 33,24; 33,25) a k Hospodinu se neobrátili, jsou těmi špatnými fíky zasluhujícími soud.

Rovněž i ti, kteří podlehlí lákavému útěku do zdánlivě bezpečnějšího Egypta (Jr 42,14). Z těchto egyptských utečenců se zase navrátí „ze země do země“ jen malá hrstka (Jr 44,14.28).

Zpustošení země není navždy (Iz 8,23; 62,4). Ze zpustošené (שממה) se stane zase „oblíbená“, Hospodin se k ní přizná jako ženich k nevěstě (Iz 62,4). Pastýřskou rukou lid vyvede (יצא), přivede zpět (בוא) a shromáždí (קבץ) (Iz 40,11; Ez 34,13; 38,8), aby znovu obsadili zemi (Abd 1,19–21). Očekává se jásavý návrat do Jeruzaléma (Iz 26,1nn) a naplnění Hospodinova slibu Abrahamovi o rozmnožení potomstva a o rozšíření hranic země (Iz 26,15).

Navrací se počáteční terminologie spjatá s darem země (ירש, נחל). Nepřátelé, národy, které se staly vykonavateli Hospodinova trestu, budou potrestáni (Iz 33,1nn) a země bude mít nového krále (Iz 33,17), který bude uplatňovat právo a spravedlnost (משפט, צדקה) – Jr 23,5. Budou mít dobrého pastýře (Ez 34,23). Hospodinův služebník (עבד) se stane tím, kdo pozvedne zemi, a tím vrátí dědictví. Hospodinova smlouva (ברית) bude obnovena⁹⁹ (Jr

⁹⁹ Tato Nová smlouva naváže na smlouvu původní – na smlouvu s otcí, kvůli kterým přišel lid o Jeruzalém, o zemi. Nová smlouva bude uzavřena se znovuvytvořeným exilovým společenstvím. Odlišuje se od předešlých obnovovaných smluv (Dt 5,2-3; 28,26; Joz 23;

24,7; 31,31–34; 32,39n; Ez 34,25; 36,24–28; 11,19n), ne však zásluhou a hodností lidu, ale jedině Boží milostí, která jim dá nové srdce (Ez 11,19 X Ez 2,4). Země se opět pozvedne a dědičné podíly opět připadnou Izraeli (Iz 49,8c VP):

וְאֶתְנֶנְךָ לְבְרִית עִם	<i>A dám tě za smlouvu lidu,</i>
לְהִקִּים אֶרֶץ לְהַנְחִיל נַחֲלוֹת שְׂמֹנוֹת	<i>abyz pozvedl zemi, abyz předal zpustošená dědictví.</i>

A tak po určité době, která je známá jen Hospodinu, po době trestu a soudu (Jr 16,18), přijde tato doba slitování. Smyslem soudu je náprava porušenosti. Boží soud vnáší nový pořádek. Umožňuje návrat k Hospodinu. Pobyt v cizí zemi je očistou od hříchů (Oz 2,16n; Mi 7,19.20). Ve výhledu je však další cesta zpátky (Jr 24,6 „A přivedu je zpět do této země“ וְהִשְׁבַּתִּים עַל-הָאָרֶץ הַזֹּאת // Jr 30,3; Ez 11,17). Je to cesta podobná té egyptské. Cesta z otroctví do svobody, která přesáhne původní hranice (Jr 31,8).¹⁰⁰ Jr 12,15 (VP):

וְהָיָה אַחֲרַי נִתְּשִׁי אוֹתָם אֲשׁוּב וְרַחֲמָתִים	<i>I stane se, potom co je vyvrátím, /že/ se navrátím a slituji se nad nimi,</i>
וְהִשְׁבַּתִּים אִישׁ לְנַחֲלוֹתוֹ וְאִישׁ לְאֶרְצוֹ	<i>a přivedu nazpět každého do jeho dědictví a každého do jeho země.</i>

Protože Hospodin si své město vyryl do dlaní a nezapomíná na něj. Lid se navrátí opět do své země (Iz 49,19). Do dědictví, do vlastnictví, získá zemi zpátky ten, kdo se „schoulí“ (חָסָה)¹⁰¹ k Hospodinu (Iz 57,13c VP):

וְהַחֹסֶה בִּי	<i>Kdo se schyluje ke mně,</i>
יִנְחַל-אֶרֶץ	<i>získá zemi za dědictví.</i>
וַיִּרְשׁ הַר-קָדְשִׁי	<i>A obdrží moji svatou horu.</i>

2Kr 23). Její novost spočívá v novém vztahu mezi lidem a Bohem. (PACNER, S., Nová smlouva: Jr 31,31–34, S. 31.60). Období vyhnání do exilu je vlastně časem, kdy byla první smlouva „vypovězena“. (VLKOVÁ, G., I., Nové srdce a nový duch, S. 96).

100 „Hle, přivedu je ze země severní, shromáždím je z nejdlehlějších koutů země. Bude mezi nimi slepý a kulhavý, těhotná, i ta, jež právě porodila. Vráti se sem veliké shromáždění.“ (ČEP) – společenství má být rozšířeno i o ty, kteří k němu původně neměli přístup (Lv 21,18).

101 Choulit se, schoulit se, mít útlek, přitulit se, zabezpečovat (PÍPAL, Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu, S. 58).

V této nově získané *zemi* (ארצך = tvá země Iz 60,18) bude vládnout Hospodin. Lid získá zpět Jákobovo dědictví (Iz 58,14), a to navěky (Iz 60,21). Bude novým lidem v zemi (Iz 60,21a VP):

A tvůj lid, všichni spravedliví, navždy obdrží zemi. וְעַמְּךָ כֻּלָּם צְדִיקִים לְעוֹלָם יִרְשׁוּ אֶרֶץ

Mezi ostatními pronárody bude Izrael jako prvorozený syn,¹⁰² odměnou za všechna pohanění mu bude věčná radost ve vlastní zemi a dvojí dědictví (Iz 61,7). Tato nová *země* bude pod Hospodinovou vládou. Soužení bude zapomenuto (Iz 65,16). Obnova judské země bude dalším Božím zázrakem. Pro člověka nepředstavitelným činem, dokonce i okolní pronárody se budou radovat nad tou novou zemí (Iz 66,8nn; Mi 4,1.2) a uctívat Hospodina (Za 2,15; 8,20–23; Mal 1,11).

Proroci poznali a hlásali konec jedné dlouhé etapy lidu, která byla poznamenána věrností Hospodinovou a nevěrností lidu už od samého počátku cesty do země. Nevěrností, která se se získáním země ještě víc rozhojnila. A tak s přemnožením hříchu povolal Hospodin tyto proroky, aby volali k odpovědnosti obyvatele země, aby prorokovali proti sociálnímu nátlaku, proti nehodným prorokům, zkaženým kněžím a nepravému kultu.

Myslím, že jako dobrá ilustrace propojení jednotlivých etap cesty Božího lidu by mohly posloužit tři verše formulované kněžským jazykem (P). Formulace z Ez 20,28a, která je vlastně přesným naplněním zaslíbení z Ex 6,8a. V ten moment, kdy byla naplněna přísaha, byla ukončena jedna část. Ve chvíli, kdy ji prorok připomíná, tváří v tvář zpustošené a zkažené zemi, se končí druhá etapa. Etapa nakládání se svěřenou zemí. Díky Hospodinu nestala se etapou poslední, ale etapou, která má být poučením pro lid a pro okolní pronárody. S odkazem na prvotní přísahu otevírá se v prorokově řeči výhled k nové cestě „ze země do země“. Nové putování, cesta, na kterou je potřeba opět s vírou a poslušností vyjít – Ez 20,42 – nový začátek (VP):

102 Tzn. užívá bohatství všech a honosí se jejich slávou, získává dvojnásobný podíl v zemi. Má také zvláštní odpovědnost za všechno člověčenstvo. BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem*. 11 – Izajáš, S. 385.

Ex 6,8 – slib	Ez 20,28 – naplnění	Ez 20,42 – nový slib
		וידעתם כי אני יהוה <i>I poznáte, že já /jsem/ Hospodin,</i>
והבאתי אתכם אל-הארץ <i>Dovedu vás do země,</i>	ואביאם אל-הארץ <i>A dovedl jsem je do země,</i>	בהביאי אתכם אל-אדמת ישראל <i>když vás dovedu do země izraelské,</i> אל-הארץ <i>do země,</i>
אשר נשאתי את-ידי <i>o které jsem přísahal,*</i>	אשר נשאתי את-ידי <i>o které jsem přísahal,*</i>	אשר נשאתי את-ידי <i>o které jsem přísahal,*</i>
לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב <i>že ji dám Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi.</i>	לתת אותה להם <i>že jim ji dám.</i>	לתת אותה לאבותיכם <i>že ji dám vašim otcům.</i>

* dosl. *pozvedl ruku svoji*

Skutečný návrat do *země* se začal až zázračně – zásahem zvenčí, zásahem Kýrovy výzvy k návratu z babylónského zajetí. Zprávy o tom, jak se lid chopil přeměny své navracené domoviny, nejsou tak rozsáhlé a jasné. Důležité však je, že začátky byly velmi skromné a zřejmě i zdlouhavé. Ze zpráv Agea a Zacharjáše se dozvídáme o jakési laxnosti lidu způsobené nelehkými podmínkami v zemi. Země příliš nerodí, je hlad a chudoba (Ag 1,11). Položené základy nového Hospodinova chrámu zejí ladem. Ve stavbě se nepokračuje. Situace stagnuje a náladě lidu to neprospívá. Do této atmosféry přináší Ageus novou výzvu, výzvu k zamyšlení – Ag 1,5 (VP):

ועתה כה אומר יהוה צבאות <i>Tak nyní praví Hospodin zástupů:</i>	
שימו לבבכם על-דרכיכם <i>„Dejte si pozor na své cesty!“</i>	

*dosl. *Vezměte si k srdcím vašim*¹⁰³

Ageus kritizuje jejich neschopnost zasadit se o dostavbu chrámu. Obecněji řečeno, jejich postoj k Hospodinovým věcem. Dávají přednost jiným, všednějším a soukromým záležitostem (Ag 1,4 „*Je snad čas k tomu, abyste si*

103 Stejná výzva zazní ještě 4x – Ag 1,7.15.18.18. ČEP i BKR překládají více doslovně: *Vezměte si k srdci své cesty! / Přiložte srdce své k cestám svým.* BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem, Dvanáct proroků*, S. 236 překládají volně: „*Zamyslete se nad tím, kam jste dospěli.*“ Podobně i SEvP: „*Povážte, ako sa vám vodi*“.

bydleli v domech vykládaných dřevem, zatímco tento dům je v troskách?“ ČEP). Stále se za něčím pachtí, ale je jim to k ničemu („Pachtíte se za mnoha věcmi a máte z toho málo.“ ČEP). Těžké časy, chudobu a trpký život v zemi považují za hlavní důvod, proč nedostavět chrám. A Ageus to obrací, když jim říká, že právě jejich neochota k Božím věcem způsobuje neúrodu a nehostinnost země. Hospodin, Bůh, má být na prvním místě. Bude-li to tak, o ostatní potřebné věci se on sám následně postará (Ag 2,19). Spolehnutí se na Hospodina a jeho povýšení nade vše je jedna z prvních věcí, kterou se má nový lid naučit. Má se zamyslet nad současným stavem života a přehodnotit své hodnoty.¹⁰⁴ Posbírat odvahu změnit to (Ag 2,4: „*Bud' pevný/silný/vzchop se!*“ – קִיָּם). Má se zamýšlet i nad chybami předchozích generací a pamatovat na hříchy svých otců – k čemuž mnohokrát vyzývá Zacharjáš (1,4.5). Pamatovat, že právě ty hříchy dovedly otce z líbezné (הַרְמֵן)¹⁰⁵ země až do zajetí (Za 7,8–14) a že oni se takto chovat nemají (Za 8,14n). Proměna země má začít v lidech samých. Vnitřní přeměnou, změnou života, úctou k Hospodinu, přijetím bližního (Za 7,9.10; 8,16.17). Skromný chrám vystavěný za nelehkých podmínek, ale s čistým cílem přijmout Hospodina mezi sebe v navracené zemi má větší cenu, než pompézní první chrám z času králů (Ag 2,9). První kroky k budoucí triumfující slávě Hospodinově jsou téměř neviditelné. Na výsledek je třeba si počkat a mít na paměti varování „dřívějších“ proroků (Za 1,4), jejichž ohlášení soudu i milosti jsou nadále platná.¹⁰⁶ Sdílet s nimi eschatologickou naději v „Den Hospodinův“, v soud, ve kterém zvítězí jediný Bůh, Stvořitel nebe i země. A Zaslíbená země se stane zemí přízně/zalíbení (יְפֵת)¹⁰⁷ všem pronárodům (Mal 3,12). Jednoho dne bude požehnán Izrael, ale i největší nepřátelé – Egypt, Asýrie (Iz 19,24). Povolání dané Abrahamovi se naplní – stane se požehnáním pro všechny národy.¹⁰⁸

3.3 Spisy – ohlasy země

Ve 3. části Hebrejské bible se lze zaměřit na výskyty אָרָץ pouze v některých knihách příslušného celku. Jak již bylo zmíněno dříve, obsahuje

104 Viz rozpracování této myšlenky „co je skutečně v životě důležité“ v mudroslovné literatuře.

105 // Jr 3,19; Ž 106,24.

106 „Texty poexilních proroků výslovně navazují na „dřívější proroky“ (Za 1,4; 7,7.12), čerpají z požadavků, napomenutí a obžalob předexilních proroků, opakují je a rozvádějí.“ (RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 302).

107 LXX: γῆ θελητή, VUL: terra desiderabilis, ČEP: vytoužená země, BKR: rozkošná země, KJV: delightful land, SEvP: obľúbená krajina.

108 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 58.

tato část zejména zemi v obecném smyslu (Žalmy mají přes 120 výskytů, Jób okolo 50, Přísloví necelých 20). Celkem hojně je zastoupen i geografický smysl (Ž cca 20, 1,2Pa přes 20), půda méně (Ž cca 20). Země zaslíbená pak v menším počtu, a to ještě ne ve všech knihách Spisů.

Ze „tří velkých“ spisů proto zmíním jen výskyty *země* v knize Žalmů. Významy „země“ v knihách Jób a Přísloví již byly charakterizovány dříve. Ze svátečních svitků pak jen knihy Rút a Pláč Jeremjášův. Kazatel je vynechán a byl představen společně s Jóbem a Příslovím. Zatímco kniha Ester by sice zdánlivě historicky zapadala do období perských králů – tedy do exilu, ve kterém reflektuje zkušenost poroby, pogromů a života v cizí zemi, přesto se nejedná o historicky věrné události, ale spíše o dramatický příběh¹⁰⁹ shrnující mnohé zkušenosti pogromů do jednoho triumfujícího vyprávění.¹¹⁰ Do seznamu blíže pojednávaných knih tedy zařazena nebyla. A to nejen proto, že neobsahuje výraz pro Hospodina, ale ani žádný výraz pro Zemi zaslíbenou. A tak jen stručně zmíním, že z historického kontextu Zaslíbené země má kniha Ester nezastupitelné místo v pohledu do židovské diaspory. Do života mimo *zemi*, ve které je menšinou, národem, který musí žít vedle „domácích“; národem, který musí za svoji víru bojovat. Ze stejného důvodu, absence výrazu, nepojednávám ani o Písni písní.

Z ostatních knih pak zmíním knihy tzv. „chronistického díla“ – Paralipomenon a Ezdráš, Nehemjáš. Nejprve však ještě pár slov k Danielovi.

3.3.1 Daniel

V této zřejmě nejmladší knize kánonu¹¹¹ nalézáme vedle výpravných částí i v tehdejší době populární žánr apokalyptiky, která je v knize zastoupena v její druhé části (Da 7–12). Základním smyslem apokalyptických vizí je povzbuzení v utrpení. Výhled k Božímu triumfálnímu vítězství má posílit důvěru v Hospodina, který byl od počátku, je stále a bude stát i u konce všech věcí. Výpravné celky sice popisují dobu babylónského zajetí, ale jde o alegorický přesun do starší doby. Cílem není podat historický popis událostí, nýbrž teologicky zpracovat danou látku, tak aby sloužila k potěše a posile ve víře.¹¹² Příběh mládenců je situován mimo Zaslíbenou zemi na královský dvůr (Da 1–6). Deportovaní mládenci se osvědčují při zachování své víry v exilu. Což se nakonec vyplatí. Výpravná část je povzbuzením pro všechny, kteří jsou

109 „dramatic story“ (RENDTORFF, *Canonical Hebrew Bible*, S. 385).

110 BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem*. Ezdráš, Nehemjáš, Ester, S. 130.

111 Doba sepsání bývá řazena do Makabejských válek – 2.stol. ante. RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 308.

112 BIČ, M., et al. *Starý zákon: Překlad s výkladem*. Ezechiel, Daniel, S. 247.

vystavování zkouškám víry, zejména mimo Judsko. Z hlediska výskytu Země zaslíbené v textu narazíme zde, kromě další kající modlitby odkazující na smlouvu s otci, na Hospodinovo milosrdenství, společnou vinu všech, kteří smlouvu porušili (Da 9,6), na zvláštní výraz ארץ הצבי – překrásná země.¹¹³ Tak se zde mluví o Izraelské zemi (Da 8,9; 11,16; 11.41).¹¹⁴ Je to poslední nová charakteristika země. Z hlediska textu je zajímavé srovnat i jiné překlady. LXX ve v. 16 překládá jen jako „do země“, podobně i ve v. 41, kde je však i okolní text poněkud pozměněn. Kralický překlad užívá „do země Judské“. Vulgáta překládá jako „terra inclita“ – slavná, známá, přeslavná (v. 16) a „terra gloriosa“ – země slavná, honosná (v. 41). Ve viděních je *překrásná země* cílem válečných tažení a pohrom. Krása země v dualistickém a expresivním jazyce apokalypsy vyvolává žádané kontrasty a plastičnost. Na *krásnou zemi* se hrne zkáza.

Da 11,41a (VP)	Da 11,16b (VP)
וּבֵא בְּאֶרֶץ הַצְּבִי	וַיַּעֲמֵד בְּאֶרֶץ הַצְּבִי
<i>A přijde do překrásné země.</i>	<i>A zastaví se v překrásné zemi.</i>
(καὶ ἐπελεύσεται εἰς τὴν χώραν μου) (a přijde do mé země)	καὶ στήσεται ἐν τῇ χώρᾳ a zastaví se v zemi
וְרַבּוֹת יִכְשְׁלוּ	וְכָלָה בְּיָדוֹ
<i>A mnozí klopýtanou.</i>	<i>A úplná zkáza /přijde/ z jeho ruky.</i>

3.3.2 Žalmy

Ve sbírce žalmů, pocházejících z různých období Izraele (i „před Izraele“), můžeme nalézt mnohé ohlasy chápání tohoto daru od Hospodina. Považujeme-li nynější podobu sbírky za dílo poexilního židovstva, za „zpěvník poexilního jeruzalémského společenství“,¹¹⁵ lze předpokládat, že právě zkušenost dlouhé cesty Božího lidu se odráží i v konečné kompozici celku. Diskursivní ohlas té

113 צבי – chloubá, okázalost, gazela, srna (PÍPAL, *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, S. 143); nebo také ornament, sláva (orig. Ornament, glory) FOHRER, et al., *Hebrew and Aramic Dictionary of the Old Testament*, S. 231. Do současné hebrejštiny přešlo slovní spojení ארץ הצבי jako termín pro Izrael (the Land of Israel), překládané jako the Lovely Land – krásná země, přehádná země apod. LEVY, Y., *Oxford English – Hebrew, Hebrew – English Dictionary*, S. 252. Z toho důvodu vybírám pro vlastní překlad slovo odpovídající této tendenci překladu.

114 Mimo Daniele pak ještě podobně 2Sa 1,19 ארץ ישראל – ozdoba Izraele, Jr 3,19 – okázalé dědictví, Ez 20,6.15 – chloubá všech zemí.

115 RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 305.

doby nabízejí snad i některé žalmy pocházející z tohoto období (Ž 100, 103, 105–107, 111, 113, 135, 136, 146–150, /124,139/,¹¹⁶ 126, 137¹¹⁷). Máme před sebou, vedle epických vyprávění, i poetické ztvárnění událostí, které mají pro celé společenství určující význam. Podobně jako „shrnující teologické výpovědi“, na které jsem se pokusila poukázat během výkladu narativních celků Tory, které se vynořují na určitých místech v určitém rytmu, tak i poetická žalmistova vyjádření získávají svou literární formou na teologické závažnosti. Jak shrnující vyjádření, tak žalmistova slova jsou omezena svým rozsahem a snahou vyjádřit co nejpečlivěji svůj teologický obsah. Rozdílný je jen literární žánr, kterým je obsah sdělován a v případě žalmů pak hraje rozhodující roli i jejich odlišné a zcela specifické „Sitz im Leben“ ve společenství. Žalmy zaznívající při bohoslužbě odkazují k událostem z Tóry, připomínají je a aktualizují do přítomnosti. Mnohé žalozpěvy dávají nahlédnout do života prosebníka, který je vzdálen od své země, od svého chrámu (Ž 42; 44; 120). Po návratu zase skrze chválu a vzývání Hospodina utvrzuje se nově vznikající společenství v jednotě a společně volají ke svému zachránci a vykupiteli. Poznali, že soud musel být vykonán, aby se vytríbil věrný pozůstatek lidu (Ž 76,9–11). Vyhlíží Hospodinovu vůli směřující k triumfující budoucnosti (Ž 46,11; 72,11.17). Vedle toho mnohá napomenutí a životní moudrost preferující stezku spravedlivého dotazujícího se na Boží vůli vyučuje lid správné cestě. Z množství témat těchto žalmů, jako jsou pohledy na Boha Stvořitele, vyhlížení mesiánské budoucnosti, vzhlížení k Siónu, k chrámu a z osobních modliteb, vybírám hlavně části žalmů reflektující událost daru země.

Jeden ze způsobů, jak lze o *zemi* vypovídat, se skrývá v žalmech, které nesou prvky mudroslovné literatury. Doporučují, jak žít pokorně a spravedlivě před Hospodinem. Země je zde odměnou a budoucností tomu, kdo se bojí Hospodina, Ž 25,13 (VP):

נִפְשׁוּ בְטוֹב תִּלְיִן וְזָרְעוּ יִירֶשׁ אֶרֶץ

Duše jeho se v dobrém uhostí a potomstvo jeho obdrží zemi.

Výrok je veden buď jako připomínka směřovaná k Hospodinu v osobní modlitbě (Ž 25,13; Ž 101,8) a nebo jako obecně platný výrok (Ž 37). Rysem těchto textů jsou také výčty vlastností a postojů, které jsou Bohu milé v protikladu k těm, které Hospodin zavrhuje, např. akrostický Ž 37, ve kterém je v protikladu zlovolník k tomu, kdo důvěřuje Hospodinu, svévolník k pokorným. Střídá se požehnání se zlořečením. Péče o Hospodinovu cestu,

116 Seznam podle: NOVOTNÝ: *Biblický slovník*, S. 1341.

117 RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 308.

v souladu s přísliby Zákona, přináší zisk (ירש) *země* a pokojné přebývání (שכן) v ní.¹¹⁸ Ž 37 (VP):

v. 3	בטח ביהוה ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה	<i>Doufej v Hospodina a konej dobro, obývej zemi, zachovávej víru,</i>
v. 9	כי־מרעים יפרתון וקני יהוה המה יירשו ארץ	<i>neboť zlovolníci /budou/ vyhlazeni, a ti, /kdo/ skládají naději v Hospodina, obdrží zemi.</i>
v. 11	וענוים יירשו ארץ והתענגו על־רב שלום	<i>A pokorní obdrží zemi, a /budou/ se kochat hojným pokojem.</i>
v. 22	כי מברכיו יירשו ארץ ומקלקליו יפרתו	<i>Neboť požehnaní obdrží zemi, a zlořečení budou vyhlazeni.</i>
v. 27	סור מרע ועשה טוב ושכן לעולם	<i>Odkloň se od zlého a konej dobré, a /budeš/ sídlit /v zemi/ navěky.</i>
v. 29	צדיקים יירשו ארץ וישכנו לעד עליה	<i>Spravedliví obdrží zemi a budou /v ní/ sídlit navždy.</i>
v. 34	קנה אל־יהוה ושמר דרכו וירוממוך לרשת ארץ בהפרת רשעים תראה	<i>Doufej v Hospodina a dbej jeho cesty. Vyvýší tě, abys obdržel zemi. Spatříš /jak budou/ svévolníci vyhlazeni.</i>

Dalším způsobem, jak mluvit o *zemi*, je dějinná rekapitulace cesty Božího lidu, obsahující různé výpovědi o klíčových událostech. Domnívám se, že tyto ucelené a literární žánrem rozsahově určené výpovědi jsou velmi cenné, protože na v podstatě omezeném prostoru shrnují to teologicky nejpodstatnější. Nejvýraznější jsou Ž 105 a 106. Oba přinášejí detailní pohled na dějiny Izraele. U Ž 105 převažuje pohled na Boží záchranou akci. Všechny jeho divy si mají oni, potomkové Abrahama (זרע אברהם) připomínat (זכר) – Ž 105,5.6. Opět je zopakováno, že *zemi*, kterou obdrželi (נתן), jim vybojoval a daroval Hospodin (v. 44, srov. Ž 44,4). To on uzavřel s otcí smlouvu věčnou,¹¹⁹ která spočívá právě v závazku daru země na straně Hospodinově a v dodržování nařízení (v. 45) a zachovávání příkázání na straně lidu (105, 9–11 VP):

118 Srov. Mt 5,5 (ČEP: „Blaze tichým, neboť oni dostanou zemi za dědictví.”).

119 K tématu smlouvy Ž 89.

v. 9	אֲשֶׁר כָּרַת אֶת־אַבְרָהָם וַיִּשְׁבְּעֵתוֹ לְיִשְׁחָק	Kterou uzavřel s Abrahamem a přísahu svoji /dal/ Izákovi.
v. 10	וַיַּעֲמִידָהּ לְיַעֲקֹב לְחֹק לְיִשְׂרָאֵל בְּרִית עוֹלָם	A ustanovil ji Jákobovi za směrnici, Izraeli /za/ smlouvu věčnou,
v. 11	לֵאמֹר לְךָ אֶתֵּן אֶת־אֶרֶץ־כְּנָעַן חֶבְלֵי נַחֲלֹתְכֶם	/když/ řekl: „Tobě dám zemi kenaanskou /za/ úděl dědictví vašeho.“ ¹²⁰

Navazující Ž 106 zase poukazuje na protiaksi lidu. Zatímco Hospodin se slitovává, lid od počátku hřeší (v. 6nn). Zprotivil si líbeznou zemi (v. 24), zhanobil ji (v. 38), proléval krev... Atribut věčnosti smlouvy se tak stává „nejkonejšivějším sdělením Hebrejské bible. Navzdory všemu se Bůh neustále rozpomíná na svoji smlouvu.“¹²¹

Hospodinova velikost a jedinečnost vyniká v dalším z výpravných žalmů. V Ž 135, který opět shrnuje některé významné události (vyvolení Jákoba – v. 4, události v Egyptě – v. 8,9, dobývání země – v. 10–12). Jeho stvořitelská činnost pak vystupuje zase v Ž 136, který stvořením začíná. Hned vedle velikosti tohoto zázraku je postaven zázrak uvedení lidu do Zaslíbené země. Darování, předání země, je nový stvořitelský plán, který byl postupně uskutečňován (Ž 135,12 + 136,21 VP):

135,12	וַיִּתֵּן אֲרָצָם נַחֲלָה נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ	A dal jejich země /do/ dědictví, /do/ dědictví Izraeli, svému lidu.
136,21	וַיִּתֵּן אֲרָצָם לְנַחֲלָה כִּי לְעוֹלָם חֶסְדּוֹ	A dal jejich země jako dědictví, protože věčné /je/ milosrdenství jeho.

Cesta do země se tak jednoznačně stává součástí stvořitelského plánu s člověkem a celou zemí. Získání země je viděno v dějinné kontinuitě, tak jak je představena od počátku knihy Genese až po Spisy. Důraz je přitom směřován především k městu Jeruzalému a chrámu. Zvěst zdůrazňuje jejich

120 חבל – zástava, zárodek, provaz, úděl, osud (PÍPAL, *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, S. 50). // 1Pa 16,18, pod. Dt 32,9.

121 RENDTORFF, *Canonical Hebrew Bible*, S. 334. V souvislosti s oběma žalmy upozorňuje autor ještě na 2 rozdíly: Ž 105 je hymnus se šťastným závěrem bez negativního podtónu X Ž 106 jako záznam historie hříchu, který se započal už v Egyptě a pokračoval přes poušť až do země. Za odlišnými zp. vyjádření vidí právě snahu o reflexi po zkušenosti exilu. (S. 463).

univerzální přesah mimo zemi a otevírá tak globální rozměr Božích norem (Ž 47).¹²²

3.3.3 Sváteční svitky

Dvě vybrané knihy ze svátečních svitků nám dávají nahlédnout do osobních až niterných záležitostí dvou odlišných období. V prvním případě do času po získání země, do doby vlády soudců a v případě druhém do času po ztrátě země.

3.3.3.1 Rúť

Pomocí osobního vhledu do situace jedné rodiny je čtenář seznámen s běžným životem v zemi, ve které doposud nepanuje král. Jiný pohled do období soudců prozradí mnohé o místních poměrech. Dá nahlédnout do tehdejších zvyklostí, jako bylo levirátní právo, problém sňatků s cizinci, zasedání v bráně, péče o chudé apod. Obrázek života v tehdejší Zaslíbené zemi. Přestože výskyt výrazu je nečetný (jen okolo 2), motiv dotýkající se *země* tu je zřejmý. Opět hraje svoji úlohu hlad, který prozrazuje, že se nenaplnila všechna zaslíbená slova o hojnosti (např. Dt 8,7n) a že to tedy s životem v zemi není úplně v pořádku (např. Dt 6,3; srov. 2S 21,1; 1Kr 18,2; 2Kr 4,38). Opět je to hlad, který je příčinou odchodu „ze země do země“ (//Gn 12,10; 26,1; 42,5). Uprchlík se vzdává domoviny ve prospěch života, a podstupuje náboženské i osobní riziko spjaté s cizinou. V případě Noemi pobyt v cizí zemi (Moáb) štěstí nepřinesl, ba naopak, osobní tragedie smrti manžela i obou synů ji donutí jednat. S vyhlídkou zlepšující se situace v domovině (Rt 1,6) navrací se společně s manželkami svých synů z cizí země do své země. A tak máme v poměrně krátkém vyprávění před sebou zaznamenány dvě cesty – jednu „sestupující“ a druhou „vystupující“ zpět. Vedle toho, na poli osobních vztahů, v postavě snachy Rúť, která nakonec jen sama přistoupí na společný návrat (קרב)¹²³ do země se svou tchyní, můžeme spatřit Abrahamovské rozhodnutí víry v ženském podání. Její rozhodnutí vydat se z vlastní moábské domoviny do země, kterou nezná, není nepodobné tomu, které učinil již Abraham. Za své rozhodnutí je taky patřičně odměněna (Rt 2,11.12; Mt 1,5¹²⁴). Původem pohanka, přijímá Hospodina. V rozhodnutí Noemi lze zase spatřit odvahu navrátit se tam, kam patří, navzdory nelehkým vyhlídkám, které jako vdova bez rodinného zastávce má. Vstříc nejistotě, co ji čeká, se přesto vydává na

122 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. xi.

123 Přimknout se k někomu, v Dt tento výraz pro přimknutí se k Hospodinu (Dt 4,4; 10,20; 11,22; 13,5; 30,20).

124 Je součástí rodokmenu Davidova, tedy i Ježíše Krista.

cestu. A tak jsou tu opět dvě cesty: jedna, jako motiv vydání se na cestu do neznáma, a druhá, jako návrat do země (שוב).¹²⁵ Obojí podepřeno spolehnutím se na Hospodina, který může každou situaci proměnit ve svůj prospěch a ve svůj záměr.

3.3.3.2 Pláč Jeremjášův

Skrze pět žalozpěvů se dostává čtenáři obrazu zbídačeného lidu, který hledí na výsledek Hospodinova hněvu. Prožitá hrůza z Božího soudu nad *zemí* je vyjádřena právě žalostným zpěvem. Jakožto reflexe událostí zničení Jeruzaléma a pádu chrámu působí dodnes velmi autenticky. Početní výskyt *země* je mizivý, převažuje země coby půda, ke které vše padá (Pl 2,1): vše je srovnáno se zemí (2,2), je jí pohlceno (2,9), padají na ni lidská těla (2,21), lid se k ní sklání (2,10). Přesto je jasné, že se jedná o Zaslíbenou zemi, o neutěšený Jeruzalém, o chrám – vše je pobořeno. Prorocká slova o soudu se naplnila. Nářek, jako odpověď lidu na Hospodinův soud, který přijímají v době exilu jako spravedlivý úděl. Jsou to jejich hříchy, které to způsobily (1,5). Musí se s tím vyrovnat, přijmout trest a prosit Hospodina za obnovu. Pláč zkomponovaný do specifického literárního žánru opět shrnuje lidský postoj k událostem. Je „výsledkem reakce na katastrofu roku 586 s využitím prostředků náboženské tradice a na jejím pozadí.“¹²⁶

3.3.4 Chronistické dílo

V poslední podkapitole se ještě stručně zaměřím na tři knihy spisů, které doplňují náš pohled na období Ageovo a Zacharjášovo při obnově *země* po návratu ze zajetí (Ezd; Neh), a na dobu již známou z knih Samuelových (1Pa) a Královských (2Pa).

3.3.4.1 Ezdráš a Nehemjáš

Řešení situace navrátilců spadá pod zvláštní péči vyslanců Ezdráše a Nehemjáše. Doba očišťování soudem je u konce. Život v exilu, v další etapě dějin Izraele, lze vnímat jako paralelu k pobytu na poušti – obojí je jakýmsi pedagogickým obdobím a očišťováním.¹²⁷ Hospodinovo zaslíbené slitování se uskutečnilo (2Pa 35,23; Ez 1,3), lid opět vstupuje do země¹²⁸ a Izrael se

125 Slůvko návratu v Rt mnohokrát: v. 8.11.12.15.15.16 do Moábu, v. 6.7.10.21.22.22 do Betléma (BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem*. Jozue, Soudců, Rút, S. 217).

126 RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 332.

127 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 43.

128 עלה – v. 3.5.11 – dosl. vystupuje // výstup z Egypta. Návrat z exilu do země je přirovnán k novému exodu. Cesta vyžadovala opět víru vykročit z pohodlí, které mnozí v Babylóně měli. (BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem*. Ezdráš, Nehemjáš, Ester, S.

obnovuje. Hrstka lidu (Ezd 9,15) se potýká s novými otázkami ve znovu-získané zemi. Po návratu opět stoupá role Jeruzaléma a chrámu. Geografická specifikace *země* je zastíněná. Politická moc je v rukou cizích vládců. Důležitý je náboženský život v okolí obnovovaného chrámu.¹²⁹ Naplňuje se nový program. Už otcové vcházeli do nečisté země, jejich synové teď rovněž vcházejí do země plné ohavností, ale tentokrát s tím musí něco dělat. Poslechnout Hospodina a udržovat svoji jedinečnost, kterou jako Hospodinův lid mají. Z toho pramení zásadní požadavek čistoty manželství a nutnost boje proti smíšeným sňatkům.¹³⁰ Požadavek očisty země a čistých sňatků odkazuje na paralelu v knize Jozue, při prvním získání země.¹³¹ Čistota zaručí pobyt v zemi i příštím pokolením (Ezd 9,12 VP):

<p>וְעַתָּה בְּנוֹתֵיכֶם אַל־תַּתְּנוּ לְבָנֵיהֶם וּבְנֹתֵיהֶם אַל־תִּשְׂאוּ לְבָנֵיכֶם וְלֹא־תִרְשׁוּ שְׁלָמָם וְטוֹבָתָם עַד־עוֹלָם</p>	<p><i>A tak dcery svoje nedávejte synům jejich, a dcery jejich neberte pro své syny, a nedychtěte /po/ pokoji s nimi, /ani po/ jejich dobrotě nikdy.</i></p>
<p>לְמַעַן תְּחַזְּקוּ וְאַכְלֶתֶם אֶת־טוֹב הָאָרֶץ וְהוֹרַשְׁתֶּם לְבָנֵיכֶם עַד־עוֹלָם</p>	<p><i>Abyste byli silní a jedli dobré /věci/ této země. A předáte ji do dědictví svým synům navždy.</i></p>

Jako zásadní problém se ukázaly spory mezi starousedlíky a navrátilci. Ti první bez řádných vůdců zakrněli, a ti noví si s sebou přinesli všelijaké ideály.¹³² Všem je zapotřebí udělit nějaký řád. Naopak pozitivně vyznívají vztahy mezi diasporou a lidmi v *zemi*. Proto přichází z diaspory s dalšími navrátilci znalec Zákona Ezdráš (Ezd 8), aby pokáral lid (Ezd 9; 10) a vyučoval ho Zákonu (Ezd 7,10; Neh 8). Formuje se nový typ zbožnosti.¹³³ Navzdory všem překážkám a těžkým začátkům stojí i nadále Hospodin za svým lidem, který se znovu sbírá dohromady okolo vznikajícího obnoveného chrámu. Ten vědomě navazuje na chrám předešlý. Podobně i návrat lidu na původní dědičná území spojuje nový lid s jeho předky, což mají podtrhnout i seznamy navrátilců

40.66). Srov. Neh 9,36 „*Proto jsme dnes otroky. V té zemi, kterou jsi dal našim otcům, aby jedli její plody a dobroty, jsme otroky.*” Označení sebe samých jako otroků (עבד) v exilu.

129 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 41.

130 Otázka smíšených sňatku, svěcení soboty jako jedny z předních témat.

131 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 42.

132 BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem*. Ezdráš, Nehemjáš, Ester, S. 31.

133 Právě v exilu a v tomto poexilním období se formují texty Hebrejské bible. S důrazem na bohoslužebný život vznikají texty P (MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 41).

(Ezd 2//Neh 7). Předčítání Zákona a vzpomínky na důležité etapy dějin země spojují nové společenství s minulým i s budoucím, neboť lid, tak jak je, přiklání se opět k již dříve uzavřené smlouvě (Gn 15,18–21 // Neh 9,8), a tím zavazuje nejen sebe, ale i své potomky (Neh 10). Kontinuita, nový začátek a pořádek jsou hlavními tématy usazování se v zemi. Hospodin opět povolává potřebné síly a mění okolnosti ve prospěch své věci. Důkazem je postava Nehemjáše – královského číšníka, který využívá svého vlivu ve prospěch lidu.¹³⁴ Jde o dobu specifickou svou péčí o udržení čistoty. Očištěný lid se opět smí shromažďovat kolem chrámu. Oddělit se a odlišovat od ostatních, to je nyní žádoucí. Brát Zákon vážně, aby se neopakovala minulost.¹³⁵

3.3.4.2 Knihy Paralipomenon

Už počáteční rodopisy vedené od Adama k navrátilcům z exilu poukazují na snahu opět začlenit události izraelských dějin do celosvětové perspektivy (//Gn 11,10–32).¹³⁶ Událost stvoření, vyvedení z Egypta, dar země, království vrcholící v Davidovi¹³⁷ a v Šalomounově dostavbě chrámu,¹³⁸ ale i ztrátu země – ukotvit jako součást víry v „dějinného“ Boha, který v každý čas jedná se svým lidem. Autor/ři mají svoji perspektivu a svůj názor na průběh dějin.¹³⁹ Hledají odpověď na otázku: „Jak jsme se dokázali vrátit do země a znovu vystavět chrám?“¹⁴⁰

Pokud jde o tematiku Zaslíbené země, dostává se jejímu kmenovému osídlení pozornosti v seznamech sídlišť jednotlivých pokolení (1Pa 4–8). Vsuvka se seznamem obyvatel Jeruzaléma po návratu ze zajetí v 9. kapitole opět upozorňuje na snahu zvýraznit kontinuitu osídlení země Hospodinovým

134 Zajistí svéprávnost provincie Judska – Neh 5,14 (ארץ יהודה), opevnění Jeruzaléma (Neh 12).

135 Vedle toho je třeba upozornit na vznik i zcela opačně laděné literatury ve stejné době – na Jonáše a Rút, které nejsou zaměřeny dovnitř společenství, ale naopak universalisticky ven. (MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 42).

136 Podobně zaměřená je i kající modlitba v Neh 9,1–37 – Hospodin je Stvořitel, ten, který vyvolil svůj lid, vysvoboditel i ten, kdo s lidem uzavřel smlouvu (BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem*. Ezdráš, Nehemjáš, Ester, S. 109).

137 Izrael je jednotný, vystupuje jako celek tvořený jednotlivými územími (1Pa 13,2): כל ארצות ישראל. Podobně pak ještě za Jóšijášovy reformy (2Pa 34,33 - ze všech zemí, které náležely synům Izraele מכל-הארצות אשר לבני ישראל).

138 1Pa 22,18 – „Země je podmaněna Hospodinu a jeho lidu“ (ČEP).

139 hl. dějiny Judska, „dokonalejší“ David a chrám v popředí (více: RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S.348–353). Významnost Davidovy osobnosti je vysoká – podobně, jako Mojžíš v Tóře, tak David v knihách Paralipomenon (MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 42).

140 Kdežto deuteronomisticko-dějpravné dílo se ptá: „Jak jsme se dostali tam, kde jsme?“ (MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 42).

lidem, která začala již tehdy a pokračuje i nyní po babylónském zajetí. Mezi knihami Královskými a Paralipomenon je jeden zajímavý rozdíl spočívající v obydlenosti či neobydlenosti země po dobu, kdy žil lid v exilu. Podle zpráv 2Kr 24,16–25,11nn se uvádí, že byla odvedena hlavně horní vrstva obyvatelstva, kdežto ta chudší ponechána. Naproti tomu 2Pa 36,21 počítá se zcela prázdnou, vylidněnou zemí po období 70 let,¹⁴¹ čímž se potvrzují Jeremjášova slova (Jr 25,11). Země si vynahrádila své roky odpočinutí.

Připomínky požadavků na lid jsou rovněž stejného charakteru, jako v předchozích knihách. Kněžským jazykem (P)¹⁴² formulovaná obvyklá výzva se spojkou v Dt často užívanou למען¹⁴³ – účelové „aby“ (1Pa 28,8 VP):

וְעַתָּה לְעֵינֵי כָל־יִשְׂרָאֵל קָהַל־יְהוָה וּבְאָזְנֵי אֱלֹהֵינוּ	<i>A nyní, před očima celého Izraele, shromáždění Hospodinova, k uším našeho Boha:</i>
שְׁמְרוּ וּדְרֹשׁוּ כָל־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם	<i>„Zachovávejte a dychtěte¹⁴⁴ (po) všech přikázáních Hospodina, svého Boha,</i>
לְמַעַן תִּירְשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ הַטּוֹבָה וְהִנְחַלְתֶּם לְבָנֵיכֶם אַחֲרֵיכֶם עַד־עוֹלָם	<i>abyste obdrželi tu zemi dobrou, a předali ji do dědictví svým synům po vás, až na věky.“</i>

Hodnocení událostí pádů lidu je neseno v obvyklém stylu konstatování zpronevěry, smilstva a svodu božstev okolních národů. 1Pa 5,25 a její zhodnocení pádu Izraele (VP):

וַיִּמְעְלוּ בְּאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם	<i>A byli nevěrní Bohu svých otců,</i>
וַיִּזְנוּ אַחֲרֵי אֱלֹהֵי עַמֵּי־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־הִשְׁמִיד אֱלֹהִים מִפְּנֵיהֶם	<i>a smilnili s božstvy národů té země, které vyhubil Bůh před nimi.</i>

Vpád cizího národa je pak představen jako projev Hospodinova spravedlivého soudu, jehož následky jsou patrné הזה היום – „dodnes“ (1Pa 5,26). Ze Šalomounovy modlitby (2Pa 6) prosvítají nadějná slova zajatcům. Obvyklý „recept“ na to, jak se navrátit ze zajetí. Návrat do Země je podmíněn návratem k Hospodinu (2Pa 30,9 VP):

141 RENDTORFF, *Hebrejská bible a dějiny*, S. 84.

142 O spřízněnosti s ním napovídají i rodopisy v úvodu knihy. אחרֵךְ // Gn 17,7.8.9.10; 35,12; 48,4; Lv 25,46; Dt 4,40; 12,25.28.

143 Viz S. 44.

144 Ale nedychtěte po pokoji s pohany (Neh 9,12). Přednějši je Zákon.

כִּי בָשׁוּבְכֶם עַל־יְהוָה אֶחֱיֶכֶם וּבְנֵיכֶם לְרַחֲמִים לְפָנַי שׁוּבִיָּהֶם	<i>Jestliže se navrátíte k Hospodinu, vaši bratři a vaši synové, /dojdou/ milosrdenství u těch, /kteří/ je zajali.</i>
וְלָשׁוּב לְאֶרֶץ הַזֹּאת כִּי־חַנוּן וְרַחוּם יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְלֹא־יָסִיר פָּנָיו מִכֶּם	<i>A navrátí se do této země, neboť milostivý a plný slitování /je/ Hospodin, váš Bůh. A neodvrátí tváře od vás.</i>
אִם־תָּשׁוּבוּ אֵלָיו	<i>Jestliže se navrátíte k němu.</i>

Závěr knihy Paralipomenon, závěr Spisů a současně i závěr celého hebrejského kánonu je závěrem radostné zprávy o možnosti návratu – vystoupení (עלה) do země. Konec je otevřený, otevírá se Hospodinova náruč, která vyzývá k návratu zpět. Proroctví se naplnila, čas trestu skončil. Hospodin, Bůh nebes, ústy Kýra, volá svůj lid (2Pa 36,23c VP):

מִי־בְכֶם מִכָּל־עַמּוֹ	<i>Kdo /je/ mezi vámi ze všeho jeho lidu,</i>
יְהוָה אֱלֹהֵיוֹ עִמּוֹ	<i>Hospodin Bůh jeho /bud'/ s ním,</i>
וַיַּעַל	<i>at' vystoupí!¹⁴⁵</i>

A tak každý, kdo je součástí jeho lidu, s nímž je Hospodin,¹⁴⁶ může se vydat na cestu¹⁴⁷ do země.

145 // LXX: καὶ ἀναβήτω, VUL: et ascendat

146 Bez vokalizace stejné tvary pro „jeho lid“ i pro „s ním“ (עמו).

147 Tak překlad ČEP „*může se vydat na cestu*“, BKR: „*A at' jde.*“

4 Teologie země – „ze země do země“

Z textů bezprostředně se vztahujících k Zaslíbené zemi, které jsem měla možnost postupně představit v takovém pořadí, s jakým se dnes setkáváme v kánonu Hebrejské bible, vystupují do popředí základní teologické postoje. Snad jako nejdůležitější a výchozí bod pro všechno ostatní lze považovat absolutní suverenitu Hospodina, Boha Stvořitele nebe a země. Je představen jako ten, který stojí na počátku i na konci veškerého dění na zemi. Jedině on je právoplatným vlastníkem veškerého stvoření – tedy i Zaslíbené země. Podobně, jako rozhodnutí stvořit tento svět, přišlo i rozhodnutí darovat Izraeli zemi, „kterou mu ukáže“. Rozhodnutí zcela svobodné, rozhodnutí z milosti. Hospodin nikdy nepřestal být vlastníkem své země. S volbou pro *zemi* bezprostředně souvisí i další ze svobodných rozhodnutí – vyvolení lidu. Vyvolení stvrzené znamením smlouvy, jehož součástí je i slib daru země. Zaslíbená země se tak stává i právně stvrzeným slibem, ne jen pouhým cílem „zbožné myslí“. Podstatné je, že navždy zůstává darem. Neustálá přítomnost „darování“ (נתן) nenechá nikoho upadnout v omyl, aby tento „detail“ přehlédl.¹⁴⁸ Země je dar. Dar bez zásluhy. Izrael si ničím nezasloužil svůj statut vyvoleného lidu. Ničím si nezasloužil dar *země*. Žádnou svou silou nevybojoval jediný kousek zaslíbeného území.

Hospodinova země jako jeho vlastnictví (ownership) a Hospodinova země jako dar (divinegift), jsou dva základní rozměry teologie izraelské země, jak již před lety upozornil Gerhard von Rad.¹⁴⁹ O suverénnosti Hospodinova vlastnictví a svobodném daru země nejsou spory. Diskuze se vedla spíše o tom, zda ke slibu země od počátku náležel i slib potomstva. Např. Albrecht Alt se domníval, že příslib země nebyl součástí původního zaslíbení. Byl k němu přiřazen až po usazení se v Kenaanu. Zaslíbeno bylo (nomádkému způsobu života bližší) rozmnožení potomstva.¹⁵⁰ Podobně dvojím směrem uvažoval i G. von Rad, když využil dvou rozměrů své teologie země k rozdělení na tradici historickou a kultickou. Historická tradice zahrnovala dvě témata: slib praotcům (snad nejstarší tradice Pentateuchu) a jeho naplnění v dobývání země. Tedy vlastně Hospodinův dar země. Kultická tradice zase zohledňovala

148 25x v Deuteronomiu, že země je dar (KAISER, *The Promised Land: A Biblical-Historical view*, S. 306).

149 Von RAD, G., *Promised Land and Yahweh's Land in the Hexateuch*, in: *The Problem of the Hexateuch and Other Essays*, 1996 (cit. in: Van GEMEREN, ארם, in: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, S. 518–524).

150 KAISER, W. C., *The Promised Land: A Biblical-Historical View*, S. 303; BOTTERWECK, ארם, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, S. 403.

Hospodinovo vlastnictví (Lv 25,23).¹⁵¹ Myšlenka dobývání země tedy nenáleží k původnímu vyprávění. Až později mělo dojít k propojení dvou dříve nezávislých tradic. Představa oddělených tradic nebyla obecně přijata. Martin Noth naopak zdůrazňoval, že jak slib *země*, tak slib potomstva byly součástí první smlouvy s patriarchy. K této tradici přibyla tradice exodu a dobývání země, což prvek naplnění ve vyprávění o praotcích oslabilo a důraz byl přenesen na tradici dobývání.¹⁵² Podobně uvažuje i Wright, když z von Radova dělení činí dvě strany jedné mince. Jako Noth se domnívá, že tradice nelze považovat za samostatné. Argumentuje tím, že klíčová místa izraelského zákona a etiky stojí právě na víře v Boží vlastnictví země a že na začátku této víry stojí vztah k historické „smluvní“ tradici o záchraně a daru země. Takže země je dána jako naplnění slibu daného otcům (historická tradice), zároveň ale zůstává Hospodinovým vlastnictvím, což je stvrzováno zákony a kultem. Hospodinovo vlastnictví *země*, dle Wrighta, nemůže stát samostatně, tak jak navrhol von Rad. Kult může mít svůj význam jedině v kontextu vztahu, který byl založen v historické tradici. Upozorňuje, že samotné místo považované za „vzor“ kultické tradice v Lv 25,23 stojí v kapitole, ve které je historické téma vztahu zmíněno hned 4x (Lv 24,2.38.42.55).¹⁵³ Rovněž poukazuje na příbuznost tradice daru *země* s tradicí na Sinaji, ke které byla připojena samostatná tradice exodu a dobývání.

Podobně jako s předcházejícím tázání se po samostatnosti či jednotě slibu *země* a potomstva, se lze tázat po tomtéž v případě sinajské tradice a tradice exodu. Zda vznikly a rozvíjely se společně či byly oddělenými historickými legendami jednotlivých skupin, které pak vytvořily Izrael. Wright se domnívá, že došlo k jejich spojení velmi záhy, ještě před Jahvistovou redakcí. Argumentuje nejstarší prorockou látkou (Ozeáš, Amos, Micheáš), ve které je přítomen kontrast hříchu lidu s Boží záchranou akcí, což dokazuje zvláštnost vztahu Hospodina k Izraeli. V tom autor spatřuje koncept smlouvy zařazený do kontextu: exodus – poušť – obsazení země, tedy užití dvou již spojených tradic ve staré prorocké látce, která už pracuje s oběma látkami. Události na Sinaji předpokládají historickou zkušenost tradice o exodu.¹⁵⁴ Samotný slib *země* a

151 WRIGHT, Ch. J. H., *God's People in God's Land*, S. 5–13.

152 BOTTERWECK, אָר, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, S. 403
Přístupy Alta, Rada a Notha jsou popsány v CLARK, W. M., *The Origin and Development of the Land Promise Theme in the Old Testament*, Dissertation; Yale University, 1964. Samotný Clark považuje slib země za promítnutí cizí tradice do času praotců, která má ve skutečnosti svůj původ jinde. Na systematických základech mělo k takovému přenosu dojít vlivem Jahvistovým. S. 95 (odk. in: WRIGHT, Ch. J. H., *God's People in God's Land*, S. 6).

153 WRIGHT, Ch. J. H., *God's People in God's Land*, S. 9–13, 60.

154 WRIGHT, Ch. J. H., *God's People in God's Land*, S. 13, 30.

jeho naplnění je klíčovým prvkem spojujícím dohromady různé stupně v počátcích izraelských dějin. Mojžíš tak vede lid do země líčené jako země oplývající mlékem a medem a zároveň do země zaslíbené otcům.¹⁵⁵ Na důležitost historického kontextu poukazuje i Walter Brueggemann, když ve svém rozdělení kategorie „místa“ na *prostor* (space) a *místo* (place) tvrdí, že pouhý prostor je něco jako aréna svobody, víkend, místo bez autority, kdežto *místo* (place) je prostor naplněný historickým významem. A tak i Izrael je *místo*, kde je nejen svobodný prostor, ale i prostor vyplněný historickou zkušeností s Hospodinem. Je vyplněno vzpomínkami na jeho činy a sliby (je place in space).¹⁵⁶

Dalším z důležitých pojmů je „dědictví“ (ירש/נחלה), které se vztahuje nejen na zemi, ale také na lid. Zejména ve výrazu נחלה je skryt výše popsáný vlastnický vztah Hospodina ke své zemi. Tento teologicky-právní termín vyjadřuje skutečnost, že země je dána Izraeli k užívání, ale stále je v Božím vlastnictví. Je to Bohem přidělené území celému Izraeli nebo jednotlivým kmenům. Z tohoto pojetí vyplývají všechny další nároky na péči a správu získané země. Zodpovědnost za ni nese lid, vždyť je to jejich země, o kterou mají pečovat (// Gn 1,26). Izraelský lid je zase dědictvím – podílem, který přidělil Hospodin navždy sobě samému.¹⁵⁷ Izrael je v postavení prvorozeného syna, kterému dědictví připadlo. Prvorozenstvím, dědictvím a smlouvou je ve vztahu s Hospodinem.

Dar Hospodinovy země do věčného dědictví Izraeli, svému synu, zakládá základní vztahy mezi všemi aktéry. Země, lid a Bůh patří nerozlučně k sobě. Do symbolického trojúhelníku je všechny vložil W. Brueggemann.¹⁵⁸ Na *zemi* nahlíží jako na základní kategorii víry. Zkoumá ji v dialektickém vztahu jejího získání a ztráty a v rámci vztahů: Bůh – země – Izrael a smlouva. Jakákoli disharmonie mezi nimi vede k poškození vztahu a ke ztrátě země. Izrael je vždy ve vztahu se zemí a s Hospodinem. Je to vztah dialektický. Role Izraele je ve slyšení Boha skrze smlouvu. Hospodin je dárcem života, ten, který zaslubuje zemi. Dějiny Izraele jsou viděny ve světle těchto vztahů a ve střídání se jednotlivých etap života v zemi (landed) či mimo ni (landlessness). Období bez země jsou v době poutnické tradice, pouštní tradice (po odchodu z Egypta) a v čase exilu. Naopak časy prožité v zemi jsou za doby usazenosti v Egyptě, v období královském a po návratu z exilu. Bible je příběhem Božích lidí a Boží země. Izrael je neustále v procesu získávání a ztráty země. Tento neustálý

155 RENDTORFF, *Canonical Hebrew Bible*, S. 457.

156 BRUEGGEMANN, W., *The Land*, 1977, S. 5–6.

157 NOVOTNÝ, A., Dědic, dědictví, *Biblický slovník I.*, S. 123.

158 BRUEGGEMANN, W., *The Land*, 1977.

pohyb má svůj počátek již v prvních kapitolách Genese. Ztráta ráje a touha k návratu do něho je zopakována i v cestě Božího lidu do země a po její ztrátě v touze po návratu do ní. Lidský život se tak, podle autora, neustále zmitá mezi zakořeněností a vykořeněností. Začátek biblické víry je spjat s radikálním ohlášením diskontinuity. Nová historie se začíná v Gn 12 přijetím slibu *země* a potomstva bez dalších charakteristik. Abraham a Sára jsou jako noví Adam a Eva – opět mají naději v novou identitu spočívající v možnosti života ve své zemi. Výrazným předělem k nové etapě je přechod Jordánu. Radikální proměna poutnického života směrem k usazení v zemi. Poutníci se stávají vlastníky, Izrael novým stvořením. Začíná ale zároveň proces ztráty země, ke kterému výrazně přispívají králové jenž zemi nepřijímají jako svěřený dar, ale nárokují si ji vlastnit. S odchodem do země přichází další radikální změna – tentokrát ve smýšlení. Ezechiel v roli jednoho z proroků, kteří jsou povoláváni, aby střežili vztah mezi Hospodinem, lidem a zemí, dokazuje lidu, že jak byl Hospodin s lidem na poušti, tak je s ním i nyní v exilu, tedy mimo *zemi*. Boží iniciativou je nové srdce a nový duch¹⁵⁹ pro novou etapu dějin. Další dialektika je v postavě Jeremjášově, v jeho tvrzení „o dvou koších fíků“, kde se ukáže, že opuštění země je činem víry a setrvání v ní naopak. Ztráta země je cestou do nového života v nové zemi. Skutečnými dědici se stávají exulanti. Život v zemi není nikdy o jejím vlastnění a ovládnutí. To, co ji činí unikátní, je slib a dar. Slib darovaný „mimo“ dějiny, ale vírou v nich naležitelný. Země má své vlastní dějiny, lid ji však nevlastní, ale náleží k ní. Spjatost s prvním darem země a znovuzískáním země je důležitá. Nejenže je spojnicí mezi částmi kánonu Tóra – Proroci, ale hlavně ukazuje na vztah Hospodina s jeho lidem, který je poznatelný právě na pozadí příběhu o získání, ztrátě i návratu do země. Zachraňující vyvedení i slitovné navrácení; obojí patří k obrazu téhož Boha.¹⁶⁰

Chápání *země* v dnešní době může mít spíše symbolickou povahu jako místo, které vyjadřuje plnost radosti, pokoje, odpočínutí, bezpečí a svobody. Nebo ji lze chápat doslovně jako dané území. Oba pohledy mají něco do sebe. Podle Brueggemanna nás symbolické chápání chrání před přílišným zhmotněním a zúžením země na pouhou půdu. Na druhé straně zase doslovné chápání brání přílišné spiritualizaci.¹⁶¹ Změna smýšlení o *zemi* přišla již s příchodem navrátilců, respektive s těmi, kteří se nevrátili a svůj život se rozhodli prožít v diaspoře. A tak zůstali ti, kteří zachovávali doslovné chápání území země a toužili po obnovení samostatnosti, a ti, kteří byli k tomuto

159 Vylití ducha vystřídá předchozí vylití hněvu. Duch povede lidské jednání. Nové srdce a nový duch radikálně proměňují člověka (VLKOVÁ, G., I., *Nové srdce a nový duch*, S. 95).

160 Provázanosti témat exodu a exilu se věnuje DEURLOO, K., A., *Exodus a Exil*, S. 24–29.

161 BRUEGGEMANN, W., *The Land*, 1977, S. 2–3.

postoji poněkud zdrženlivější. S příchodem Ježíše Krista, nástupem křesťanství, se pojetí *země* rozrostlo o svůj nový duchovní rozměr tkvící zejména v pojmu „duchovního Izraele“, pod nějž spadá církev, roztroušená po celém světě. Tento nový lid – nový Izrael – vyhlíží k Siónu, jako k dějišti budoucího soudu, který se bude dotýkat všech. K místu, kde Hospodin začal svůj plán.¹⁶² Svázanost křesťanské víry s hebrejským kánónem přináší chápání *země*, coby svaté země, jako duchovní metafory církve, závdavku Božího království.¹⁶³

Teologie země není nijak partikulární záležitostí. Neměl by být přehlížen její vliv dotýkající se všech pokolení. Požehnání dané Abrahamovi patřilo přece všem – „*V tvém potomstvu dojdou požehnání všechny pronárody země.*“ – Gn 26,4. Patří-li zaslíbení potomstva k zaslíbení *země* dohromady, a domnívám se, že patří, pak získání země, její ztráta a veškeré dění v ní, souvisí s okolními pronárody. Vztahuje se na celý svět. Izrael je typizací celé tváře země. Obnova této země pak představuje obnovu celého stvoření, kdy každý člověk je povolán k synovství a celý svět je prostorem k žití.¹⁶⁴

Cesta kánónem nás vedla od univerzální ztráty země, ve které se Hospodin původně procházel společně s Adamem, přes novou, konkrétní naději skrze Abrahama vedoucí opět do situace, kdy se Hospodin „prochází“ uprostřed svého lidu. Následná opětovná ztráta nás nasměrovává zpět k výhledu Nové země a Nového nebe, zpět k původnímu Božímu plánu, který je platný pro všechny. Cílem je prostor, ve kterém opět žije lidstvo v osobním vztahu s Bohem (viz apokalypsa – pod suverenitou mysteriózního Syna člověka se stane malá judská země veleříší rozpínající se nad celou tvář země).¹⁶⁵ Takto chápaná *země* je potom jakýmsi návratem k původnímu Božímu záměru se zemí a člověkem, kterého do ní postavil. Vyslání „do země, kterou ti ukážu“, je pak zemí rozpínající se po celém světě – tedy světem samým. Bůh tak vlastně člověka (velkou oklikou) stále směřuje zpět do takové země, jakou původně plánoval. Do země, kde žije člověk a Bůh ve vzájemném společenství. Hospodinova výzva: „Jdi ze země, do země“ je tak výzvou k odchodu z vlastní země tolik vzdálené od Boha, výzvou k návratu do země, do společenství s ním. Je to výzva k vyjití směrem k Hospodinu. Výzva být u něho doma. A ta je skrze Abrahama platná pro všechny.

162 BIČ, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem*, Dvanáct proroků, S. 141.

163 Termín „svatá země“ užívá již Justin Martyr (Dialog s Židem Tryfónem). SCHNEIDER, J., *Čím je židům a křesťanům „Svatá Země“?* S. 126.

164 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 62.

165 MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, the Bible and History*, S. 59.

Závěr

Ve své diplomové práci jsem se snažila poukázat na jev Země zaslíbené jako na jedno ze stěžejních témat Starého zákona. Je to téma, které lze pojednat hned z několika úhlů a které zároveň přesahuje do témat dalších. Ve své práci jsem se zabývala jak výskyty pojmu v hebrejském textu, tak kontextem, kterého jsou součástí. Skutečně se ukázalo, že se jedná o téma zastoupené téměř ve všech knihách Starého zákona a že kolem sebe shromažďuje několik příbuzných témat, jako je smlouva, přísaha, příslib, dědictví nebo dar. Na základě těchto příbuzných témat můžeme motiv země zařadit jak do sociálně-právních vztahů, tak do vztahů osobních. Země zaslíbená je vsutku zemí, která se tak smí nazývat, a to na základě smluvně stanoveného slibu i na základě čistě osobního vztahu, který pramení z počátečního svobodného rozhodnutí zemi darovat.

Nejvýstižnější způsob, jak charakterizovat jedinečnost Zaslíbené země, je vyprávět příběh. A biblická vyprávění jsou toho důkazem. Vysvětlit něco, co se příliš vysvětlit nedá, lze nejlépe právě příběhem. Cesta Božího lidu, sestavená z jednotlivých vyprávění o cestách ze země do země, nejlépe předvedla a vysvětlila, jak se to se zemí má. S putováním praotců se dá velmi snadno identifikovat. Přirovnání života k cestě nám není ani dnes nijak cizí.¹⁶⁶ Bylo by ovšem, dle mého názoru, velmi zjednodušující, kdybychom si z cesty praotců odnesli jen jakousi metaforu cesty životem. Kdybychom si události jejich spletitého putování zjednodušili na pouhé vyjádření toho, co my sami v životě prožíváme. Že se nám jednou daří lépe, podruhé hůře, někdy jsme vzorově poslušní, jindy hřešíme. Rovněž by nebylo moudré chápat putování jen jako tehdejší způsob života, který je nám „usazencům“ dnes naprosto cizí. Takový postoj redukuje mnoho dalších aspektů spojených s touto cestou do zaslíbeného cíle. Sama jsem se snažila poukázat na postupný vývoj motivu cesty do země, který postupně a pomalu „vrůstá“ do kánonu. Od prvního seznámení se zemí, která se má stát jednou Izraeli domovem, přes postupné narůstání charakteristik, až po konečné usazení se v ní a očekávání nového začátku.

Vrátím-li se zpět k metafoře cesty životem, však poněkud z jiné strany, pak skutečně příběh o lidu a jeho zemi lze přirovnat k etapám lidského života. Od prvních krůčků dětské víry Abrahamovy, která následuje s důvěrou svého Otce do míst, o kterých vypráví, přes dospívání na poušti, kde pubertální „výrostci“ vždy touží po něčem jiném než právě mají, k prvním letům dospělosti, ve kterých se snaží uspořádat svůj život ve vlastní zemi. Doba dospělého rozhodování, jak žít, která se však příliš nevyvedla a skončila

166 PRUDKÝ, M., Jdi ze země své..., S. 218.

životním krachem v cizí zemi. Až moudré stáří je opět schopno přemýšlet o své minulosti, hledat pochybení a vysvětlit samo sobě, proč se událo všechno to, co se událo. Stáří s moudrostí vyhlíží k věcem budoucím, které se týkají jeho potomků. Na ně myslí, aby se vyvarovali jeho chybám. Těchto zralých úvah je schopen až ten, kdo si prošel svou „cestou“ životem, kdo prošel Boží výchovou, která se nezdráhá slitovávat, ale ani trestat.

Koloběh života, etapy Božího lidu, nemají zůstat zakonzervované ve svém kánonu, ale mají být předčítány těm, kteří přijdou po nich, aby mohli přijmout moudrost a zkušenost těch, kteří kráčeli před nimi. Zásadní zvěstí všem generacím je právě ono pokračování příběhu Boží cesty, dokud trvá ono *dnes*. Dokud svět stojí a dokud se On, Stvořitel, nerozhodne pro Nové nebe a Novou zemi. Novozákonní kánon je nám, křesťanům, důkazem, že Hospodinovy plány nebyly uzavřeny Kýrovým výnosem „vraťte se do země“, ale že tento výnos získal svůj nový rozměr a tvárně pokračoval a pokračuje dál. Sám Bůh přišel mezi nás. A tak i Nový zákon nekončí svou poslední omegou, ale přerůstá dál, do života našeho a dá-li Bůh, do životů po nás.

Seznam literatury

Prameny

Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona* (včetně deuterokanonických knih): Český ekumenický překlad, 8. vyd., (1. opravené vydání), Praha: Česká biblická společnost, 2001

Bible svatá aneb *všecka svatá Pisma Starého i Nového zákona*. Podle posledního vydání kralického z roku 1613, Praha, 1967

Biblia: *Písmo svaté starej a novej zmluvy*: Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1978.

ELLIGER, K., RUDOLPH, W., *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, 5. vyd., Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997

Sekundární literatura

ALLMEN, J., J., *Biblický slovník*, Praha: Kalich, 1987

BIČ, M., BALABÁN, M., FARSKÝ, J., et al., *Výklady ke Starému zákonu: I. Zákon (Genesis – Deuteronomium)*, Praha: Kalich, 1991

BIČ, M., BALABÁN, M., HELLER, J., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem, Svazek 3: Numeri-Deuteronomium*, Praha: Kalich, 1974

BIČ, M., BALABÁN, M., HERYÁN, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem, Svazek 4: Jozue, Soudců, Rút*, Praha: Kalich, 1969

BIČ, M., HELLER, J., HERYÁN, M., et al., *Starý zákon: Překlad s výkladem, Svazek 6: Knihy Královské a Druhá Paralimomenon*, Praha: Kalich, 1980

BIČ, M. FÉR, J., HELLER, J., *Starý zákon: Překlad s výkladem, Svazek 11: Izajáš*, Praha: Kalich, 1982

BIČ, M. FÉR, J., HELLER, J., *Starý zákon: Překlad s výkladem, Svazek 12: Jeremjáš, Pláč*, Praha: Kalich, 1983

BIČ, M. FÉR, J., HELLER, J., *Starý zákon: Překlad s výkladem, Svazek 13: Ezechiel, Daniel*, Praha: Kalich, 1984

BIČ, M., BALABÁN, M., HERYÁN, *Starý zákon: Překlad s výkladem*, Svazek 14: *Dvanáct proroků*, Praha: Kalich, 1968

BIERNOT, D., Deuteronomium jako metatext a jeho role při vytváření makrostrukturální koherence Mojžíšova kánonu, in: PRUDKÝ, M., ROSKOVEC, J., *Výklady a vykladači: studie k biblické hermeneutice*, Jihlava: Mlýn, 2005, (Studie a texty Evangelické teologické fakulty; sv. 9), 13–32

BOTTERWECK, G. J., RINGGREN, H., FABRY, H., *Theological Dictionary of the Old Testament*, Vol. I., Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1974

BRUEGGEMANN, W., *The Land: Place as Gift, Promise, and Challenge in Biblical Faith*, Fortress Press, 1977

DAVIDSON, B., *The Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon*, London: Samuel Bagster, 1970

DEURLOO, K., A., *Exodus a Exil*, Benešov: EMAN, 2007

FRETHEIM, T. E., I was only a little angry: Divine Violence in the Prophets, *Interpretation*, Oct 2004; 58,4; ProQuest Religion, 365 – 375

HAAG, H., *Bibel-Lexikon*, Leipzig: St. Benno-Verlag, 1969

HELLER, J., PRUDKÝ, M., *Obtížné oddíly knih Mojžíšových*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006

CHALUPA, P., Aktualizace smlouvy v deuteronomistickém zpracování dějin, in: TICHÝ, L., CHALUPA, P., MAREČEK, P., et al., *Od Abrahama k nové smlouvě*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, 5–30

KADDARI, M. Z., *Milon ha-`Ivrit ha-Mikra`it: Otsar leshon ha-Mikra me-Alef `ad tav = A Dictionary of Biblical Hebrew (Alef-Taw)*, (מילון העברית המקראית: מנחם-צבי קדרי), Ramat-Gan: Bar Ilan University Press, 2006

KÖHLER, L., BAUMGARTNER, W., RICHARDSON, M. E. J., et al., *The Hebrew and Aramic Lexicon of the Old Testament*, Vol. I., Leiden: E. J. Brill, 1994

MARCHADOUR, A., NEUHAUS, D., *The Land, The Bible, and History: Toward the Land That I Will Show You*, New York: Fordham University Press, 2007

- NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*, Díl I.,II., 2.vyd., Praha: Kalich, 1956
- OEMING, M., *Úvod do biblické hermeneutiky: Cesty k pochopení textu*, Praha: Vyšehrad, 2001
- PACNER, S., Nová smlouva: Jer 31,31–34, in: TICHÝ, L., CHALUPA, P., MAREČEK, P., et al., *Od Abrahama k nové smlouvě*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007
- PRUDKÝ, M., Jdi ze země své... do té země, kterou ti ukážu (Gn 12,1): Kontinuita a kontrast jako znaky abrahamovské cesty života, in: NOVOTNÝ, V., et al., *Všechno je milost: Sborník k počtě 80. narozenin Ludvíka Armbrustera*, Praha: Karolinum, 2008, 218–231
- RENDTORFF, R., *The Canonical Hebrew Bible: A Theology of the Old Testament*. Trans. Orton, D. E., Tools for Biblical Study, 7; Leiden: Deo Publishing, 2005
- RENDTORFF, R., *Hebrejská bible a dějiny: Úvod do starozákonní literatury*, Orig. Das Alte Testament – Eine Einführung (1988), český překlad – 2. vyd., přel. Hoblík, J., Praha: Vyšehrad, 2000
- RÖMER, T., *Skrytý Bůh: Sex, krutost a násilí ve Starém zákoně*, Jihlava: Mlýn, 2006
- SCHNEIDER, J., Čím je židům a křesťanům „Svatá Země“?, in: *Křesťanská revue*, 0023–4613, r. 66, č.5 (1999), 124–127
- STEHLÍK, O., *Ugaritské náboženské texty, Kenaanské mýty, legendy, žalmy, liturgie, věštby a zařikávání pozdní doby bronzové*, Praha: Vyšehrad, 2003
- VAN GEMEREN, W. A., *New international dictionary of Old Testament theology and exegesis*, Vol. I., Grand Rapids: Zondervan, 1997
- VLKOVÁ, G., I., Nové srdce a nový duch, in: TICHÝ, L., CHALUPA, P., MAREČEK, P., et al., *Od Abrahama k nové smlouvě*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007
- WRIGHT, CH. J. H., *God's People in God's Land: Family, Land, and Property in the Old Testament*, W.B. Eerdmans Publishing Co., 1990

Elektronické zdroje

BibleWorks 6.0.005y [CD-ROM] Programmed by Michael S. Bushell and Michael D. Tan. BibleWorks, 2003

KAISER, W. C., Jr., *The Promised Land: A Biblical-Historical View*, [on line], *Bibliotheca Sacra* 138:552 (1981), pp. 302–311 (cit. 4.7.2011)

URL: http://faculty.gordon.edu/hu/bi/Ted_Hildebrandt/OTeSources/01-Genesis/Text/Articles-Books/kaiser_PromisedLand_BSac.pdf

VOLSCHENK, G. J., *The Land: Primary category of faith*, [on line], *HTS Theological Studies*, vol. 60, no.1&2, pp. 625–639 (cit. 4.7.2011)

URL: <http://www.hts.org.za/index.php/HTS/article/download/496/395>

Pomocná literatura

FOHRER, G., et al., *Hebrew and Aramic Dictionary of the Old Testament*, Trans. Johnstone, W., Orig. Hebräisches und aramäisches Wörterbuch zum Alten Testament (1971 by Walter de Gruyter), SCM Press Ltd, 1973

HELLER, J., *Vocabularium biblicum septem linguarum/Biblický slovník sedmi jazyků*, Praha: Vyšehrad, 2000

LEVY, Y., *Oxford English – Hebrew, Hebrew – English Dictionary*, Kernerman/Lonnie Kahn, 1995

PÍPAL, B., *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, 3. vyd., Praha: Kalich, 1997

SOUČEK, J. B., *Řecko-český slovník k Novému zákonu*, 6. vyd., Praha: Kalich, 2003

ŠIMANDL, J., MÁDR, O., BARTOŇ, J., *Jak zacházet s náboženskými výrazy: Pravopis, výslovnost, tvary, význam*, Praha: Academia, 2004

ŠPAŇÁR, J., HRABOVSKÝ, J., *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*, 4. vyd., Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987

Rejstřík

Starý zákon:	S.
Gn 1,1.....	12, 13, 24
Gn 1,2.....	61
Gn 1,11.....	12, 20
Gn 1,11.12.....	12
Gn 1,26.....	14, 81
Gn 1,28.....	14, 60, 61
Gn 2,4.....	13, 24
Gn 2,4-4,26.....	24
Gn 2,7.....	19
Gn 2,15.....	14
Gn 2,17.....	14
Gn 3,8.....	14
Gn 3,23.....	14
Gn 4,10.....	20
Gn 4,12.....	14
Gn 4,26.....	14, 24
Gn 5,1.....	24
Gn 6,1.....	19, 21
Gn 6,1.7.....	21
Gn 6,4.....	14
Gn 6,5.....	14
Gn 6,11.....	14
Gn 6,13.....	14
Gn 6,18.....	14
Gn 7,4.23.....	21
Gn 8,8.13.21.....	21
Gn 9,1.....	14
Gn 9,2.....	21
Gn 9,9.....	14
Gn 9,12.....	24
Gn 9,17.....	37
Gn 11.....	24
Gn 11,1.....	15
Gn 11,10-32.....	76
Gn 11,30.....	26
Gn 11,31.....	25

Gn 12.....	24, 30, 82
Gn 12,1.....	25, 29, 33, 36, 52
Gn 12,2.....	36
Gn 12,3.....	21
Gn 12,5.....	24, 25
Gn 12,7.....	20, 29, 40
Gn 12,7.13.15.17.....	35
Gn 12,10.....	26, 29, 73
Gn 12,12.....	25
Gn 12,25.....	41
Gn 13.....	30
Gn 13,5.....	41
Gn 13,5.11.....	41
Gn 13,7.....	26
Gn 13,10.11.....	26
Gn 13,11.....	41
Gn 13,12.....	26
Gn 13,19.....	20
Gn 14,19.....	15
Gn 14,22.....	15
Gn 15.....	27, 28, 29, 30, 34
Gn 15,5.....	40
Gn 15,6.....	27
Gn 15,7.18.....	29, 35
Gn 15,16.....	27
Gn 15,18-21.....	76
Gn 15,19.....	27
Gn 16,3.....	27, 30
Gn 16,35.....	41
Gn 17.....	27, 28, 30, 31, 34, 37, 41
Gn 17,1-5.....	36
Gn 17,7.8.....	28, 37
Gn 17,7.8.9.10.....	77
Gn 17,8.....	31, 32, 33, 35, 37, 43
Gn 18,18.....	15, 36
Gn 18,25.....	15
Gn 21.....	28
Gn 22,17.....	40
Gn 22,18.....	15

Gn 23.....	28
Gn 23,4.....	63
Gn 23,15.....	10
Gn 23,16.....	33
Gn 23,19.....	28, 31
Gn 23,31.....	41
Gn 24,3.....	15
Gn 24,5-7.....	29
Gn 24,7.....	35, 39
Gn 24,52.....	20
Gn 26.....	29
Gn 26,1.....	73
Gn 26,2.....	29, 30, 52
Gn 26,2.3.....	52
Gn 26,3.....	35
Gn 26,3.4.....	29, 30
Gn 26,4.....	40, 83
Gn 26,12.....	30, 33
Gn 26,22.....	30
Gn 28,4.....	30
Gn 28,13.....	30, 32, 35
Gn 28,14.....	21
Gn 28,15.....	22
Gn 30,25.....	31
Gn 31,3.....	30
Gn 31,3.13.....	52
Gn 31,13.....	31, 36, 52
Gn 31,23.....	31
Gn 32.....	39
Gn 32,10.....	31, 48
Gn 32,29.....	31
Gn 33,1.....	41
Gn 33,3.....	20
Gn 33,18-20.....	31
Gn 34.....	31
Gn 34,2.....	31
Gn 34,30.....	31
Gn 35,1.....	31
Gn 35,10-12.....	31

Gn 35,11.12.....	33
Gn 35,12.....	28, 35, 47, 77
Gn 36,6.....	32
Gn 36-37,1.....	32
Gn 37,1.....	32, 33
Gn 41,52.....	19
Gn 42,5.....	73
Gn 45,7.....	32
Gn 45,16.21.....	33
Gn 46,6.....	32
Gn 46,12.....	32
Gn 47,4.....	32
Gn 47,11.....	33
Gn 47,20.....	21
Gn 48,4.....	28, 33, 34, 35, 77
Gn 48,16.....	15
Gn 48,21.....	46
Gn 50,24.....	33, 35, 36
Ex 1-15.....	41
Ex 1,9.....	35
Ex 3,6.....	36
Ex 3,8.....	35, 38, 40, 41, 45
Ex 3,17.....	36, 38, 40, 41
Ex 6,4.....	37
Ex 6,4.8.....	37, 41
Ex 6,7.....	37
Ex 6,8.....	41, 59, 65, 66
Ex 9,13-16.....	15
Ex 9,14.....	15
Ex 9,15.....	15
Ex 9,16.....	15
Ex 9,29.....	15
Ex 9,33.....	20
Ex 12.....	37, 41
Ex 12,17.....	38
Ex 12,24.....	38
Ex 12,25.....	38, 41
Ex 13-16.....	41
Ex 13,3.....	35

Ex 13,5.....	36, 38, 41
Ex 13,9.14.16.....	35
Ex 13,11.....	38, 41
Ex 15,22-18,27.....	41
Ex 16,35.....	41
Ex 17,8.....	28
Ex 19 – Nu 10.....	38, 41
Ex 19,5.....	37, 38
Ex 20,2.....	27, 35
Ex 20,4.....	16, 20
Ex 20,11.....	16
Ex 20,12.....	22
Ex 21-23.....	38, 41
Ex 22,33.....	35
Ex 23.....	28
Ex 23,10.....	10, 19, 20
Ex 23,29-33.....	39
Ex 23,31.....	41
Ex 23,32.....	55
Ex 24.....	41
Ex 25-31.....	41
Ex 29,45.....	37
Ex 29,46.....	35
Ex 31,14.....	38
Ex 31,17.....	16
Ex 32.....	38, 41
Ex 32,4.....	35
Ex 32,12.....	21
Ex 32,13.....	40, 41
Ex 32,14.....	40
Ex 32,34.....	39, 55
Ex 33,1.....	40, 41
Ex 33,1.3.....	38, 41
Ex 33,2.....	39, 55
Ex 33,3.....	36
Ex 33,16.....	21
Ex 33-34,23.....	40, 41
Ex 34.....	31, 41
Ex 34,9.....	40

Ex 34,10.....	16, 40
Ex 34,12.15.....	40
Ex 34,15.....	41
Ex 34,24.....	39
Ex 35-40.....	41
Lv 1-5.....	43
Lv 1,2.....	42
Lv 6-20.....	43
Lv 8,35.....	38
Lv 11-15.....	43
Lv 11,45.....	35, 37
Lv 11,46.....	20
Lv 14,34.....	38, 42
Lv 15,45.....	28
Lv 18,3.....	42
Lv 18,5.....	38
Lv 18,25.....	42, 62
Lv 18, 26.....	38
Lv 18,30.....	38
Lv 19,9.....	43
Lv 19-20.....	43
Lv 19,23.....	38, 42
Lv 19,33.....	38, 43
Lv 19,36.....	35
Lv 19,37.....	38
Lv 20,2.....	43
Lv 20,8.....	38
Lv 20,22.....	37, 38, 42
Lv 20,24.....	36, 42, 43
Lv 20,25.....	43
Lv 20,26.....	43
Lv 21,18.....	64
Lv 22,24.....	38, 43
Lv 22,31.....	38
Lv 22,33.....	37
Lv 23-25.....	43
Lv 23,10.....	38, 42
Lv 23,22.....	38, 43
Lv 23,39.....	19

Lv 24,2.38.42.55.....	80
Lv 25,2.....	38
Lv 25,4.....	19
Lv 25,7.....	43
Lv 25,7.9.....	38
Lv 25,7.9.45.....	43
Lv 25,23.....	38, 43, 80
Lv 25,38.....	35, 37, 44
Lv 25,45.....	38
Lv 25,46.....	77
Lv 26,1.....	38, 44
Lv 26,1-6.....	44
Lv 26,1.5.....	38
Lv 26,1.5.6.....	43
Lv 26,2.....	44
Lv 26,3.....	44
Lv 26,4.....	20, 44
Lv 26,6.33.....	38
Lv 26,12.....	37
Lv 26,14-39.....	44
Lv 26,20.....	20
Lv 26,33.....	44
Lv 26,34.....	44
Lv 26,36.....	19
Lv 26,41.....	44
Lv 26,42.....	44
Lv 26,45.....	37
Lv 27,30.....	19
Nu 1	46
Nu 8,14.....	43
Nu 10,9.....	38
Nu 11.....	45
Nu 11,12.....	22
Nu 12.....	45
Nu 12,3.....	21
Nu 13.....	45
Nu 13,2.....	45
Nu 13,18.19.....	45
Nu 13,20.26.....	20

Nu 13,27.....	36
Nu 13,27.28.32.....	45
Nu 13,32.....	46
Nu 14.....	45
Nu 14,3.....	46
Nu 14,7.....	36, 46
Nu 14,8.....	36
Nu 14,9.....	46
Nu 14,10.....	46
Nu 14,23.....	46
Nu 14,24.....	46
Nu 15,2.....	38
Nu 15,2.18.....	45
Nu 15,41.....	37
Nu 16.....	45
Nu 16,13.....	36
Nu 16,21.....	43
Nu 16,32-34.....	20
Nu 17.....	45
Nu 18,20.....	53
Nu 20.....	45
Nu 20,12.....	46
Nu 21.....	46
Nu 25.....	46
Nu 26.....	46
Nu 26,10.....	20
Nu 27,12.....	52
Nu 32.....	46
Nu 32,6.....	46
Nu 32,11.....	22
Nu 32,52.....	46
Nu 33,51.....	45
Nu 33,51-56.....	39
Nu 33,53.....	46
Nu 33,55.56.....	45
Nu 34,2.....	45, 52
Nu 34,2.12.....	47
Nu 35,10.....	45
Nu 35,33.....	20

Nu 35,33.34.....	45
Dt 1,8	47, 48, 49
Dt 1,8.21.....	52
Dt 1,21.....	48
Dt 1,25.....	36, 47
Dt 1,27.....	35
Dt 1,35.....	36
Dt 2,29.....	47, 48
Dt 2,31.....	12
Dt 3,18.20.....	47
Dt 3,20.....	52
Dt 4,1.....	48
Dt 4,1,5.14.....	48
Dt 4,4.....	73
Dt 4,5.21.25.....	47
Dt 4,10.....	21
Dt 4,20.....	46, 49
Dt 4,22.....	36
Dt 4,25.26.....	49
Dt 4,31.....	49
Dt 4,38.....	48, 49
Dt 4,40.....	21, 77
Dt 5.....	16
Dt 5,2-3.....	63
Dt 5,6.....	35
Dt 5,16.....	21
Dt 5,31.33.....	48
Dt 5,33.....	47, 48
Dt 6,1.....	48
Dt 6,1.10.....	47
Dt 6,3.....	36, 47, 48, 73
Dt 6,10.18.23.....	49
Dt 6,15.....	21
Dt 6,18.....	48
Dt 6,23.....	48
Dt 7,1.....	47
Dt 7,2.....	45
Dt 7,6.....	21
Dt 7,8.12.13.....	49

Dt 7,12.....	49
Dt 7,13.....	21
Dt 8,1.....	48
Dt 8,1.18.....	49
Dt 8,7.....	36, 73
Dt 8,7-10.....	48, 51
Dt 8,17.....	49
Dt 8,18.....	49
Dt 9,4.5.6.....	49
Dt 9,5.....	49
Dt 9,6.....	36
Dt 9,26.....	46
Dt 10,15.....	49
Dt 10,20.....	73
Dt 11,8.....	48
Dt 11,9.....	21, 37
Dt 11,9.21.....	49
Dt 11,10-17.....	42
Dt 11,11.....	37
Dt 11,11-17.....	48
Dt 11,17.....	49
Dt 11,17.21.....	21
Dt 11,22.....	73
Dt 11,25.....	48
Dt 11,26-28.....	49
Dt 12,1.....	48
Dt 12,9.....	52
Dt 12,10.....	48, 52
Dt 12,19.....	21
Dt 12,25.28.....	77
Dt 12,29.....	48
Dt 13,5.....	73
Dt 14,2.....	21
Dt 15,1.....	47
Dt 15,7.....	49
Dt 16,18-20.....	47
Dt 16,20.....	48, 49
Dt 17,4.....	49
Dt 17,14.....	47

Dt 17,14-20.....	49
Dt 18,1.....	53
Dt 18,9.....	47
Dt 19,1.....	47
Dt 19,8.....	49
Dt 19,14.....	47
Dt 20,16-18.....	53
Dt 21,1.....	21, 47
Dt 21,22.....	47
Dt 21,23.....	21
Dt 24,1-4.....	47
Dt 25,13-16.....	47
Dt 25,15.....	21
Dt 25,19.....	52
Dt 25,21.....	21
Dt 26,2.....	21
Dt 26,3.....	49
Dt 26,9.....	37
Dt 26,15.....	37, 42
Dt 27.....	49
Dt 27,3.....	37
Dt 28.....	49
Dt 28,9.....	49
Dt 28,9.11.....	49
Dt 28,11.....	42
Dt 28,12.....	21
Dt 28,26.....	63
Dt 28,63.....	21
Dt 29,12.....	49
Dt 29,24.....	50, 62
Dt 29,26.27.....	50
Dt 29,27.....	21, 42, 49
Dt 30,5.....	50
Dt 30,16.....	48, 50
Dt 30,18.....	21
Dt 30,19.....	16
Dt 30,20.....	21, 49, 73
Dt 31,7.....	49
Dt 31,13.20.....	21

Dt 31,16.....	49
Dt 31,19.....	49
Dt 31,20.....	37
Dt 31,20.21.....	49
Dt 31,23.....	50
Dt 31,28.....	16
Dt 32,9.....	72
Dt 32,10.....	38, 48
Dt 32,13.....	37
Dt 32,43.....	21
Dt 32,47.....	21
Dt 33,28.....	37
Dt 34,1.....	47
Dt 34,2.12.....	47
Dt 34,10.....	50
Joz 1,6.....	52
Joz 1,13.15.....	52
Joz 2,1.....	52
Joz 2,11.....	16
Joz 2,24.....	52
Joz 3,11.13.....	16
Joz 5,6.....	37
Joz 5,12.....	52
Joz 7,10.....	52
Joz 10,40.....	53
Joz 10,40.42.....	53
Joz 10,42.....	52
Joz 11,16.22.23.....	53
Joz 11,23.....	53
Joz 15,2-12.....	52
Joz 16,1-8.....	52
Joz 17,7-11.....	52
Joz 18,10.....	52
Joz 19,51.....	53
Joz 21.....	53
Joz 21,43.....	53
Joz 21,44.....	52, 54
Joz 22,4.....	52
Joz 23.....	54,63

Joz 23,1.....	52
Joz 23,7.12.....	54
Joz 23,13.....	54
Joz 23,13.15.....	21
Joz 23,14.....	54
Joz 23,13,14.16.....	36
Joz 23,15.....	54
Joz 24.....	54
Joz 24,2-13.....	54
Joz 24,13.....	54
Joz 24,24.25.....	54
Joz 24,31.....	54
Sd 2,1.....	55
Sd 2,12.....	35
Sd 2,22.23.....	55
Sd 3,2.....	55
Sd 3,25.....	20
Sd 6,7-13.....	55
Sd 6,9.....	55
Sd 8,22.23.....	55
Sd 9,8-15.....	55
Sd 17,6.....	56
Sd 18,1.....	56
Sd 18,10.....	20
Sd 19,1.....	56
Sd 20,21.....	20
Sd 21,25.....	56
Rt 1,6.....	73
Rt 1,6.7.10.21.22.22.....	73
Rt 1,8.11.12.15.15.16.....	74
Rt 2,11.12.....	73
1S 2,8.....	16
1S 3,19.....	20
1S 7,9.....	56
1S 8.....	49, 56
1S 8,8.....	35
1S 8,18.....	57
1S 9,16.....	56
1S 11,13.....	56

1S 12.....	56
1S 12,13.....	56
1S 13,19.....	32, 56
1S 14,11.....	32
1S 14,23.....	56
1S 17,46.47.....	56
1S 20,15.....	21
1S 26,19.....	46
2S 1,19.....	69
2S 7,6.....	35
2S 12,16.....	20
2S 14,11.....	20
2S 15,23.....	13
2S 21,1.....	73
2S 21,14.....	56
2S 22,8.....	13
2S 24,25.....	56
1Kr 2,3.4.....	57
1Kr 8,23.27.43.....	16
1Kr 8,16.....	35
1Kr 8,34.....	21
1Kr 8,36.....	56
1Kr 8,40.....	21
1Kr 8,46.....	58
1Kr 8,48.....	56
1Kr 8,51.....	46
1Kr 8,56.....	52
1Kr 8,60.....	16
1Kr 9,3.....	56
1Kr 9,4.....	57
1Kr 9,7.....	21
1Kr 9,20.21.....	57
1Kr 11,1.3.....	57
1Kr 11,32.....	57
1Kr 13,34.....	21
1Kr 14,15.....	21, 36
1Kr 14,24.....	57
1Kr 18,2.....	73
2Kr 4,38.....	73

2Kr 7,17.....	35
2Kr 17,7.....	57
2Kr 17,23.....	21
2Kr 18,3.....	57
2Kr 19,15.....	16
2Kr 19,19.....	16
2Kr 21,8.....	21
2Kr 23.....	57, 64
2Kr 24,16-25,11.....	77
2Kr 25,21.....	21
1Pa 4-8.....	76
1Pa 5,25.....	77
1Pa 5,26.....	77
1Pa 9.....	76
1Pa 13,2.....	76
1Pa 16,18.....	72
1Pa 17,5.....	35
1Pa 17,20.21.....	18
1Pa 22,8.....	20
1Pa 22,18.....	76
1Pa 28,8.....	77
1Pa 29,11.....	18
2Pa 5,2 – 7,10.....	58
2Pa 6.....	77
2Pa 6,25.....	21
2Pa 6,27.....	56
2Pa 6,31.....	21
2Pa 6,33.....	18
2Pa 7,20.....	21
2Pa 30,9.....	77
2Pa 32,8.....	21
2Pa 34,33.....	76
2Pa 35,23.....	74
2Pa 36,21.....	21, 77
2Pa 36,22.23.....	18
2Pa 36,23.....	78
Ezd 2.....	76
Ezd 6,21.....	43
Ezd 7,10.....	75

Ezd 8.....	75
Ezd 9.....	75
Ezd 9,1.....	43
Ezd 9,12.....	75
Ezd 9,15.....	75
Ezd 10.....	75
Ezd 10,11.....	43
Ezd 10,16.....	43
Neh 5,14.....	76
Neh 7.....	76
Neh 8.....	75
Neh 8,1-37.....	76
Neh 9,2.....	43
Neh 9,8.....	76
Neh 9,12.....	77
Neh 9,15.....	59
Neh 9,36.....	75
Neh 10.....	76
Neh 10,29.....	43
Neh 12.....	76
Jb 1,7.....	17
Jb 2,2.....	17
Jb 5,10.....	20
Jb 7,1.....	17
Jb 8,9.....	17
Jb 9,1-6.....	17
Jb 10,21.....	18
Jb 11,8.9.....	18
Jb 20,4.....	17
Jb 24,4.....	17
Jb 26,7.....	17
Jb 28,5.....	18
Jb 28,12.13.21.....	18
Jb 34,13.....	17
Jb 38,4.....	17
Ž 22,28.29.....	17
Ž 23,1.....	17
Ž 25,13.....	70
Ž 28,9.....	46

Ž 37.....	71
Ž 37,3.9.11.22.27.29.34.....	71
Ž 42.....	70
Ž 44.....	70
Ž 44,4.....	71
Ž 46,11.....	70
Ž 47.....	17, 73
Ž 57.....	17
Ž 66.....	17
Ž 67,7.....	20
Ž 72,11.17.....	70
Ž 76,9-11.....	70
Ž 77.....	17
Ž 78.....	17
Ž 79.....	17
Ž 89.....	14, 71
Ž 100.....	70
Ž 101,8.....	70
Ž 103.....	70
Ž 104,14.....	20
Ž 104,30.....	21
Ž 105.....	71, 72
Ž 105-107.....	70
Ž 105,5.6.....	71
Ž 105,9-11.....	71, 72
Ž 105,44.....	71
Ž 106.....	71, 72
Ž 106,24.....	67
Ž 107,34.35.....	20
Ž 107,40.....	38
Ž 111.....	70
Ž 113.....	70
Ž 120.....	70
Ž 124.....	70
Ž 126.....	70
Ž 132,8.....	52
Ž 135.....	70, 72
Ž 135,4.....	72
Ž 135,8.....	72

Ž 135,10.12.....	72
Ž 135,12.....	72
Ž 136.....	70, 72
Ž 136,21.....	72
Ž 137.....	70
Ž 137,4.....	21
Ž 139.....	70
Ž 146-150.....	70
Iz 1,1.....	16
Iz 1,7.....	21, 61
Iz 1,19.....	20, 61
Iz 6,3.....	16
Iz 6,13.....	32
Iz 7,18.....	61
Iz 7,21.....	59
Iz 7,22.....	63
Iz 7,24.....	59
Iz 7,21.....	59
Iz 7,22.....	63
Iz 7,24.....	59
Iz 8,19.....	60
Iz 8,22.....	59
Iz 8,23.....	63
Iz 10,14.....	16
Iz 11,4.....	16
Iz 11,9.....	16
Iz 14,1.....	21
Iz 14,2.....	21
Iz 19,17.....	21
Iz 19,24.....	67
Iz 23,17.....	21
Iz 24-27.....	16
Iz 24,5.....	16
Iz 26,1.....	12, 63
Iz 26,15.....	63
Iz 33,1.....	63
Iz 33,17.....	63
Iz 36,10.....	61
Iz 37,20.....	16

Iz 40-55.....	16
Iz 40,11.....	63
Iz 41,18.....	20
Iz 44,28.....	61
Iz 47,6.....	46
Iz 49,8.....	64
Iz 49,13.....	16
Iz 49,19.....	64
Iz 52,10.....	16
Iz 54,5.....	16, 60
Iz 57,13.....	64
Iz 58,14.....	65
Iz 60,18.....	65
Iz 60,21.....	65
Iz 61,7.....	65
Iz 62,4.....	63
Iz 65,16.....	65
Iz 65,17.....	16
Iz 66,1.....	16
Iz 66,8.....	65
Jr 2,6	59
Jr 2,7.....	35, 60
Jr 3,1.....	60
Jr 3,2.....	60
Jr 3,9.....	60
Jr 3,16.....	61
Jr 3,17.....	59
Jr 3,18.....	59
Jr 3,19.....	60, 67, 69
Jr 4,20.....	12
Jr 4,23.....	61
Jr 5,19.....	61
Jr 6,8.....	60
Jr 6,9.....	32
Jr 7,7.....	59
Jr 9,11.....	62
Jr 6,19.....	16
Jr 7,3.....	60
Jr 7,7.....	60

Jr 7,22.....	59
Jr 9,28.....	61
Jr 11,4.....	59
Jr 11,5.....	37, 59
Jr 11,7.....	60
Jr 12,4.....	58
Jr 12,11.....	58
Jr 12,15.....	64
Jr 16,13.....	13, 62
Jr 16,15.....	21
Jr 16,18.....	64
Jr 17,4.....	62
Jr 18,16.....	61
Jr 20,4.....	61
Jr 23,3.....	32
Jr 23,5.....	63
Jr 23,8.....	21
Jr 24,1-10.....	63
Jr 24,6.....	64
Jr 24,7.....	13, 64
Jr 24,8.....	32
Jr 24,10.....	21
Jr 25,5.....	21
Jr 25,9.....	61
Jr 25,11.....	77
Jr 25,15.....	61
Jr 27,5.....	16
Jr 27,10.11.....	21
Jr 30,3.....	64
Jr 31,7.....	32
Jr 31,8.....	64
Jr 31,31-34.....	64
Jr 31,32.....	60
Jr 32,8.....	63
Jr 32,15.43.44.....	63
Jr 32,21.....	59
Jr 32,22.....	37, 59
Jr 32,39.....	64
Jr 35,15.....	21

Jr 40,11.....	32
Jr 40,12.....	61
Jr 40,15.....	32
Jr 42,10.....	61
Jr 42,12.....	21
Jr 42,14.....	63
Jr 42,15.....	32
Jr 43,5.....	32
Jr 44,14.28.....	63
Jr 44,22.....	62
Jr 50,34.....	61
Jr 51,7.....	61
Jr 52,27.....	74
PI 1,5.....	74
PI 2,1.....	74
PI 2,2.....	20, 74
PI 2,9.....	74
PI 2,10.....	74
PI 2,21.....	74
Ez 1,3.....	74
Ez 2,4.....	64
Ez 5,14.....	61
Ez 6,1-14.....	62
Ez 7,1-27.....	61
Ez 7,2.....	21
Ez 7,23.....	62
Ez 7,27.....	62
Ez 8,1-18.....	62
Ez 8,17.....	61
Ez 11,15.....	63
Ez 11,17.....	21, 64
Ez 11,19.....	62
Ez 12,19.....	61
Ez 12,19.22.....	21
Ez 13,9.....	21
Ez 16,8.....	60
Ez 18,2.....	21
Ez 20,6.....	59
Ez 20,6.15.....	37, 69

Ez 20,9.....	35, 59
Ez 20,15.28.....	59
Ez 20,28.....	65
Ez 20,38:42.....	21
Ez 20,40.....	63
Ez 20,42.....	65, 66
Ez 21,7.8.....	21
Ez 21,32.....	61
Ez 21,41.....	59
Ez 22,29.....	61
Ez 22,31.....	60
Ez 25,3.6.....	21
Ez 28,24 – 29,16.....	61
Ez 28,25.....	21
Ez 30,1-26.....	61
Ez 33,24.....	21
Ez 33,25.....	63
Ez 34,13.....	21, 63
Ez 34,23.....	63
Ez 34,24.....	63
Ez 34,25.....	64
Ez 34,27.....	20, 22
Ez 36,6.....	21
Ez 36,24.....	21
Ez 36,24-28.....	64
Ez 36,26.....	63
Ez 36,34.....	20, 22
Ez 37,12.....	21
Ez 37,14.....	21
Ez 37,21.....	21
Ez 38,8.....	63
Ez 38,18.19.....	21
Ez 38,23.....	59
Ez 39,14.....	19
Ez 39,26.28.....	21
Ez 47,14.....	63
Ez 47,15.....	63
Da 1-6.....	68
Da 7-12.....	68

Da 8,9.....	69
Da 9,6.....	69
Da 9,15.....	35
Da 11,16.....	69
Da 11,41.....	69
Oz 1,2.....	61
Oz 2,16.....	64
Oz 2,19.....	60
Oz 2,20.....	63
Oz 2,24.....	20
Oz 3,1.....	60
Oz 4,1.....	61
Oz 5,1-3.....	60
Oz 8,4.....	49
Oz 10,2.....	62
Oz 10,3.....	57
Oz 10,4.....	60
Oz 12,4.....	35
Oz 12,14.....	35
Oz 13,10.....	57
Oz 14,2.....	60
Jl 2,1.....	60
Jl 2,10.....	17
Jl 2,21.....	21
Jl 3,3.....	17
Jl 4,1.....	61
Jl 4,16.....	17
Am 2,10.....	35, 59
Am 6,14.....	61
Am 7,11.17.....	21
Am 8,8.....	17
Am 9,12.....	63
Am 9,15.....	21
Abd 1,1-18.....	61
Abd 1,19-21.....	63
Mi 1,3.....	61
Mi 2,12.13.....	63
Mi 4,1.2.....	65
Mi 4,9.....	57

Mi 4,13.....	17
Mi 5,9-14.....	62
Mi 6,4.....	35, 59
Mi 7,19.20.....	64
Abk 2,20.....	12
Sf 2,1.....	60
Sf 3,8.....	61
Sf 3,13.....	63
Sf 5,6-8.....	63
Ag 1,4.....	66
Ag 1,5.....	66
Ag 1,7.15.18.18.....	66
Ag 1,10.....	20
Ag 1,11.....	66
Ag 2,4.....	67
Ag 2,6.....	17
Ag 2,9.....	67
Ag 2,19.....	67
Za 1,4.....	67
Za 1,4.5.....	67
Za 1,7-17.....	61
Za 1,15.....	61
Za 2,3.4.....	61
Za 2,15.....	65
Za 2,16.....	21, 59
Za 4,14.....	17
Za 6,5.....	17
Za 6,6.....	19
Za 7,7.12.....	67
Za 7,8-14.....	67
Za 7,9.10.....	67
Za 8,7.....	19
Za 8,12.....	20, 22
Za 8,14.....	67
Za 8,16.17.....	67
Za 8,20.....	17
Za 8,20-23.....	65
Za 14,9.10.....	16
Mal 1,11.....	65

Mal 3,12..... 67

Nový zákon:

Mt 1,5..... 73

Mt 5,5..... 71

Zkratky

hif.	hiʿil
nif.	nif'al
SZ	Starý zákon
P	Kněžský kodex (Priesterschrift)
J	Jahvista
E	Elohista
LXX	Septuaginta
VUL	Vulgáta
BKR	Bible kralická
ČEP	Český ekumenický překlad
SEvP	Slovenský evanjelický preklad
KJV	King James Version of the Bible
VP	Vlastní překlad
Zkratky biblických knih	Podle Českého ekumenického překladu

Пřílohy

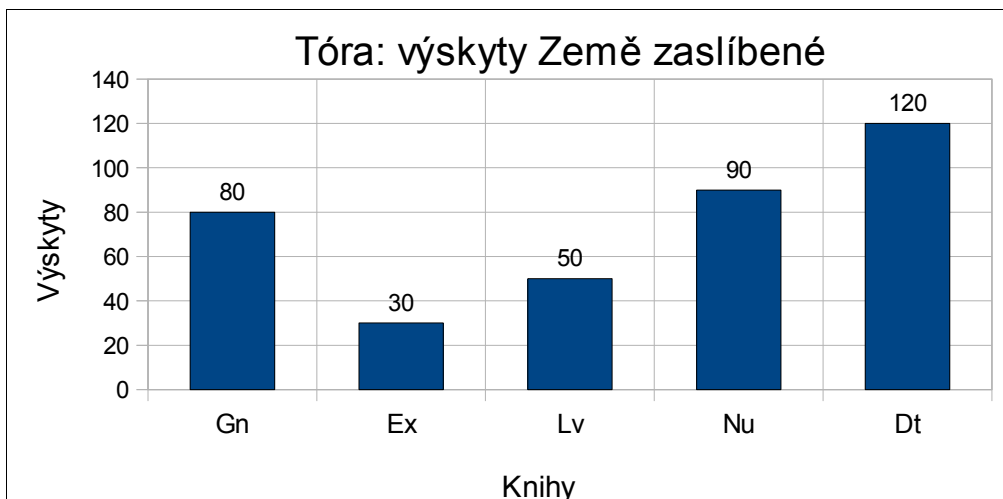
Пříloha č. 1 – Počty výskytů všech tvarů ארץ

Celkem všech tvarů: 48	Celkem všech výskytů: 2507
-------------------------------	-----------------------------------

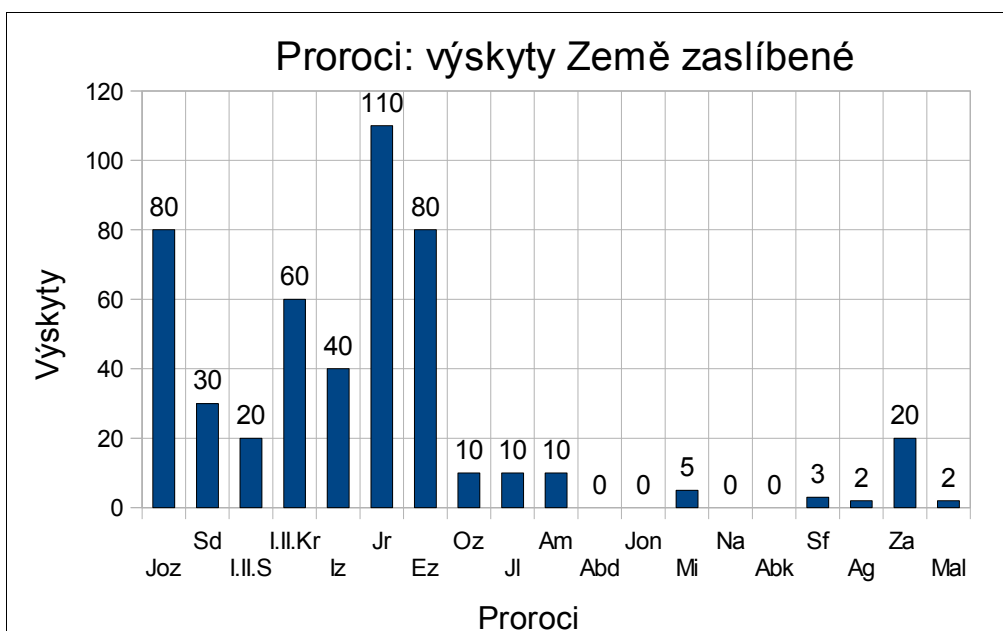
počet	tvar	počet	tvar	počet	tvar	počet	tvar
491	ארץ	4	בארצי	1	וארצך	7	כארץ
93	ארצה	14	בארצך	1	וארצנו	2	כארצכם
32	ארצו	7	בארצכם	12	ובארץ	55	לארץ
8	ארצות	10	בארצם	1	ובארצכם	2	לארצה
11	ארצי	4	בארצנו	38	והארץ	10	לארצו
21	ארצך	2	בארצת	1	ולארץ	2	לארצך
11	ארצכם	3	בארצתם	1	ולארצי	160	מארץ
25	ארצם	935	הארץ	2	ולארצך	7	מארצו
2	ארצנו	44	הארצות	1	ולארצם	1	מארצות
422	בארץ	3	הארצת	7	ומארץ	2	מארצך
4	בארצו	25	וארץ	1	ומארצו	1	מארצם
14	בארצות	1	וארצה	1	ומארצות	5	מהארץ

Příloha č. 2 – Grafy výskytů Země zaslíbené v částech kánonu

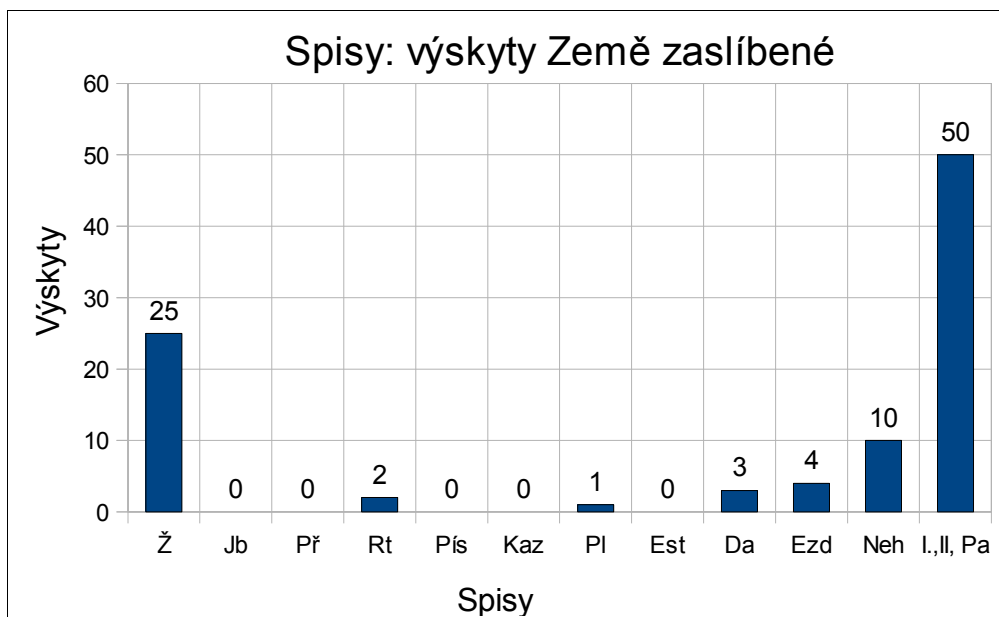
Graf 1 – Tóra, výskyty Země zaslíbené

Graf 2 – Proroci, výskyty Země zaslíbené

Graf 3 – Spisy, výskyty Země zaslíbené

Příloha č. 3 – Odkazy k vybraným významným místům se vztahem k Zaslíbené zemi

Gn 11,31	Ex 6,4	Lv 26,43	Nu 26,55
Gn 12,1	Ex 6,8	Lv 27,30	Nu 27,12
Gn 12,7	Ex 12,25	Nu 13,2	Nu 32,22
Gn 13,12	Ex 13,5	Nu 13,18	Nu 32,32
Gn 13,15	Ex 13,11	Nu 13,19	Nu 32,33
Gn 13,17	Ex 32,13	Nu 13,21	Nu 32,52
Gn 15,7	Ex 33,1	Nu 13,27	Nu 33,51
Gn 15,18	Ex 33,3	Nu 13,28	Nu 33,52
Gn 17,8	Ex 34,12	Nu 14,3	Nu 33,53
Gn 23,19	Ex 34,24	Nu 14,7	Nu 33,54
Gn 26,3	Lv 14,34	Nu 14,8	Nu 34,2
Gn 26,4	Lv 18,25	Nu 14,23	Nu 34,12
Gn 26,12	Lv 18,28	Nu 14,24	Nu 34,13
Gn 28,4	Lv 20,22	Nu 14,30	Nu 35,10
Gn 28,13	Lv 20,24	Nu 14,31	Nu 35,33
Gn 31,3	Lv 25,23	Nu 14,38	Nu 35,34
Gn 31,13	Lv 25,24	Nu 15,2	Dt 1,8
Gn 35,12	Lv 25,38	Nu 15,18	Dt 1,21
Gn 37,1	Lv 26,1	Nu 16,14	Dt 3,18
Gn 48,4	Lv 26,6	Nu 18,13	Dt 4,1
Gn 48,21	Lv 26,32	Nu 18,20	Dt 4,5
Gn 50,24	Lv 26,33	Nu 20,12	Dt 4,14
Ex 3,8	Lv 26,34	Nu 20,24	Dt 5,31
Ex 3,17	Lv 26,42	Nu 26,53	Dt 5,33

Dt 6,10	Dt 32,52	1Kr 9,8	Ž 135, 12
Dt 6,18	Dt 34,1	2Kr 17,5	Iz 1,7
Dt 7,1	Dt 34,4	2Kr 18,25	Iz 8,23
Dt 8,7	Joz 1,2	2Kr 23,24	Iz 13,5
Dt 8,8	Joz 1,6	2Kr 24,14	Iz 13,9
Dt 8,9	Joz 2,9	2Kr 25,12	Iz 18,3
Dt 8,10	Joz 2,24	2Kr 25,22	Iz 26,15
Dt 9,5	Joz 5,6	1Pa 11,4	Iz 36,10
Dt 9,6	Joz 10,42	1Pa 16,18	Iz 49,8
Dt 11,10	Joz 11,16	1Pa 22,18	Iz 49,19
Dt 11,11	Joz 11,23	2Pa 6,38	Iz 60,18
Dt 11,12	Joz 13,1	2Pa 7,14	Iz 60,21
Dt 11,29	Joz 14,1	2Pa 7,21	Iz 61,7
Dt 11,31	Joz 18,6	2Pa 20,7	Iz 62,4
Dt 12,10	Joz 18,9	2Pa 36,23	Iz 62,7
Dt 15,4	Joz 18,10	Ezd 9,12	Iz 65,16
Dt 15,11	Joz 19,49	Neh 9,8	Jr 1,14
Dt 17,4	Joz 21,43	Neh 9,15	Jr 2,7
Dt 18,9	Joz 23,5	Neh 9,23	Jr 2,15
Dt 19,8	Joz 24,3	Neh 9,24	Jr 3,2
Dt 19,10	Joz 24,13	Neh 9,36	Jr 3,18
Dt 26,1	Sd 1,32	Ž 37,11	Jr 3,19
Dt 26,9	Sd 2,1	Ž 37,22	Jr 4,7
Dt 26,15	Sd 2,6	Ž 37,29	Jr 4,20
Dt 29,27	1S 21,12	Ž 105, 11	Jr 4,27
Dt 30,5	2S 7,23	Ž 105, 44	Jr 5,19
Dt 30,16	2S 24,25	Ž 106, 24	Jr 6,8
Dt 32,49	1Kr 8,48	Ž 106, 38	Jr 7,7

Jr 7,34	Jr 32,22	Ez 33,26	Ez 48,29
Jr 9,11	Jr 33,11	Ez 33,28	Da 11,16
Jr 9,18	Jr 42,10	Ez 33,29	Oz 2,20
Jr 11,5	Jr 44,14	Ez 33,29	Oz 9,3
Jr 12,11	Jr 44,22	Ez 34,25	Oz 10,1
Jr 12,15	Jr 45,4	Ez 36,5	Jl 1,6
Jr 16,13	Ez 9,9	Ez 36,18	Jl 2,18
Jr 16,18	Ez 11,15	Ez 36,28	Jl 4,2
Jr 18,16	Ez 12,9	Ez 36,35	Am 2,10
Jr 22,27	Ez 12,20	Ez 37,22	Mi 5,10
Jr 22,29	Ez 15,8	Ez 37,25	Mi 7,13
Jr 23,5	Ez 20,6	Ez 38,8	Za 3,9
Jr 25,11	Ez 20,15	Ez 45,1	Za 7,14
Jr 25,13	Ez 20,28	Ez 45,4	Za 11,16
Jr 30,3	Ez 20,42	Ez 47,13	Za 13,2
Jr 31,8	Ez 33,24	Ez 47,14	Mal 3,12
Jr 32,15	Ez 33,25	Ez 47,15	Mal 3,24